KATOLIKUS EGYHÁZTÖRTÉNET

POLGÁRI ISKOLÁK IV. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

(KÜLÖN TEKINTETTEL A LEÁNYISKOLÁKRA)

IRTA

DR. AUBERMANN MIKLÓS

OKL. KÖZÉPISKOLAI TANÁR

Képekkel

HUSZADIK KIADÁS

BUDAPEST

AZ „ÉLET" IRODALMI ÉS NYOMDA RT. BIZOMÁNYA

(XI., HORTHY MIKLÓS-ÚT 15.)

1943.

KATOLIKUS EGYHÁZTÖRTÉNET

POLGÁRI ISKOLÁK IV. OSZTÁLYA SZÁMÁRA
(KÜLÖN TEKINTETTEL A LEÁNYISKOLÁKRA)

IRTA
DR. AUBERMANN MIKLÓS
OKL. KÖZÉPISKOLAI TANÁR

Képekkel

HUSZADIK KIADÁS

BUDAPEST
AZ „ÉLET" IRODALMI ÉS NYOMDA RT. BIZOMÁNYA
(XI., HORTHY MIKLÓS-ÚT 15.)
1943.

Nihil obstat.

Nr. 3436/1938.

Dr. Michael Török
censorum praeses.

Imprimatur.

Strigonii die 22. Augusti 1938.

Dr. Joannes Drahos
vicarius generalis.

A csillaggal megjelölt részek szükség esetén kihagyhatók.

Felelős kiadó: *Dr. Aubermann Miklós.*

19.270 „Élet" Irod. és Nyomda Rt. XI., Horthy M.-út 15. — Igazgató: Laiszky Jenő.

ELSŐ KORSZAK: A KERESZTÉNY ÓKOR.

A vértanuk és a nagy hitviták kora. 33—VIII. századig.

1. Az egyháztörténet fogalma. Az ősegyház.

(„Egyháztörténet.") Az egyháztörténet az a tudomány, mely Jézus egyházának alapítását, terjedését, fönnmaradását és hatásait rendszeresen előadja. Megtanít 1. arra, hogy a katolikus egyház Jézus egyháza, melyet ő kősziklára épített és amely századok viharai közt *megdönhetetlenül* áll; 2. hogy bár folyton fejlődik, *lényegében ma is az,* mi volt az apostolok korában.

(„Az én egyházam.") Jézus jól tudta, hogy jól szervezett társaság kell, mely majdan az ő halála után folytatni fogja munkáját, különben „elszélednek a nyáj juhai". Azért még életében alapított egy ilyen társaságot, melyet egyszerűen *„egyházamnak"* (nem „egyházaim") nevezett. Ennek vezetésére hívei közül kiválasztott tanítványokat, az így alapított egyházat pedig Simonra, a Genezáreth-tó egyik halászára, mint kősziklára építette s megjövendölte, hogy ezen egyházon „a pokol kapui nem fognak erőt venni". Föltámadása után pedig *Simon Péter egyházfői méltóságát* újra megerősítette, midőn a „bárányok és juhok" legeltetését, a hívek és tanítványok kormányzatát őrá, mint legfőbb pásztorra bízta. Ezzel meg volt alapítva a nagy világbirodalom, melynek tagjait tengerparttól-tengerpartig ugyanazon hit és szeretet egyesíti s faj- vagy rangkülönbség el nem választja.

(Az apostolok küldetése.) A tizenkét apostolt Jézus e szavakkal küldte ki a világba, hogy azt neki meghódítsák: „Menjetek az egész világra, tanítsatok minden nemzetet, megkeresztelvén őket... Még táskát vagy botot se vigyetek magatokkal... Én veletek leszek a világ végéig..." Ez volt az apostolok — nagyobbára halászok, egyszerű emberek — ünnepélyes *küldetése* s egész *fölszerelése.* Jézus ezzel mintegy tüntetőleg megvetette a nagy világhódítók terjeszkedésének eszközeit: a fényes észtehetséget, az erőszakot, a

hadsereget, a pénz hatalmát, hogy egyházának isteni eredete annál nyilvánvalóbb legyen. Apostolainak és azok utódainak sorsát is megjövendölte Jézus: „Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak... De bízzatok, én meggyőztem a világot." Az egész egyháztörténet nem más, mint e szavak beigazolása.

(Az első hívek.) Jézus mennybemenetele után az apostolok egy ideig Jeruzsálemben tartózkodtak, hol Mesterük parancsa szerint várták a Szentlélek eljövetelét. Péter, az apostolfejedelem fölszólítására kiegészítették az apostolok testületét *Mátyással*, aki az áruló Judás helyét foglalta el. A Szentlélek kegyelmeinek vétele után az *első pünkösd* napján nagy lelkesedés és rettenthetetlen bátorság szállja meg Krisztusnak eddig félénk apostolait. Azonnal megkezdik működésüket. Péter elüljár az ige hirdetésében s az ő lelkes szavaira még aznap mintegy háromezren megkeresztelkednek. Péter azután egy közismert sánta koldust meggyógyít; szavára, hogy ő ezt a názáreti Jézus nevében tette, ismét sokan veszik föl a keresztséget. A *jeruzsálemi első hitközség* tehát megvolt. Az első hívek „állhatatosak valának az apostolok tanításában, a kenyérszegés közösségében és az imádságban... és közös vala mindenüknek: Jószágaikat eladták és osztogatták azokat mindennek, amint kinek-kinek szüksége vala". Az Úr pedig naponkint szaporítá a hívek számát.

(A szerpapok.) Hogy az apostolok az alamizsnaosztogatás miatt ne legyenek az ige hirdetésében akadályozva, egybehívták a tanítványok sokaságát, hogy hét jóhírű férfit válasszanak, kik az asztaloknál szolgáljanak. És megválasztották Istvánt hat társával és az apostolok elé állították, „kik imádkozván, rájok tevék kezeiket". E hét férfiút *diakonusoknak* vagy *szerpapoknak* nevezték, kik nemcsak a szegényekre gondoltak, hanem Isten igéjét is hirdették és kereszteltek.

2. A palesztinai üldözés.

(A nagytanács előtt.) Az apostolok csodái s lelkes beszédei fölrázták egész Jeruzsálemet. A hívek száma folyton szaporodott. A szadduceusok és papi fejedelmek ezért éktelen haragra lobbantak és az apostolokat tömlöcbe vetették. És midőn onnét csodálatos módon kiszabadulva folytatták a térítést, a *sanhedrin* elé állították őket. Itt Péter védőbeszédére („Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek") meg akarták őket ölni. Ekkor szólásra emelkedett Gamáliel, bölcs farizeus és hivatkozott két álmessiásra (Theodas, galileai Judás), kik szintén nemrég a nép vezéreinek kiáltották ki magukat és ma már senki sem gondol rájuk. „Azért most is azt mondom nektek, ne törődjetek ez emberekkel; mert ha emberektől van e dolog, el fog bomlani; ha pedig Istentől vagyon, nem ronthatjátok el azt." Ezzel Gamáliel megmentette az apostolok életét, de megostoroztatásukat nem akadályozhatta meg, amit különben ezek örömmel fogadtak.

(István vértanú.) Mivel az apostolok a nagytanács tilalma ellenére tovább hirdették a föltámadt Jézust, általános lett a hívők üldözése, melynek első áldozata *István* diákonus. A városon kívül kövezték meg, mialatt ellenségeiért imádkozott. Az üldözés azonban csak még jobban elszélesztette az igehirdetőket és így a *térítés szélesebb körökben folyt.* Uj hitközségek keletkeztek még Palesztina határain túl is, így a szír Antiochiában, hol először nevezték a híveket „keresztényeknek". (Christiani.)

(Heródes Agrippa.) Mióta Péter egy látomásból megtudta, hogy pogányok is felvehetők Isten egyházába és Caesareában *Cornelius* római századost egész családjával megkeresztelte, a hívek száma még inkább szaporodott. De az üldözések sem szüneteltek: *I. Heródes Agrippa* megölette Jakab apostolt, János bátyját és midőn látta, hogy a zsidóknak ez tetszett, elfogatta Pétert is. Az egyház szünet nélkül imádkozott érette, aki egy angyal által megszabadult és „más helyre mene", valószínűleg Rómába.

(Saul.) A damaszkuszi keresztények megláncolására indul az ifjú Saul, ki módfölött buzgólkodott a zsidó vallás érdekében. Útközben égi jelenés nagy változást idéz elő benne; hallja e szavakat: *„Én vagyok Jézus, akit te üldözesz"*. Csakis ily természetfölötti esemény volt képes megváltoztatni szándékát, eltériteni vallásától, melyért élt-halt, sőt Krisztus tanítványává avatni. Mert Damaszkuszban már Jézust hirdeti, úgy hogy menekülnie kell; három évet magányban tölt, azután Jeruzsálembe megy, „hogy Pétert lássa".

(Sz. Pál.) Saul később *Pál* nevet vett föl. Annyit tett kivált a pogányság közt, hogy *a nemzetek apostolának hivjuk.* Három nagy térítő útjában bejárta Kis-Ázsiát, Macedoniát és Görögországot, vagy 6 ezer kilométert 30 év alatt. Főleg a nagyobb városokban (Athén, Korinthus, majd Efezus, Róma) működött és egyházakat alapított. Emellett mint sátorkészítő, keze munkájából élt.

Midőn Jeruzsálembe jött, az egész város föllázadt ellene; a templomból kihurcolták, ütötték-verték és csak a római templomőrség mentette meg a haláltól. Negyven zsidó megesküdött, hogy ételhez nem nyúlnak, míg Pált meg nem ölik. Vádjaikra Pált kihallgatták, ő azonban római polgár létére a császárhoz föllebbezett, amiért is Rómába vitték. Itt *két évig volt fogságban* (61—63), ez idő alatt szóval és írásban hirdette Krisztust. *Leveleivel,* melyekből 14 maradt fönn, az általa alapított hitközségeket atyai szeretettel inti az állhatatosságra.

Hogy mennyit kellett *tűrnie,* elmondja ő maga: „A zsidóktól két ízben kaptam egy híján negyven ütést. Háromszor verettem meg vesszőkkel, egyszer megköveztettem, háromszor hajótörést szenvedtem. Fáradozásban és nyomorúságban, sok virrasztásban, éhségben és szomjúságban voltam."

3. Az apostolok további működése.

(Péter Rómában.) Jeruzsálemi fogsága után Péter Claudius császár alatt (42. körül) *Rómába jött,* itt hitközséget alapított, melynek élén 25 évig állott. Eezen idő alatt Antiochiában is tartózkodott, hol már előzőleg alapított hitközséget.

Péter római tartózkodását bizonyítják 1. *saját szavai:* „Köszönt titeket az anyaszentegyház, mely veletek együtt választatott Babilonban, és Márk fiam". (Péter 1, 5, 13.) Az igazi Babilon Plinius és Strabo szerint akkor már „nagy pusztaság" volt, azért csak Rómát, a nagy és erkölcstelen, tehát Babilonhoz hasonló várost érthette, mint apostoltársa szent János, sőt az ősegyház is Babilonnak nevezte Rómát (Titk. Jel.; Papias Eusebiusnál.) — 2. Suetonius szerint Claudius alatt Rómában már voltak keresztények; szent Pál a rómaiakhoz írt levelében (57-ben) ezeknek hitét dicséri, mint amely „ismeretes az egész világon". Mivel ugyanezen levél szerint Pál ekkor még nem volt Rómában, szent Péteren kívül pedig *az egész ősegyház* mást nem ismer a római hitközség alapítójának, világos, hogy az az apostol hirdette itt először Krisztust, ki Jeruzsálemben az

Szent Pál. Szent Péter.
Bronzérem a II. századból, a Domitilla-katakombából.

első pünkösd napján is elüljárt az igehirdetésben. — 3. Rómán kívül *nem is akadt város,* mely azzal dicsekedett volna, hogy az apostolfejedelem az ő falai közt végezte be életét és lelte meg sírját.

(A jeruzsálemi zsinat.) A szír Antiochiában szakadás támadt a zsidókból és pogányokból lett keresztények közt Amazok Mózes összes törvényeit emezekkel is meg akarták tartatni. A dolog az apostolok elé került, kik Jeruzsálemben tanácskozásra gyűltek össze (51-ben). *Az apostoli zsinat,* melyen Péter vitte a szót, kimondotta, hogy Mózes törvényei a keresztényeket nem kötelezik.

(Máté.) Sz. Máté apostolról, ki az első evangéliumot írta, már a II. századból vannak hiteles följegyzések. *Papias* sz. János apostol tanítványa ezt írja róla: „Máté héber nyelven írta isteni beszédeit". *Sz. Irén* pedig: „Máté a zsidók közt azok anyanyelvén (szirkhald) adta ki az evangélium-iratot, midőn Péter és Pál Rómában hirdették az evangéliumot és egyházat alapítottak."

(A szeretett tanítvány.) *Sz. Jánost,* „a tanítványt, kit szeret vala Jézus", Domitianus *Patmos* szigetére száműzte, hol megírta a Szentírás utolsó könyvét, a „Jelenéseket". Midőn később *Efezeusba* visszatérhetett, megírta Jézus életét, a negyedik evangéliumot. Majdnem 100 éves volt sz. János, midőn meghalt. Élete vége felé, midőn prédikálni már nem tudott, híveinek mindig csak ennyit mondott: „Fiacskáim, szeressétek egymást." Midőn hallgatói ezt megúnva, kérdezték: „Mester, miért mondod mindig ezt?", magához méltó feletetet adott: „Mert az Úr parancsa ez és elég, ha egyedül csak ez történik".

Krisztus apostolainak sorsáról ezeket mondja sz. Pál: „Én azt tartom, hogy az Isten minket, apostolokat legutolsóknak állított ki, mint halálra valókat... Mindez óráig éhezünk és szomjúhozunk, arculveretünk és ide s tova bujdosunk. Üldözést szenvedünk, szidalmaztatunk, mintegy salakja lettünk a világnak, mindenek söpredéke". Ennél többet nem igen tudunk sorsukról, csak azt, hogy mindnyájan vértanúi halált haltak Krisztusért, az egyetlen Jánost kivéve.

4. Jeruzsálem pusztulása.

(Jézus jövendölése.) „Rád jönnek a napok és körülvesznek ellenségeid *árokkal és földig* lerontanak téged és fiaidat, és nem hagynak benned követ kövön, mivelhogy nem ismerted meg a te látogatásod idejét". E szavakkal ecsetelte Jézus a szent város jövendő pusztulását.

(Ennek teljesülése.) Midőn Nero uralkodása alatt a zsidók föllázadtak és a római őrséget egy szálig kivégezték, a császár legkitűnőbb had-

vezérét, Vespasianust küldte ellenük (67. elején). Midőn ezt időközben császárrá kiáltották ki, Titus vette át a vezérséget. Titus ostromgépeivel, faltörő kosaival és hajító készülékeivel heves ellenállás dacára bevette a külső erősségeket. Közben éhínség is támadt; a husvéti ünnepekre ugyanis több mint egy millió ember szorult a városba, kik az ostrom ideje alatt új eleséghez nem juthattak. Sokan éjnek idején kimentek a mezőre füveket és gyökereket keresni, de a rómaiak rájuk támadtak, megostorozták és keresztre feszítették őket. Nemsokára a keresztek egész erdeje állott a római tábor mellett, mintegy figyelmeztetve az istengyilkosokat Krisztus keresztjére, kinek vére csakugyan „rájuk szállott és az ő fiaikra", ahogy akkor kívánták. Titus békeajánlatait a zsidók visszautasították.

Az éhség akkora volt, hogy undok dolgokat: öreg bőrt, romlott szénát és szemetet ettek az emberek. Egy anya ételmaradékot rejtegetett, melyet a rablók el akartak venni. Az anya felelé: „Ime itt vannak gyermekem maradványai". Az éhséggel párosult a dögvész. Sikertelen támadás után Titus meggyujtatta a kapukat. Egy katona a küzdelem hevében üszköt dobott a templomra is, mely a bentlevőkkel földig leégett. Napokig égett a város, míg romhalmaz nem lett az egész, melyet később elhordtak. Titus a város helyét a pusztulás jeléül fölszántotta. Kő nem maradt kövön. Josephus Flavius szerint egymillió ember esett el; a többit fogságba hurcolták.

E pusztulás szemtanúja *Josephus Flavius* zsidó történetíró ezeket mondja: „Ugy látszott, mintha ezen a területen soha senki sem lakott volna. Soha város ennyit nem szenvedett, de világ kezdetétől fogva nem is volt nemzedék oly termékeny gonoszságban". Jézus szavai tehát igazolást nyertek: „Nagy szorongatás lészen akkor, minő nem volt világ kezdetétől mindeddig s nem is leszen".

A jeruzsálemi templom szent tárgyai Titus diadalmenetében. (Titus diadalívén.)

Hadrianus császár végleg legyőzte a zsidókat és szétszórta őket az egész világon, megtiltván nekik, hogy hazájukba visszatérjenek. Igy élnek most is hazátlanul, mint Krisztus istenségének tanui s hanyatló népek ostorai.

5. A kereszténység a római birodalomban.

(A kereszténység terjedése.) A tizenkét egyszerű apostolnak és tanítványaiknak működése csodálatos eredménnyel járt. Szerény eszközök dacára *bámulatos gyorsasággal* terjedt a Megfeszítettben való hit. Rómában már *Claudius* alatt (41—54.) voltak keresztények. Az I. században a kereszténység már általánosan el volt terjedve, a római birodalom határain túl egészen Britanniáig.

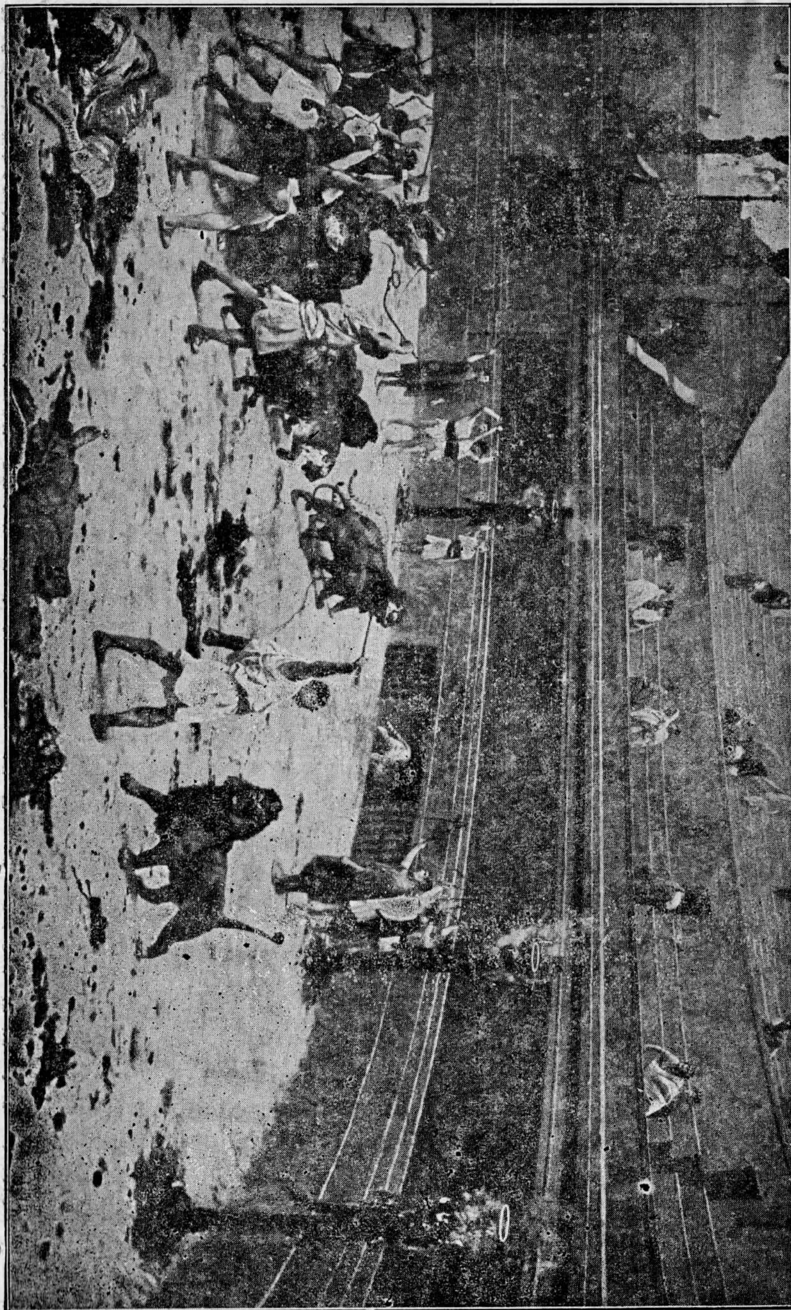
(E terjedés okai.) A kereszténység terjedését elősegítették az első keresztények *tiszta erkölcsei*, nagy *hite* s a nagyszámú *csodák*.

(Akadályai.) Az elterjedés akadályai:

1. A *rossz akarat;* Jézus *szigorú erkölcsi* törvényei ellentétben álltak a mélyen süllyedt világ egész gondolkodásával. E rossz akaratból származtak igazságtalan *vádak*, mint pl. hogy a keresztények thyestesi lakomákat csapnak, vagyis gyermekeket ölnek és esznek, hogy embergyűlölők és titkos összejöveteleket (hetaeria) tartanak. — A római császárok, kiktől a keresztények az istenítést megtagadták, fölségsértőnek vagy szentségtörőknek tartották ezeket.

Mivel a fölsorolt vádakra a fönnálló állami törvények többnyire halálbüntetést írtak elő, a keresztények pedig meggyőződésükből hajszálnyit sem engedtek, ki kellett törnie az élet-halál harcnak.

(Az első nagyobb üldözés) a római birodalomban a testvér-, hitves- és anyagyilkos *Nero* császár alatt indult meg a keresztények ellen (64—68). Ő ugyanis fölgyujtotta Rómát és hogy e bűntett gyanuját magáról elhárítsa, a kereszténységre fogta azt. „Mindenkit elfogtak — írja Tacitus, — aki Krisztus tanítványának vallotta magát. Óriási tömeg keresztény került az üldözők kezébe. Kivégzésük valóságos látványosság volt a tömegre nézve. Állatbőrökbe varrták őket, azután kutyákkal szaggattatták széjjel. Keresztre feszítették, testüket kátránnyal, szurokkal vagy viasszal kenték be s mint égő fáklyákat használták. A Vatikán keretjében maga Nero is rendezett ilyenféle ünnepélyeket s az élő fáklyák fényénél versenyfutásokat tartatott" Sz. Péter és Pál ekkor szenvedett vértanúi halált. (67. jún. 29.) Előbbit keresztrefeszítették, a hagyomány szerint saját kívánságára fejjel lefelé, mert nem tartotta magát méltónak, hogy úgy függjön a keresz-

Vérengzés után. (Kép a Nero-féle üldözés korából.)

ten, mint Mestere. A vatikáni cirkusz fala mögé temették, a pogányok temetkezési helyén. Sz. Pált, mint római polgárt lefejezték..

Azt lehet mondani, hogy az első három század *szakadatlan üldözések közt* telt el; az utolsó és legvéresebb *Diocletianus* (284—305.) nevéhez fűződik. Oly nagy volt a mészárlás, hogy „a bárdok végre eltompultak és eltörtek; a hóhérokat föl kellett váltani, a keresztények pedig a mindenható Istennek dicsénekeket zengtek". (Eusebius szemtanú szerint.) Uralkodótársa, *Maximinus* a keresztények iszonyú megcsonkításában lelte kedvét; a piacon leöntötte az élelmiszereket pogány áldozati borral, hogy a keresztények lelkiismeretét nyugtalanítsa. Galliában *Constantius Chlorus* békét hagyott a keresztényeknek, mert szerinte nem lehet másnak hű szolgája, ki nem hű Istenéhez.

Hogy ily egyenlőtlen harcban az egyház el nem veszett, sőt győzött, csak isteni eredetére s erejére mutat.

6. A vértanuk.

1. A vértanukról általában.

(„Vértanúk.") Akik a véres üldözések alatt Krisztusért életüket feláldozták és vérükkel tanuskodtak hitünk igazságáról: *vértanuk* (martyres). A pápák az első három században kettő kivételével, mind vértanui halált haltak. — A vértanuk történetét szorgalmasan *följegyezték.* Fábián pápa († 250.) ily följegyzésekre külön hivatalt állított föl.

(A vértanúi halál oka, módja, hatása.) A vértanuk a *szenvedő Mester példáját* követték. E példa és az iránta való szeretet hajadonokat és gyermekeket is a legborzalmasabb halál elviselésére képesített. Nem hiányzott az isteni kegyelem sem. Ép ezért nem-, rang- és korkülönbség nélkül egyforma *nyugalommal,* sőt *örömmel* és lelkesedéssel fogadták hóhéraik csapásait.

Midőn a pogányok ezt az emberfölötti állhatatosságot látták, sokan elhitték, hogy a keresztény vallásnak igaznak kell lennie. Mert lehetetlennek tartották, hogy mesékért és hazugságokért annyi ember rajongjon. Ismételten megtörtént, hogy a keresztények nyugodtsága a kínzások alatt ilyen szavakat csalt ki a pogányokból: „Mi is keresztények vagyunk, öljetek meg bennünket is". Igy lett „a vértanuk vére a keresztények magva". (Tertullián.)

(A kínok nemei.) Az előkelőbb keresztényeket *lefejezték,* a többieket *elégették, vadállatokkal* való viaskodásra ítélték, vagy *bányamunkára* kényszerítették. Szentségtörőket és fölségsértőket rendesen *kerékbe törtek* vagy *keresztre feszitettek.* A nem római polgárokkal, minden bírói eljárást mellőzve, rövidesen s a legnagyobb önkénnyel bántak el. Ezen-

kívül a kínzóeszközöket (vaskarmok, izzószékek, vadállatok, stb.) néha nyilvánosan kiállították, hogy a puszta félelem is hithagyásra bírja a keresztényeket.

* Nevezetesebb vértanuk.

(Aggastyánok.) A vértanuk sokaságából egyesek neveit különös tisztelettel ejtették ki az ősegyházban. Ilyen *szent Ignác,* János apostol tanítványa, antiochiai püspök († 107). Híveit, kik a haláltól meg akarták menteni, kérte, hogy ne fosszák meg koronájától. „Sem a lángok, sem a kereszt, sem az oroszlánok fogai nem ijesztenek meg engem." Midőn a császár megparancsolta, hogy ő is áldozzon az isteneknek, Ignác ezt válaszolta: „Én csak egy Istenben hiszek és pedig Jézusban". Erre a

A római Colosseum: körszínház; vagy 90 ezer ember fért el benne. Először állatviadalok: oroszlánok, leopárdok, tigrisek, medvék, bölények rontottak egymásnak. Azután gladiátorok élet-halál harca. Végül e kiáltásra: „a keresztényeket az oroszlánok elé" elővezették a szegény áldozatokat. Minél több vér folyt, annál nagyobb volt a kegyetlen élvezet.

császár a római Colosseumba (cirkuszba) vitette s ott a nép mulattatására oroszlánokkal széttépette.

Vagy ötven évvel később szent Jánosnak egy másik tanítványa, *szent Polikárp* smyrnai püspök is vértanui halált szenvedett.

(Gyenge nők, ifjak.) *Sz. Cecilia* régi római nemesi család sarja. Szülei kívánságára Valerianus, előkelő pogány ifjú jegyese lett, de ennek oly hévvel ecsetelte a keresztény hitet, hogy fivérével, Tiborral együtt megkeresztelkedett és nemsokára vértanúságot szenvedtek. Ceciliát is halálra ítélték és fürdőszobájában túlfűtött gőzökkel akarták megfullasztani. Miután ezek nem ártottak, lefejezték. — *Felicitas* hét gyermekével örömmel fogadta a halált. — *Agatha,* a gyönge szűz, Decius rettenetes üldözése alkalmával szenvedett. A prétor, mivel Agatha szép és szűztiszta

volt, először a tisztaság kincsétől akarta megfosztani. E célból romlott erkölcsű nőhöz adta, hogy ennek s romlott leányainak társaságában ártatlanságát elveszítse. Egy hónap mulva a rossz asszony bevallotta, hogy könnyebb a sziklát cseppfolyóssá tenni, mint Agathát rosszra csábítani. „Nem szégyenled — mondá neki a prétor — nemes sarj létedre a keresztények alázatos és szolgai életét?" Agatha felelé: „A királyok kincsei- és büszkeségénél sokkal több nekem a keresztény alázat és szolgálat." Börtönbe vetették, izzó parazsakon hentergették, iszonyúan megcsonkították, míg imádkozva kimúlt. — *Blandina,* egy gyönge rabszolgaleány, Lyon városában úrnőjével szintén a kínok minden nemét állotta ki. Közben folyton ezeket hangoztatta: „Keresztény vagyok s mi nem teszünk semmi roszat gyülekezeteinkben." Végül a színház közepén keresztet állítottak föl s rákötözték. A vérszomjas tömeg biztatására a hóhérok véget vetettek életének.

Szent Lőrinc II. Sixtus pápa szerpapja volt. Midőn ezt a vesztőhelyre vitték, Lőrinc kísérte és szomorúan kérdezte: „Hová mégy, atyám, fiad nélkül? Hová sietsz szent pap, szerpapod nélkül? Hisz sohasem szoktad a szent áldozatot bemutatni szolgád nélkül? Engedj próbára, vajjon méltó szolgát választottál-e." A szent püspök megnyugtatta azzal: „Három nap mulva követni fogsz engem." Csakugyan, a város polgármestere Lőrinctől kincseket követelt, mire ez a szegények nagy számára mutatva, így szólt: „Íme, az egyház kincse." Ekkor vasrostélyra fektették és elevenen megsütötték.

Perpetua a tömlöcben naplószerű emlékiratot készített szenvedéseiről. Pogány atyja itt leborult előtte s könnyek közt kérte, legyen részvéttel iránta s újszülött gyermeke iránt. Ő azonban csendesen dalolva ment a vesztőhelyre. Bírájához e szavakat intézte: „Ma te ítélsz fölöttünk, de rövid idő mulva téged ítél meg az Örökkévaló. Jegyezzétek meg jól arcainkat az utolsó ítélet napjára." Nyugodt léptekkel, földre szegzett szemekkel, királynőként lépett Perpetua az arénára. Először megostorozták, majd leopárdokat és medvéket eresztettek rá és négy társára. Végül mind az ötöt, miután békecsókot adtak egymásnak, karddal kivégezték.

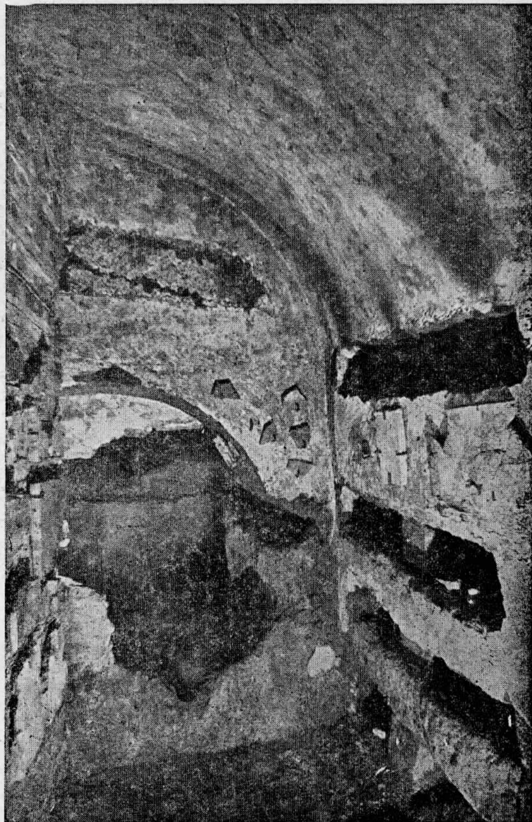
A 13 éves, szép és előkelő származású Ágnes megvetette a városi prefektus fiának kezét, nem rettent meg a kínzóeszközök láttára, melyeket elébe raktak. Örömest lépett a vesztőhelyre s lehajtott fővel nyujtotta kitakart nyakát a hóhérnak. „A gyermekleány bátorságától megrettent a hóhér — beszéli sz. Ambrus s a körülálló nép hangosan sírt; de Ágnes odakiáltott hóhérának: „Mit tétovázol?" — A 14 éves *Pongrác* állhatatosan megtagadta a pogány isteneknek való áldozást és férfias bátorsággal áldozta föl életét Krisztusért. — Diocletianus kedvelt testőrét, *Sebestyént* sem kímélte meg, mert keresztény volt; karóhoz kötötték és nyilazták, midőn pedig sebei behegedtek, agyonütötték.

Nincs történeti tény, melynek igazságáért annyian oly áldozatokat hoztak volna, mint az evangélium történeteinek igazságáért.

2. A vértanuk temetkezési helyei.

(A katakombák.) Az üldözések alatt a vértanuk s általában az első keresztények temetői, templomai, menedékhelyei a *katakom-*

bák voltak.[1] Ezek földalatti folyosók, melyeket a keresztények temetőkül használtak. A holttesteket többnyire az oldalfalakba vájt üregekben helyezték el. Rendesen több ilyen sír volt egymás mellett vagy egymás fölött, a sírüreget márványtáblával vagy téglával zárták el s gyakran földirattal látták el. (Név, halálozás napja, rövid imák: In pace! In refrigerio! Aeterna tibi lux!) A sír mellett nem ritkán kis edényke — ampulla — állt a vértanuk vérével vagy jó illatú folyadékkal. A földalatti sötétséget máig is fönnmaradt lámpákkal (mécses) oszlatták el. A vértanuk temetése s haláluk évfordulója alkalmával különösen sok lámpát égettek, mert — Jeromos szerint — e sok világosság által jelezték, hogy a szentek a hit világával múltak ki.

Vértanú kriptája. A keresztények lehetőleg a vértanúkhoz közel szerettek temetkezni. Ezért a sok sírnyilás a falban (jobbra).

Több, mint ötven kisebb-nagyobb katakombát ismerünk, melyek egyenes vonalba állítva egész Olaszország hosszával érnének föl.

(A katakombák, mint az istentisztelet helyei.) A katakombák idővel az *istentisztelet* helyei lettek. Az első keresztények ugyanis szorgosan, nem ritkán életveszély közt gyüjtötték össze a vértanuk összeroncsolt

[1] Voltakép coemeterium = nyugvóhelyeknek hívták; mivel a sz. Sebestyén-félét *ad catacumbas* = a mélyedéseknél levőnek nevezték, ez az elnevezés lassan átment a többire is.

testét vagy testrészeit, mint drága ereklyéket és ezek sírja fölött mutatták be a szentmiseáldozatot. Ahol az istentiszteletet tartották, ott a szűk folyosók szélesebb üregekké tágultak, oltárral, padokkal a püspökök és papok számára. Kiváltképen a vértanuk halálának évfordulóján jöttek össze sírjuknál, fölolvasták vértanuságuk történetét, imádkoztak, énekeltek és erőt merítettek hasonló küzdelemre.

Már a föld üregeiben rejtőző egyház szolgálatába vonta a művészetet: a falakat néhol *festmények* díszítik, már az I. századtól kezdve. E falfestmények tárgyukat az evangéliumból merítették (pl. a paradicsom négy folyója, mint a négy evangélium jelképe, a napkeleti bölcsek, Jézus megkereszteltetése, a kánai menyegző, a vakon született

A csodálatos kenyérszaporítás eucharisztikus lakomaként ábrázolva. (Freskó a Kalixt-katakombában.)

meggyógyítása, a csodálatos halfogás, Jézus a jó pásztor, Mária a kis Jézussal, Lázár föltámasztása stb.). Más képek és fölírások pedig bizonyítják, hogy már akkor is volt szentmise, áldozás, gyónás, közös ima a halottakért. A katakombák tehát arról is tanuskodnak, hogy lakói már az első századokban azt a hitet vallották, amelyet a katolikus egyház tanít.

A katakombák mint temetők a törvény oltalma alatt állottak és az üldözött keresztényeknek biztos *menedékül szolgáltak*. Ám később Valerianus császár kivette a keresztények temetkezőhelyeit a törvény oltalma alól: az üldözők szabadon behatolhattak a katakombákba is és sok keresztény itt nyerte el vértanuságának pálmáját.

7. Nagy Konstantin és utódai.

1. (Az üldözések vége.) Jézus egyházán végre is megtört a császárok hatalma. Fényes igazolást nyertek Jézus szavai: „Né félj, te kisded nyáj, mert tetszett az Atyának, hogy országot adjon nektek". A háromszázados üldözést derült napok váltották föl. Diocletianus megúnta az uralmat és éhhalállal vetett véget életének; Maximus fölakasztotta magát. Galerius is belátta, hogy hősök hite ellen tehetetlen és (311-ben) megengedte a keresztény vallás gyakorlatát. Utóda *Konstantin* tovább ment.

(A milanói rendelet.) Konstantint Diocletianus nevelte Nikomédiában. Midőn atya (C. Chlorus) meghalt, őt kiáltották ki császárrá. 312-ben meg kellett ütköznie a keresztényeket üldöző Maxentiusszal, kinek kétszer-háromszor akkora képzett seregével szemben ő csak gyorsaságával és hadvezéri tehetségével akart győzni. A harc előtt Konstantin az igaz Istenhez imádkozott, kit még nem ismert. Imája után — pogány és keresztény írók szerint — ő fényes nappal ragyogó keresztet látott az égen e fölírással: „Ebben győzz!" Krisztust is e jellel látta éjjel és azt a parancsot kapta tőle, hogy ilyen hadijelvényeket (labarum) csináltasson. Konstantin, ki esküvel bizonyította e történet igazságát és kitől gyakran hallotta ezt Eusebius történetíró, engedelmeskedik és a kereszt jelvényeivel a milviusi hídnál győz. Erre kiadja a híres *milanói rendeletet*, 313-ban, mely szerint a keresztények teljes szabadságot nyernek, valamint az elrabolt vagyon megtérítését.

(Konstantin egyéb intézkedései.) Licinius, Konstantin császártársa és sógora, a türelmi rendelet dacára Keleten üldözni kezdte a keresztényeket. Emiatt Konstantin megütközött; a csata Konstantin javára dőlt el. Igy Konstantin egyeduralkodó lett. (323.) Kivált anyja, szent Ilona befolyása alatt a pogányság mindinkább háttérbe szorult anélkül, hogy Konstantin üldözte volna. A bányamunkára ítélt vagy száműzött keresztényeknek visszaadta a szabadságot. Konstantin a keresztrefeszítés büntetését eltörölte. Az egyházilag szabadon bocsátott rabszolgákat államilag is szabadoknak ismerte el. Anyjával, szent Ilonával, kinek nevéhez a kereszt föltalálása fűződik, szép templomokat emelt. Igy Rómában a Péter-templomot, Jeruzsálemben a szent sír fölött, ahová édesanyja elzarándokolt.

2. („Konstantin városa.") Konstantin császári székét *Bizáncba* tette át, mely azóta az ő nevét viseli (Konstantinápoly = Konstantin városa). A hamis istenek Rómája ily módon Krisztus Rómája lett s a kereszt jele díszlett a Capitolium csúcsán. Az egyház a császár távollétében szépen fejlődhetett.

(Az aposztata Julián.) *Julián,* N. Konstantin unokaöccse, a jó keresztényt színlelte. Athénben jól ismerte Naziánzi Gergely, midőn így nyilatkozott róla: „Milyen szörnyet nevel magának a birodalom ebben az emberben!" Mint császár nyiltan megtagadta hitét (apostata): áldozati bikák vérében fürdött, hogy a keresztvizet magáról lemossa. A kereszténységet inkább a pogányság megkedveltetésével, mint erőszakos üldözéssel akarta kiirtani. Azért a pogányságot keresztény mintára tökéletesíteni akarta (ének és prédikáció a bálványozásnál, kórházak építése, szegények gyámolítása, stb.), a pogány papoktól megkívánta, hogy „olyanok legyenek, mint a keresztények". Szerinte szégyen, hogy a galileaiak (= keresztények) nemcsak saját szegényeiket táplálják, hanem a pogányokat is. Az ő barátságos, szent viselkedésük és halottaikról való gondoskodás szerezte meg számukra a diadalt. Tehát „a mi népünk (= pogányság) is ilyen legyen". A keresztény oktatást megtiltotta, a keresztényeket a hivatalokból kizárta és az egyházi vagyont elvette. Mint a pogány vallás feje, naponkint két ökröt áldozott Heliosnak. Az áldozathoz szükséges fát csupa buzgóságból maga hordta össze. A belekből pogányok módjára jósolt s halála után egész láda emberfejet találtak palotájában. A zsidóknak, mint a kereszténység legősibb és legigazibb ellenségeinek, mindenben kedvezett. Ezért, és hogy Jézust meghazudtolja, újra fel akarta építeni a jeruzsálemi templomot, de „az alapfalaknál iszonyú tűzgolyók törtek elő és mivel ekkor a munkások ismételten elégtek, hozzáférhetetlenné tették a helyet. Igy a megkezdett munkát abba kellett hagyni." (Ammianus Marcellinus.)

Juliánt csak a perzsák elleni ütközet akadályozta meg a kereszténység hevesebb üldözésében. Ezen ütközetben elesett. (Miközben a vérét az ég felé szórta, állítólag ezt mondta: „Győztél galileai!" Rákövetkező éjjel a lélek halhatatlanságáról folyó beszélgetés közt meghalt.

3. (A pogányság enyészete.) Julián halála után a pogányság, legalább a művelt körökből, mindinkább tünedezik és a vidékre szorul, hol még néhány századig fönnmaradt.

8. Az ókor eretnekségei. Az izlam.

(Arius) alexandriai pap az eddigi tanítással ellentétben azt hirdette, hogy *Jézus nem Isten,* csak Isten fogadott fia, mert „volt idő, mikor ő még nem létezett", tehát nem örök és változatlan, hanem teremtmény, aki vétkezhetik is. Arius nem tett különbséget Jézus isteni és emberi természete közt; az utóbbi tényleg nem örök és változatlan.

Arius sok hívet szerzett, mire Konstantin I. Szilveszter pápával egyetértve, 325-ben *Nicaeába* egyetemes zsinatot hívott össze, mely a pápai követ (Hosius cordovai püspök) elnöklete alatt Ariust elítélte és az egyházból kizárta, a katolikus tant pedig a „niceai hitvallásban" világosan meghatározta. Eszerint Jézus „valóságos Isten a valóságos Istentől, az Atyával egylényegű". A pápa a zsinat határozatait jóváhagyta.

(Nestorius.) Arius után vagy száz évvel később *Nestorius* szintén új tanokat hirdetett. Szerinte Mária nem nevezhető Isten anyjának, mert Jézusban *két személy* van, egy isteni s egy emberi, s Máriától csak az emberi személy született. Ebben, mint valami templomban lakott a Fiú-Isten.

Nestorius konstantinápolyi patriarcha volt és azért sok követőre akadt. Ma is vannak neki Perzsiában, kik közül a legújabb időben sokan visszatértek. *Alexandriai Cirill* „régi egyházi szokástól kötelezve" a római püspökhöz fordult döntésért. Ez elveti Nestorius tévtanát, őt magát pedig kiközösíti. Az *efezusi zsinat* (a III. egyetemes) 431-ben ugyanezt teszi. Midőn a nép megtudta, hogy Máriát ezentúl is úgy, mint eddig, Isten Anyjának nevezheti, fáklyásmenettel kísérte haza a zsinati atyákat, örömmel kiáltozván: „Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk". Ez az Üdvözlégy Mária második felének eredete.

(Az izlam.) A keresztény névnek Keleten esküdt ellensége támadt a muhamedán vallásban (izlam). Szerzője *Muhammed* a koreisiták nemzetségéből, melyre az arab nemzeti szentély, a Kába (360 bálvány) őrizete volt bízva. 570-ben született Mekkában; atyja pogány, anyja zsidó volt. Gyermekkora óta nehéz kórban szenvedett. Midőn később egy barlangban vallási álmodozások közt hónapokat töltött, megjelent neki, mint ő mondja, egy égi fényalak és így szólt: „Muhammed, valóban te vagy Isten prófétája és én Gábor, az ő angyala". És meghagyta neki, hogy Ábrahám ősvallását eredeti tisztaságába visszahelyezze. Midőn Mekkában prédikált és itt a koreisiták azt kívánták tőle, hogy küldetése jeléül csodákat műveljen, mint Mózes és Jézus, ő Gáborhoz fordult tanácsért. Gábor arkangyal szerinte azt a tanácsot adta neki, hogy a csodatevéssel várjon, míg a megtérni akarók megtérnek; és Muhammed várt mindhalálig. A koreisiták azért gúnnyal és tettlegességgel üldözték, amiért kénytelen volt előlük Mekkából Medinába futni (hedsra, *632*-ben, az arab időszámítás kiinduló pontja).

Muhammed *tanítása* inkább zsidó, mint pogány és keresztény tanok keverékéből áll. Jellemző mondata: „Nincs Istenség az Istenen kívül és Muhammed az Isten prófétája (= la iláha ill'Alláh, u Muhammed raszúl-Alláh)". Ábrahám, Mózes és Jézus szintén Isten küldöttei, de Muhammed mögött messze elmaradnak. Egyik főtana a fatalizmus: mindent a megmásíthatatlan isteni végzetből (kiszmet) magyaráz, mely ellen nincs mit tenni. Szerinte az emberek haláluk után egy beretvaéles hídon mennek át, melyről a gonoszok leesnek; a jókra ellenben mindenféle durva érzéki javak várnak a paradicsomban. A hitetlenek (= nem mozlimek) fegyveres üldözése a leghelyesebb cselekedet. Azért az izlam története vérrel van megírva. A bosszú, a többnejűség, a rabszolgakereskedés meg van engedve. Egyébként jót is tartalmaz Muhammed tanítása: naponkint többszöri *ima,* melyet a mozlim dícséretes bátorsággal, minden szégyenkezés nélkül az utcán is térden állva elvégez; az *alamizsnálkodás,* a szegényekről végrendeletileg is kell gondoskodni; *bortól* való tartózkodás, *böjt* (Ramadan hónapban).

Mivel az izlam rendkívül kedvez az ember szenvedélyeinek és legjobb hitterjesztő eszköznek a fegyveres erőt ajánlja, gyorsan meghódította *Szíriát, Palesztinát, Arábiát, Perzsiát, Egiptomot* és egész *Észak-Afrikát.* Virágzó keresztény egyházak semmivé lettek.

9. Az istentisztelet a keresztény ókorban.

(A szentmise.) Az oltáriszentség ünneplése volt már az apostolok idejében az istentisztelet központja. Erről tanuskodnak 1. a *pogányok* rágalmai a keresztények thyestesi lakomáiról, mintha liszttel behintett gyermekeket áldoznának föl. 2. Az Apostolok Cselekedetei ismételten említi a „kenyérszegést". 3. *Sz. Jusztin* le is írja a szentmise lefolyását, egyenkint megemlíti a mise egyes részeit (lecke, evangélium, fölajánlás, hálaének, átváltozás, áldozás).

Nemcsak a mise lényege, hanem a miseimák is ősrégiek. A kánon egészen apostoli eredetű; később egyes mondatokat közbeszúrtak a pápák, de csak egy-két helyen. Már a IV. századtól kezdve a szentmisét egészen úgy végezték, mint ma. Ekkor kezdték használni az áldozat jelzésére a mise (missa) szót.

A legrégibb Mária-kép. (Priscilla katakombájában, a II. század elejéről.)

A sz. *áldozásra* (= kenyérszegésre) naponkint jöttek össze az első keresztények. Szent Ciprián szerint az Úr tanítványainak azért volt természetfölötti erejük, hogy Krisztusért vérüket ontsák, mert az ő vérét naponkint itták. Később rendesen vasárnap járultak a szent áldozáshoz. De idővel ez a szokás is annyira alábbhagyott, hogy törvényeket kellett hozni már a VI. században, melyek az évenkinti háromszori áldozást előírták. (Agdei zsinat 506.) Aranyszájú sz. János panaszkodik, hogy sokan ezt sem tartották meg.

(Közvetített istentisztelet.) A szentek, kivált a vértanuk s ezek *ereklyéinek* lelkes tisztelete, a szentek segítségül hívása nagyon el volt terjedve. *Szűz Mária* festett képeivel is találkozunk már e korban, ami jele a Mária-tiszteletnek.

(Külső istentisztelet.) A *keresztvetésről* már Tertullianusnál olvassuk: „Homlokukat megjelöljük a kereszt jelével, ha kimegyünk vagy hazatérünk, ha öltözködünk, asztalhoz ülünk, lefekszünk" stb. Külön *egyházi ruhát* az utcán és az oltárnál csak a VI. századtól használt az áldozópap.

(Az istentisztelet helyei.) Az első keresztények különös előszeretettel a katakombákban tartották meg az istentiszteletet. Ezen időre emlékeztet a gyertyáknak ma is szokásban levő használata, mely a katakombákban szükséges volt. Az üldözések megszűnésével egyes pogány templomokat szenteltek föl keresztény templomokká (pl. a római Pantheont), majd pedig nagyszerű bazilikákat emeltek Isten dicsőségére. A *bazilika*-stílus mellett virágzásnak indult a *bizanci. (Hagia Sophai* Konstatinápolyban; fölépítése után Justinianus császár állítólag fölkiáltott: „Salamon, fölülmultalak!")

A templomokat *festett* és *mozaik képek* díszítették, melyeknek tárgya rendszerint a Szentírásból volt véve. A *kereszt* használata is ősrégi. *Jelképes* festmények is gyakoriak (hal, oroszlán, kos, pálmaág, gyűrű, horgony). Ezt főleg a *titoktartás fegyelme* (disciplina arcani) követelte, melynélfogva az első keresztények szorgosan titkolták féltett kincseiket, kivált az oltáriszentséget, Hiszekegyet, Miatyánkot, hogy a pogányok gúny vagy üldözés tárgyává ne tegyék; azért jelképes festményekkel (pl. a hal = Jézus, horgony, pálma, olajág, Krisztus monogrammja), burkolt nyilatkozatokkal adta ebbeli hitüknek kifejezést. — Az oltárokat, kőkoporsókat, egyházi edényeket már korán művészi faragványokkal látták el.

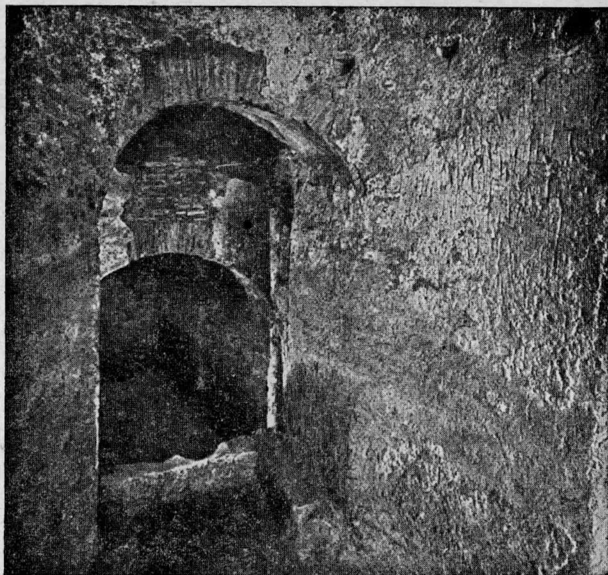
10. A szentségek a keresztény ókorban.

(A keresztség.) A *keresztséget* háromszori vízbemártással, szükség esetén meghintéssel vagy mosással szolgáltatták ki. Az apostoli időket követő korban a felnőtt keresztelendő hosszabb próbaidőnek (katechumenatus) volt alávetve, mialatt alaposan oktatták a hitben (azért az ilyenek neve katechumenus = akit oktatni kell). Keresztség előtt a kipróbált keresztelendő ellene mondott a sátánnak és letette a hitvallást. A keresztségi *szertartások* is ősrégiek. Már az első században használták a fehér ruhát az ártatlanság, sőt a bölcseség, égő gyertyát a hit jelzésére. A hitujonc mellé már a II. század óta kipróbált keresztényt adtak, a keresztszülőt, ki az oktatáson kívül a keresztségnek idejekorán való fölvételéről is gondoskodott, Gyermekeket elvétve már az apostoli időkben kereszteltek; de csak a III. századtól kezdve vált ez általánossá.

(A bérmálás.) A keresztség után régente kiszolgáltatták a *bérmálást* is, de nem ritkán el is halasztották ezt későbbi időre, mint Péter és János Szamariában tették.

(A bűnbánat szentsége.) A *fülgyónás* mellett megvolt a *nyilvános gyónás* is, kivált azoknál, kik botrányt okoztak, hogy ezt így jóvátegyék. (Gyilkosság, hittagadás, súlyos vétkek a 6. parancs ellen.)

Rendkívül szigorú volt e korban a *penitencia,* különösen az afrikai és spanyol egyházakban. Itt 5, 10, 20 évig, sőt élethossziglan tartó vezeklést szabtak egyes bűnösökre. Míg a büntetés tartott, nem volt szabad áldozni. Ha a bűnös ugyanazon bűnbe visszaesett, melyért

Priscilla keresztelő kápolnája (140-ből). A keresztelés alámerüléssel történt. A hitújonc leszállt a medencébe, míg a pap a bejáratnál állt. Keresztség után mindjárt bérmálkoztak. Ennek emlékére kereszteket csináltak, minők a jobb falon láthatók.

nyilvános vezeklés jár, fölοldozták ugyan kellő bánatra, de a sz. áldozást sok helyen örökre megvonták tőle.

(Az utolsó kenetet) sz. Jakab apostol utasítására rendesen kiszolgáltatták; az olajat, mint most is, a püspök szentelte meg.

(A házasság) fölbonthatatlan volt és Terullianus szerint „nagy szentség". Ünnepélyes házasságkötések a püspök előtt történtek s szentmise bemutatása mellett. Nemkeresztényekkel kötött házasság előfordult ugyan, de a sz. atyák ettől óvták a híveket.

(Az apostoli hivatalok fönnmaradása.) Az apostolok még életükben *gondoskodtak utódokról.* Az egyházi rendbe való fölvétel — mint sz. Pál számos helyen említi — imádság és kézföltétel által történt.

(Az egyházi rend fokozatai.) Az egyházi rend *három fokozatát:* a szerpapi, áldozópapi s püspöki rendet már a Szentírás említi, nemkülönben az apostol-tanítvány, *sz. Ignác.* (Ad. Smyr. c. 8.) — *Kornél* pápa (250 körül) elsorolja, mennyi áldozópapja, szerpapja, alszerpapja, akolitusa, exorcistája, lektora és osztiariusa van a római egyháznak. Megvoltak tehát a kisebb rendek is.

(A római püspök elsőbbsége.) Az apostoli *egyház élén sz. Péter állott.*

A római püspökök, mint sz. Péter törvényszerű utódai örökölték ezen egyházfői hatalmat. Kezdettől fogva *gyakorolták* is ezt és az *egész ősegyház e gyakorlatot jogosnak ismerte el.*

1) Ha *hitviták támadtak,* az egyházak, sőt eretnekek is (pl. a donatisták) Rómába fordultak. Sz. Jeromos, ki csak két évig volt Damasus pápa oldalán, említi, hogy rendkívül sokszor fordultak Kelet és Nyugat püspökei Rómába fölvilágosításért. Ha pedig „Róma szólott, az ügy be volt fejezve". *(Roma locutu, causa finita.)*

2) A sz. *atyák* már az első századokban elismerik, hogy a római püspök „legfőbb pap, t. i. a püspökök püspöke". (Tertull.) *Ubi Petrus, ibi ecclesia* = Ahol Péter, ott az egyház. (Sz. Ambrus). „Péter szólott Leó ajkai által!" kikiáltották a khalcedoni zsinat atyái, midőn Leó pápa hitmagyarázó levelét fölolvasták.

11. A keresztények élete és szokásai.

(Az emberiség Krisztus előtt.) A keresztény vallás elterjedése előtt ijesztő mértékben mutatkozott a *hitetlenség,* a *babona* és *erkölcstelenség.* Annyira, hogy egyes pogányok lehetetlenségnek tartották az erkölcsök megjavítását. (Tacitus, Livius.) A munka szégyen, a szegénység bűn volt. Néhány ezer gazdaggal szemben a *szegények* és *rabszolgák* milliói álltak, kiket uraik állatként eladhattak, házőrzésre megláncolhattak vagy megölhettek — felelősség nélkül. Az általános elvadulás borzalmas módon nyilvánult meg a *véres cirkuszi* játékokban, hol ezren és ezren véreztek el — a nép mulattatására.

(Szeretetük az élők iránt.) A kereszténység átalakította az emberek erkölcseit. Ezt bizonyítja az első keresztények élete. Már *ifj. Plinius* a II. század elején Trajanushoz intézett levelében azt írja róluk: „... egész vétségük abban áll, hogy meghatározott napon napfölkelte előtt össze szoktak jönni és Krisztusnak, mint Istennek egymás közt éneket zengeni; esküvel kötelezik magukat, nem valami gonoszságra, hanem arra, hogy lopás, rablás, házasságtörés elkövetésétől, szószegéstől tartózkodnak..." — Maguk a *pogányok elismerték* jámborságukat és nem ritkán így nyilatkoztak róluk: „Nézzétek, mily jámborak és istenfélők! mennyire szeretik egymást".

A kölcsönös szeretet, mely a gladiátorok nemzedékét a keresztség fölvétele után áthatotta, közmondásossá vált. A szegények, özvegyek, árvák, betegek gondozására külön egyházi rend (diakonatus) szolgált. Az üldözések megszüntével, midőn az egyház vagyonnal is rendelkezett, egymásután emelkedtek a különféle *menházak, kórházak, lelencházak,* a pogányság előtt ismeretlen dolgok. *Sz. Fabiola* az ő kórházában olyan sebeket kötözött, melyet más nők nézni sem tudtak. Vele versenyzett *sz. Paula* s a két *Melánia* (nagyanya és unoka); az ifjabbik javainak értékét, szegényekre és kolostorokra fordította.

Amint sz. Pál volt az első, ki egy rabszolgát (Onesimust) „szeretett testvérének” nevezett, úgy az egyház is sokat tett a rabszolgaság enyhítésére, sőt eltörlésére. Kivált családi ünnepélyek, keresztelések alkalmával fölszabadultak a rabszolgák ezrei.

A keresztények *családi* élete tiszta volt. A nő már nem rabszolgálója, hanem egyenlően tisztelt élettársa férjének. A keresztény nők erényei a pogány Libaniust ily vallomásra ragadták: „Milyen jeles nők vannak mégis a keresztények közt!”

Egy példa a sok közül: az említett *sz. Paula* (a Scipiók és Gracchusok nemzetségéből) előbb pogány férje oldalán világias életet élt: órák hosszat ült nagy ezüst tükre előtt, rabszolganőktől körülvéve, kik hiúságának mindenben szolgálatára álltak. Férje halála után, végtelen gyászában a nemes *Marcellához* megy, ki házát (a római Aventin-hegyen) kolostorrá változtatta: özvegyek és szűzek az ő vezetése alatt Istennek szentelik életüket. Paula rövid küzdelem után győzött önmagán: nem uralkodni akar többé, hanem szolgálni. Midőn gyermekei nagykorúakká lettek, lelki vezetőjével, sz. Jeromossal a Szentföldre megy, meglátogatja az egiptomi remetéket, majd Betlehemben a születési barlang mellett kolostort alapít. Ennek lakói egyszerű anyagból ruhákat készítenek, pokrócokat szőnek, amelyeken alusznak. Paula, mint elöljáróné, szolgálóként dolgozik, zöldséget tisztogat, főz, asztalt terít és szolgál. Róma előkelő világa megdöbbenéssel hall a hiú Paula „rabszolganő életéről”. Munkán kívül imára gyűlnek össze a szűzek a nap meghatározott (a 3., 6. és 9.) óráiban és napnyugtakor. Ezenkívül mindegyik naponkint egy-egy részt olvas a Szentírásból, melynek minden könyvéhez a kolostor lelkiatyja, sz. Jeromos magyarázatokat írt. Paula 20 évig állt őrt Jézus születése helyén és azután meghalt. (404.)

(Szeretetük önmaguk iránt.) A *vezeklések,* melyeknek a bűnbánók magukat alávetették, valamint a kötelező (vigiliai, negyvennapi) és önként elvállalt *böjtök* szigorúak voltak. Joggal hivatkozhatott Athenagoras még Marcus Aurelius idejében is arra, hogy eddig egyetlen egy keresztényre sem bizonyítottak rá gaztettet.

(A halottak iránt) való kegyelet abban nyilvánult, hogy a keresztények a pogányoktól eltérőleg nem elégették, hanem *eltemették* halottaikat. „Temetéseinket olyan nyugodtan rendezzük, mint aminő nyugalommal élünk; nem használunk hervadó koszorút, hanem Istentől várjuk az örök életű virágokból készült koronákat”, mondja Octavius. A halottakért *imádkoztak és miséztettek.* Ez leginkább a halálozás napját követő 3., 7. vagy 30. napon és az évfordulón volt szokásban. Tertullianus írja: „Az özvegy imádkozzék a férje lelkéért és halála évfordulóján mutattassa be érte az áldozatot.” — Megvolt tehát a tisztítóhelyben való hit is.

12. Az ókori keresztény irodalom.

(Keresztény írók.) A *zsidók* a Talmudban, a *pogányok* gúnyirataikban rágalmakkal, hamis történelmi adatokkal igyekeztek a keresztény tant elferdíteni. Ezeknek, valamint az eretnekeknek támadásai csatasorba állították az ókori *keresztény írókat.* Ezeket a keresztény írókat *apostoli atyáknak* nevezzük, ha az apostolok tanítványai voltak. Különben pedig *egyházatyáknak,* és *egyháztanítóknak,* ha kiváló tudományossággal rendelkeztek.

(Hitvédők.) Sz. *Jusztin* bölcsészt († 163 körül), ki az igazságot hiába kereste oly sokáig pogány bölcsészek irataiban, csak a kereszténység elégítette ki.

Origenes, egy vértanu fia,[1] rendkívül termékeny író, kinek iratait néhány ezerre becsülik, szakadatlanul dolgozott. Hét gyorsírót és hét másolót tudott foglalkoztatni. Különösen a Szentírásmagyarázat *(exegesis)* terén végzett úttörő munkát. A Decius-féle üldözés alkalmával kapott sebeiben halt meg. (254.)

(Ambrus.) Sz. *Ambrus* († 397.) Trierben született, mint római prefektus fia. Császári helytartó volt és hitújonc (katechumen), midőn a milánói püspökválasztásnál a rend fönntartásában buzgólkodott. Eközben elkiáltja magát egy kis gyermek: „Ambrus legyen a püspök”. Az egyenetlenkedő választók erre Ambrust választották meg. Mint ilyen, egész vagyonát a szegényeknek adta s minden nap böjtölt estig. Az akkori császárné, Jusztina ariánus lévén, el akarta venni a katolikusok egyik templomát. Ambrus ezt azzal mentette meg, hogy népével éjjel-nappal benn volt a templomban és zsoltárokat énekelt. Személyiségének hatása oly nagy volt, hogy a hatalom hordozói is meghajoltak előtte. Az ifjú Gratianus császár gyermekeként ragaszkodott hozzá. Szilárd jellemének más bizonyságát is adta. Nagy *Theodosius* császárt, ki haragját fékezni nem tudván, Thessalonikában 7000 embert legyilkoltatott, penitenciára ítélte. És Theodosius vezekelt. „Császári díszruhájában a földre borult és az egész közönség előtt megsiratta bűnét” — mondja később Ambrus a császár fölött

[1] Midőn atyját, Leonidest a tömlöcbe vitték, a fiatal Origenes minden áron követni akarta, hogy vele együtt vértanuként haljon meg. Anyja csak úgy tarthatta vissza, hogy elrejtette ruháit. A tömlöcbe levelet küldött atyjának, melyben ez áll: „Vigasztalódjál atyánk... mi boldogok vagyunk, hogy vértanu atyánk van”. Atyja halála után ő gondoskodott a nagyszámú családról, még pedig oktatással szerezte kenyerét. Már 18 éves korábn az alexandriai iskola feje lett.

tartott halotti beszédében. Ambrus szívreható *szónoklatai, levelei, himnuszai,* épületes iratai szép számmal maradtak fönn.

(Jeromos.) Valószínűleg Pannoniában (Stridon) született. Szenvedélye volt éjjel-nappal olvasni vagy írni. Tóbiás könyvét egy nap, Judithét egy éjszaka fordíotta le; élemedett korában nem restelt egy zsidó rabbitól héberül tanulni. *Damasus* pápa kívánságára, kinek titkára volt, átjavítja a Szentírás régi latin (Itala) fordítását (Vulgata).

(Ágoston) Numidiában (Tagaste) született. Anyja sz. Monika **az ő** szívjóságával megszelídítette hirtelen haragú, pogány férjét, kit végre is megnyert Krisztusnak. Három gyermekét gondosan nevelte, mégis a legidősebb, Ágoston, mint iskolás fiú, korán engedett a csábításnak. Ifjú korában a karthagói főiskolába járt, de itt rossz társaságok megrontották azt a nevelést, melyet anyjától kapott. A színházat buzgón látogatta és kicsapongó életet élt. Ezért nem találta meg szíve nyugalmát. Éveken át sírt és imádkozott érte édesanyja, kit azzal vigasztaltak: „Ennyi könynek gyermeke nem veszhet el". És csakugyan: Ágoston Milanóba megy, hol sz. Ambrus beszédei és sz. Pál levelei észretérítik. Egy alkalommal kinyitja a mellette fekvő Szentírást és e helyet olvassa: „Tisztességesen járjunk, nem tobzódásokban és részegeskedésekben..." Ez neki szólt. Nagy lelki harcok után fiával megkeresztelkedik, szigorú penitenciát tart és lassanként átérzi e mondást: „Nyugtalan a mi szívünk, óh Isten, míg tebenned meg nem nyugszik". Mint Hippo város püspöke nagyon vendégszerető volt; asztalánál nem tűrte, hogy távollevők hibájáról beszéljenek. Meghalt (430.), mialatt a vandalok székhelyét megszállották. Példájára nem egy ifjú szív tért vissza a helyes útra. Főművei: *Az Isten országáról* és *Vallomások.* Anyja még megérte fia megtérését és halála előtt így szólt hozzá: „Temessétek testemet, ahová akarjátok; csak emlékezzetek meg rólam az oltárnál".

(Nagy Leo) pápa kivált *beszédei* és *levelei* által híres. Rómát azzal mentette meg, hogy Attilát elvonulásra bírta, a vandalok királyát (Geiserich) pedig arra, hogy legalább a rómaiak életét megkímélte († 461.)

13. A remeteség és szerzetesség. Sz. Benedek.

(Remeték.) Korán akadtak, kik Krisztus tanácsait: az önkéntes szegénység, az örökös tisztaság és a tökéletes engedelmesség erényeit követték s önmegtagadó életet éltek (aszkéta). Az üldözések alatt, főleg Decius idejében sokan a pusztákba vagy vadonokba me-

X. századbeli kolostor udvara. (A szerzetesrendek érdemei.)

nekültek és itt, távol a világ zajától és örömeitől, *magányos életet* éltek (remeték). Híres remete volt *sz. Pál* (III. sz.), ki az egiptomi Théba mellett egy barlangban töltötte életét. Eledele datolya, itala forrásvíz volt. Midőn sz. Antal meglátogatta, beszélgetés közben ettől azt kérdezte: „Mi ujság a nagy világban? Még most is oly erős háza-

kat építenek az emberek, mintha sohse halnának meg?" Meghalt 113 éves korában. — Ugyanott élt *sz. Antal*, a „szerzetesség atyja", kire e szavak: „Ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el, amid van és add a szegényeknek és kövess engem" — oly hatással voltak, hogy nyomban teljesitette is azokat és a pusztába vonult. Szent életének hire messzire elterjedt; maga Konstantin császár és fiai írtak neki s ajánlották magukat az ő imáiba. Rendes eledele kenyér és só volt. Meghalt 105 éves korában.

(A szerzetesség.) A magányos életből — ebben áll a remeteség — fejlődött a *közös életet folytatók* (a szerzetesek) intézménye. Már sz. Antalhoz számos remete csatlakozott, hogy az ő vezetése alatt közös életet éljenek. Celláikat egymás mellé építették és az egészet fallal vették körül. (Ilyeneket ma is látni Egiptomban.) Főfoglalkozásuk ima, kézimunka (kosárfonás), földmívelés, stb. volt. Az első tulajdonképeni kolostort *Pachomius* († 348.) alapította a Nilus egyik szigetén. Halálakor 3—7000 tanítványa volt. Az V. sz. első felében vagy 50 ezer szerzetes élt az ő szabályai szerint. A kolostor feje az apát (a szír abba = atya) volt, valamennyi kolostor élén a főapát állt. Már a III. sz. óta szokásban volt, hogy a hajadonok a püspök kezébe tették le a szűzességi fogadalmat és ennek jeléül fátyolt kaptak, mely fejöket befödte. Egyesek már akkor is külön házakban közös életet folytattak. A puszták magányába is vonultak özvegyek és hajadonok és követték később a szerzetesi élet szabályait. Már Pachomius nővérei szerzetesfőnöknők voltak.

(Sz. Benedek.) A szerzetesség Keletről nem sokára átszármazott Nyugatra, hol *sz. Benedek* újjá szervezte. Sz. Benedek iskoláit Rómában végezte, melynek rossz erkölcsei elől elmenekült és (Subiaco mellett) egy barlangban három évig remetéskedett. A közeli kolostor megválasztotta apátjává, amibe sz. Benedek csak a szerzetesek állhatatos kérésére nyugodott meg. Szigorúsága miatt meg akarták mérgezni, mire visszavonult barlangjába. Ám ekkor már sokan csatlakoztak hozzá, úgy hogy Benedek 12 kolostort alapított, melyek közül a *monte casinói* a leghíresebb. A környék lakói még a pogány isteneknek áldoztak, de lassankint megtértek. *Scholastica*, Benedek nővére, a nők számára is alapított szerzetet. Benedek az emberiség, kivált Nyugat egyik legnagyobb jótevője; meghalt 543-ban.

Sz. Benedek kolostoraiban a legnagyobb egyszerűség és mértékletesség, szigorú szegénység és fegyelem uralkodott. A vendégszeretetet különösen hangsúlyozzák a szabályok.

(A szerzetesek érdemei.) Sz. Benedek és fiainak egyik legfőbb érdeme, hogy ők adták meg a pogány népnek a *munka eszközét és szeretetét.* Mert a munkát nem csak a művelt római vetette meg és bízta rabszolgákra, hanem Tacitus szerint a germánok is, sőt minden pogány nép. Sz. Benedek jelszava: imádkozzál és dolgozzál. Minden szerzetes naponkint vagy 7 órai testi munkára volt kötelezve.

„Benedek nem engedte, hogy szerzetesei rest szemlélődésben töltsék idejüket; nekik dolgozniok kellett, mind kézzel, mind fejjel; és a bencések sok nyugati országban a *földmivelés, a kézművek, a tudományok* tanítóivá lettek." (Gregorovius port. történetíró.) A világ tőlük tanulta meg a kertészetet, állattenyésztést, művészetet (építészet, festészet, rajzolás, másolás). Joggal állíthatjuk továbbá, hogy a tudományos *műveltség megalapitói* is Európa majd minden országában bencések voltak. A rendnek virágzása idejében vagy 60 ezer kolostora volt, amelyek a szegények, betegek, utasok menhelyei voltak.

MÁSODIK KORSZAK: A KÖZÉPKOR.

A német és szláv törzsek megtérésétől Lutherig.

14. Uj népek megtérése.

(Az egyház a népvándorlás idejében) új föladatok előtt állt: egész népeket kellett a pogányság sötétségéből a hit és műveltség világába emelni, a nomád népekből szilárd államokat alkotni.

(A nyugati gótok) a IV. században veszik fel a kereszténységet. Egyik püspökük, *Wulfila* († 383.) lefordította a Szenírást; kéziratának egy része most is megvan Upszalában. (Codex argenteus.) A VI. század végén az *egész gót nemzet* a katolikus hitre tért.

(A frankok) királya, *Klodvig*, keresztény nejének, Klotildnak befolyása alatt rokonszenvez a kereszténységgel. Midőn az alemanokkal vívott csatában seregei ingadoztak, fölkiáltott: „Klotild Istene, add nekem a győzelmet s esküszöm, hogy keresztény leszek." Katonái győztek és Klodvig háromezer harcosával Reimsben Remigius kezéből fölvette a keresztséget (496). A keresztelő püspök szavait: „Hajtsd meg szelíden nyakadat, szigamber és égesd el, amit imádtál és imádd, amit elégettél", csak részben követte. Népe is még sokáig csüngött pogány szokásain.

Sz. Klotild főleg azzal nyerte meg férje nagyrabecsülését, hogy mindenben férje akaratát teljesítette. Azért aztán ez is neje kedvéért hajlott a keresztény hitre; megvallotta: „Klodvig legyőzte ellenségeit, de Klotild Klodvigot".

(Az irek) megtérése szinte az V. századba esik. Apostoluk, *sz. Patrik,* 16 éves korában tengeri rablók kezébe került, kik eladták. Mint juhpásztor, az imában és elmélkedésben keresett vigaszt. Hét év mulva megszökött; Galliában nagybátyja, sz. Márton nevelte, honnét mint fölszentelt pap Irországba ment. Itt dobszóval gyüjtötte össze a népet és ékesszólásával megnyerte Krisztus ügyének. Oly hitélet fejlődött Irországban, hogy a „szentek szigetének" nevezték.

(Az angol-szászok) megtérítésére N. Gergely pápa elküldi *sz. Agoston* római bencést. 700 körül az ország katolikus: vadonokban kolostorok emelkednek, lakói mocsarakat szárítanak, hidakat építenek, kietlen vidékeket kalászos rónaságokká változtatnak.

(A németek) nagy apostola *sz. Bonifác* (eredeti nevén Winfrith), angol bencés, ki Thuringiába s Hesszenbe megy, majd Bajorországban hirdeti az evangéliumot. Geismar mellett kivágja Donner istennek szentelt tölgyet s ebből sz. Péter tiszteletére kápolnát épít. Angliából szerzeteseket hozat és megtériti a frízek és szászok kivételével egész Németországot, küzd a babona ellen s nagyszámú kolostort alapít. Végül 52 társával a frízek kezéből elnyeri a vértanuság pálmáját (755). Fuldában, kedvenc kolostorában temették el. Művét az általa alapított kolostorok és püspökségek folytatták.

Az Angliából hozott szerzetesek közül Bonifác leghiresebb segítőtársai sz. Lioba és Thekla voltak. *Lioba,* az ő rokona, egy kolostor (Bischofsheim) apátnője, a jó elöljárónő mintaképe volt. Valamennyi nővér iránt egyformán jó és szeretetteljes. Állandóan jókedvű volt, de soha hangosan nem nevetett: Becsmérlő szó nem hagyta el ajkát, a nap nem nyugodott le haragja fölött. Evésben, ivásban finom mértéktartást tanusított. A tanulást annyira szerette, hogy a Szentírás nem került ki kezeiből, csak ha aludt vagy evett. Mértéktartó volt cselekedeteiben és parancsaiban is; mivel az imához és tanuláshoz tiszta fej kell, nem engedte meg, hogy a virrasztásban és önsanyargatásban valaki túlozzon. Nyáron, ha rövid ideig is, minden nővérnek pihennie kellett ebéd után. Mert szerinte, aki az álmot elrabolja, az elveszi a szellemi erőt is. N. Károly neje, Hildegard különösen nagyrabecsülte Liobát tanultsága s szentsége miatt. († 780). Fuldában nyugszik.

(Az északi germánok) közül a *dánok* (sz. Anszgár) és a *norvégek* (sz. Olaf) teljes megtérése a XI., a *svédeké* a XII. századba esik. *Izland, Grönland* megtérésével az evangélium elérte a legmagasabb északot.

(Az első szláv keresztények.) Bizonyos, hogy a népvándorlás a Duna mentén szláv keresztény egyházakat talált és romba döntött. Ujra kellett tehát megkezdeni a térítés munkáját. A VII. században *a horvátok,* a IX. században a *szerbek, morvák, csehek,* a X. században a *lengyelek* és oroszok vették föl a kereszténységet.

15. A pápaság és a frank királyok.

(Az egyházi állam.) A langobardok nem szűnnek meg szorongatni Rómát, megrabolni az egyházi javakat s a bizanci császárok még sem nyujtanak segítséget. Nekik ekkor a képek ellen kellett harcolniok. A pápa ezért *Kis Pipin* frank királyhoz fordult, hogy ez a langobardok támadásaitól megszabadítsa. Kis Pipin, Martell Károly fia, készséggel jön Itáliába, két ízben le is győzi a langobardokat s az ezektől igazságtalanul megszállott területeket sz. Péternek és utódainak örök tulajdonul adja (donatio Pipini). Ennek jeléül az elfoglalt városok kulcsait sz. Péter sírjára helyezi. A bizanciak az elfoglalt területeket a maguk számára követelték, de Pipin elutasította őket. „Nem a bizanciakért ontották a frankok vérüket, hanem sz. Péterért." Azért az egyházi államot „Péter örökségének" (Patrimonium Petri) nevezik. Pipin voltakép nem tett mást, mint hogy elvette a longobardoktól azt, mit ezek igazságtalanul bírtak és az egyháztól elraboltak.

Később is be-betörtek a langobardok a pápa területére, de kis Pipin fia, *Nagy Károly,* háromszor is ellenük vonult, legyőzte őket és atyjának adományát még nagyobbította (donatio Carolina).

(„Szent római birodalom.") A frank király eddigi érdemeit újakkal szaporította. III. Leo pápát ellenségei egy Márk-napi körmenet alkalmával megrohanják és bántalmazzák. A pápa Károlyhoz menekül, ki magát a „langobardok királyának és a rómaiak patriciusának" nevezte. Károly Rómában terem, hogy a vétkeseket megbüntesse. Midőn 800 karácsonyán megjelent a Péter-bazilikában, hogy misét hallgasson, a pápa aranykoronát tett a fejére, mire a népes gyülekezet lelkesen fölkiáltott: „Az Istentől megkoronázott Károly augusztusnak, a rómaiak nagy és békés császárának élet és győzelem!" Erre a pápa Károlyt *császárrá kente.*

(N. Károly jelleme.) N. Károly testre és lélekre nézve óriás volt. Teljes fegyverzetben félelmetes volt megjelenése. Vagy 53 hadjáratban vett részt, megronthatatlan egészséggel. Lelkesedve küzdött azért,

hogy a német törzseket egyeduralma alatt egyesítse s egy hitnek, t. i. a keresztény hitnek megnyerje. „Mert, úgymond, nem tudom elhinni, hogy azok, kik Isten és a papság iránt engedetlenek, az államhoz hívek lehetnek." (Capit.) Igaz, hogy fegyveres eszközöket is használt és pl. a *szászokat* a kereszténység fölvételére kényszerítette, holott Károlyt arról szentéletű emberek lebeszélték. De másrészt a szászok sem menthetők: ők békés hittérítőket meggyilkoltak, a szó szabadságáról hallani sem akartak, emellett rablókalandjaikkal, gyujtogatásaikkal, gyilkolásukkal keresztény szomszédaikat folyton nyugtalanították, a gyakran esküvel fogadott engedelmességet megtagadták. Csak erre következett Károly kíméletlen eljárása, ki hosszú küzdelem után a szászokat legyőzte, de azután a legyőzöttekkel szelíden bánt.

Károly rendkívül szerette a *tudományt*, udvarához tudósokat hívott s nem átallott a tanítványuk lenni, élemedett kora dacára. Iskolákra és templomokra különös gondot fordított. A *templomot* gyakran látogatta, nem ritkán éjjel is a szerzetesek közé állott zsolozsmázni. A Szentírást állandóan magával hordta, hadjárataiban is. A szegények igazi atyja volt: a nyomor láttára sírni tudott, mint egy gyermek. Mély vallásossága mellett állandóan jókedvű volt, szerette a mulattató játékokat és tréfákat. Az *egyházi éneket*, a *festészetet* és *építészetet* (acheni dóm) fejlesztette. Vasakarata, mit egyszer tervbe vett, véghez is vitte s ebben nem ismert akadályokat. Mértékletessége, barátságos és leereszkedő magatartása, igazságossága miatt népe rajongott érte. Meghalt 814-ben.

16. A keleti egyházszakadás.

(Photius.) A IX. században az iszákos *III. Mihály* került a konstantinápolyi trónra, kinek udvarában az erkölcstelenség szabadon garázdálkodhatott. Ignác, az akkori szentéletű patriarcha emiatt az udvart többször figyelmeztette. De midőn egy alkalommal a császár nagybátyjától, mert özvegy menyével törvénytelen házasságban élt, a szentáldozást megtagadta, ez a mindenható kormányzó a törvényes patriarchát letette és helyébe titkárát, *Photiust* választatta meg. Az erélyes I. Miklós pápa azonban Photiust kiközösítette és Ignácot visszahelyezte.

Photius erre *fölidézte* Konstantinápoly régi *féltékenységét* s Róma elleni gyűlöletét, mi nem volt nehéz, mert Róma emelkedését a keleti császárok irígykedve látták. A görögök különben sem tudták feledni, hogy az első századok nagy hitvitáiban mindig Róma győzött és a görög eretnekségeket oly kíméletlenül elítélte. Az irígység tetőfokra hágott, midőn a *nyugati császárság* új életre támadt s a frank birodalom fénye Bizancot homályban hagyta. Ehhez járult, hogy a konstantinápolyi patriarchák szerint a császári szék Rómából Konstantinápolyba („Uj-Róma") tétetvén át, vele átvándorolt az egyházfőség (primatus) is. Mintha a császári hatalom alapította volna meg a pápaságot.

Photius, hogy magát igazolja, szemére vetette a római egyháznak, hogy a tejfélék élvezetét böjtben megengedi, hogy a papok nőtlenek, hogy a hitvallásba egy szót (Filioque) csúsztatott, t. i., hogy a Szentlélek nem csak az Atyától, hanem a Fiútól is származik. A bolgárokhoz írt levelében azt is kifogásolja, hogy a nyugati papok „nem átallják szakállukat lenyírni".

(Caerularius Mihály.) Photius egyik utódja *Caerularius Mihály*, egy tudatlan és gőgös ember, megtoldotta annak vádjait azzal, hogy a nyugatiak az oltáriszentségnél kovásztalan kenyeret használnak, hogy böjtben nem énekelnek Alleluját stb. A pápa követeket küldött Konstantinápolyba, de a patriarcha nem is fogadta őket. Erre ezek a kiközösítési bullát a Sophia-templom főoltárára tették e szavakkal: „Itt Isten ítéljen", és hazamentek. Ezzel 1054-ben a szakadás megtörtént.

(„Görög egyesültek" — „nem egyesültek.") A keleti egyházat elszakadása óta kétszer is sikerült egyesülésre bírni, de csak rövid időre. Először a II. lyoni zsinaton (1274.) történt meg a két egyház egyesülése, de csak nyolc évig tartott. Másodszor a flórenci zsinaton (1439.), hol a görög császár is megjelent. Ám egyes görög püspökök és a szerzetesek izgatására a nép föllázadt, az egyesülés ellen tiltakozott s 300 pap jelenlétében azt kiáltotta: „Inkább törökök leszünk, mint latinok!" Egy császári herceg (Notaras) kijelentette, hogy inkább a török turbánt, mint a pápai tiarát lássa Konstantinápolyban. E kívánság betű szerint teljesedett be. Konstantinápoly néhány év mulva (1453.) török uralom alá jutott és az alatt sínylődik ma is. *Akik ismét visszatértek a római egyházba*, mint: a kisoroszok, románok egy része, örmények, szírek, koptok, azokat *görög egyesülteknek*, a többi elszakadt felekezeteket görög keletieknek vagy *nem egyesülteknek* nevezzük.

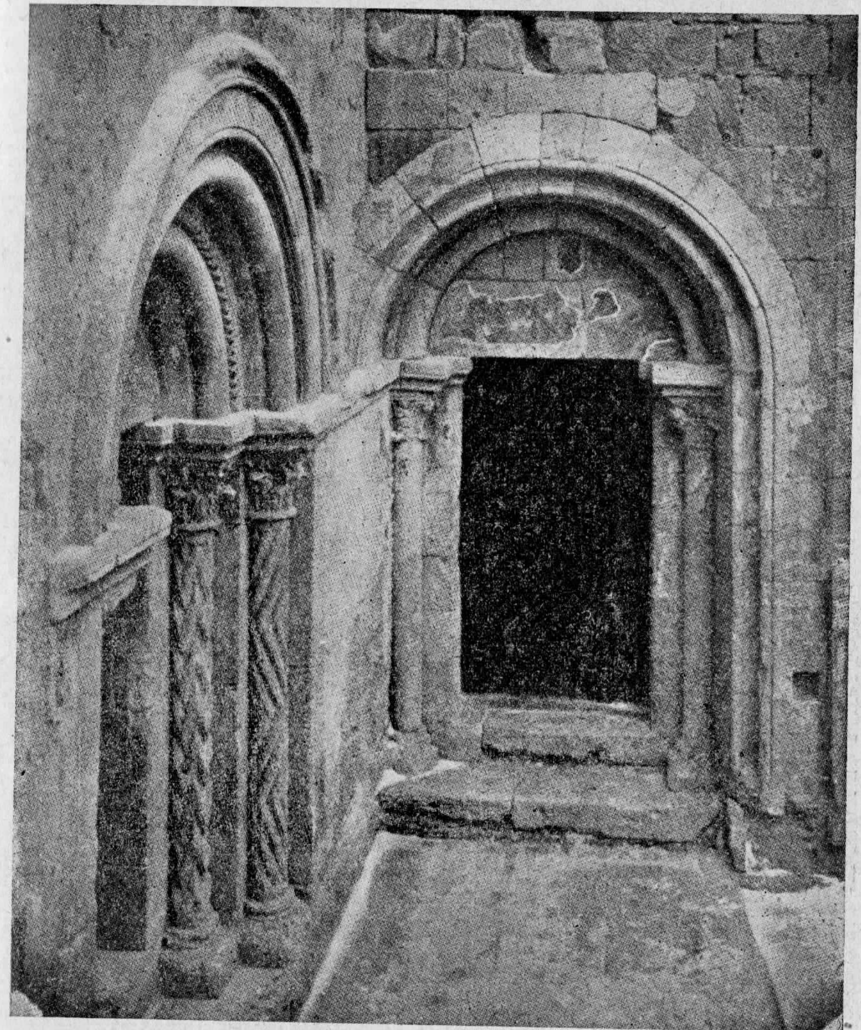
17. A magyarok megtérése. Szent István.

(Az első téritők) foglyul ejtett keresztények (ezek között papok) és a honfoglalás idején itt talált keresztény ó-szlovén népek voltak. Az ország rendszeres megtérítése azonban *Géza* fejedelemmel vette kezdetét, kinek keresztény neje lassankint rávette őt, hogy a keresztséget fölvegye. Csehország püspöki székén ekkor a lángbuzgalmú *sz. Adalbert* ült. Ezt hívták meg Géza (v. Gyécse) és neje, hogy a fejedelmet s egyúttal a magyarok főembereit megkeresztelje. Szent Adalbert ezt meg is tette 985 karácsony előtt, amikor a fejedelem fia, *Vajk* is fölvette a keresztséget és ebben az István nevet, István vértanú közelgő ünnepe miatt.

(Szent István.) Géza halála (997.) után fia, *István* folytatta a térítés apostoli munkáját: Egy gondolatnak élt: látni a keresztény vallás terjedését és végleges győzelmét. E gondolat annyira áthatotta, hogy komoly, ritkán nevető, kevés beszédű volt egész életében. A keresztény vallás megtartását szigorú büntetések terhe alatt követelte. Emiatt azután a könnyebb élethez szokott somogy- és zalamegyei főurak föl is lázadtak. István seregei azonban Veszprémnél szétverték őket s e győzelemért szent Márton tiszteletére *Pannonhalmán monostort* épített, a legyőzötteket arra kötelezte, hogy ennek a monostornak tizedet adjanak.

István győzelme után *német, francia, olasz papok* és szerzetesek nagyobb számmal költöztek be. Ezeknek és különösen *Asztrik* apátnak sokat köszönhet a magyarság, melyet nem csak a keresztény hittel és műveltséggel, hanem földmíveléssel, mesterségekkel, szelídebb erkölcsökkel ismertettek meg. Hogy e térítés munkáját állandósítsa, István *számos kolostort* alapított (Zobor, Pécsvárad, Szalavár, Bakonybél), neje Gizella pedig a leányok nevelésére veszprémi vára mellé apácákat telepített. Gizella különben férjét egész apostoli munkájában híven segítette. Midőn a veszprémi templomépítésnél pénze kifogyott, díszes ruháját, melyet akkor hordott, eladásra szánta e szavakkal: „Minek e pompa egy halandó testnek!" és árát az építkezésre fordította. István az *első érsekséget Esztergomban,* az ő székhelyén alapította; az első érsek Anasztáz pannonhalmi apát lett, kinek (1001-ben) alávetette a *győri veszprémi, pécsi,* később a *váci* s *egri* püspökségeket. Ezek birtokát a király magántulajdonából hasították ki.

(„Magyar királyság.) Buzgó keresztény létére István a pápához, mint a kereszténység fejéhez fordult, hogy ez az ő intézkedéseit jóváhagyja, a magyar népet a keresztény nemzetek nagy családjába fölvegye, fejedelmét pedig királyi rangra emelje. Az 1001. évben fényes

Az esztergomi árpádházi királyi palota két díszkapuja: az egyik (balról) a kápolnába, a másik a király lakosztályába vezet.

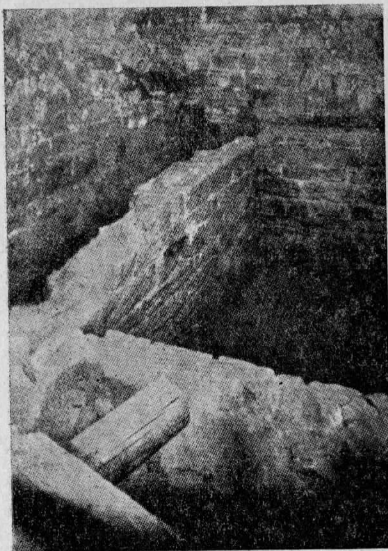
követséget küldött tehát Asztrik pécsváradi apát vezetése alatt II. Szilveszter pápához, ki ekkor Ravennában tartózkodott. Midőn a pápa István tetteit hallotta, megadta neki a *királlyá való fölkenést,* koronát

és keresztet küldött s így a többi keresztény királyokkal egyenrangúvá tette őt, továbbá megerősítette a püspökségek fölállítását. István még ez évben (aug. 17.) megkoronáztatta magát Esztergomban, hazánk akkori fővárosában.

Nemzetünk tehát hivatalosan is keresztény lett és a nyugati szomszédok nem néztek többé bennünk ellenséget. Mivel István a pápától nyerte koronáját, országa, a független magyar királyság megalapításában a pápának van a legtöbb része. Fordulhatott volna István a német császárhoz is koronáért, de akkor Magyarország okvetlenül német hűbértartomány lett volna.

* (István további intézkedései.) Istvánnak még többször meggyűlt a baja a *lázadó pogánysággal*, de ezt legyőzte. *Kalocsán* új érsekséget alapított (1010. táján) s ennek alávetette a *bihari, erdélyi* s végre (1030-ban) a *marosvári* (=csanádi) püspökségeket.

(Sz. Imre.) Nagy gonddal neveltette István fiait, kik közül *Imrének* szánta a trónt. Ez az angyaltiszta ifjú atyját követte a buzgóságban, hiszen atyja, nagybátyja is szent volt, nevelője *sz. Gellért* szintén. Imre gyakran az éjjeli órákat is imával és Dávid zsoltárainak éneklésével töltötte. Veszprémben pedig örök szűzességet fogadott. Atyjának engedelmeskedve elvette ugyan a lengyel király jámbor leányát, de kölcsönös megegyezéssel a házasságban is megtartották szűzességüket. István ép az ország kormányát akarta rábízni, midőn Imrét vadászaton egy vadkan megölte.

Sz. István-korabeli alapfalak az esztergomi királyi palotában.

(Sz. István halála.) A magyarok szent királya nem sokáig élte túl fiának tragikus halálát. Az ország urait kérve-kérte, tartsák és ápolják a szent kereszténységet. Országának pártfogójául pedig a boldogságos szent Szüzet kérte föl, kinek örökségül ajánlotta országát és koronáját és kit ezóta a Mária-tisztelő magyar nép, *Magyarország Patronájának*, a magyarok *Nagyasszonyának* nevez. István nemsokára meg is halt, ép egy Mária ünnepen, (Nagyboldogasszony napján 1038.) *Jobbját*, mellyel annyi jót tett, 45 év mulva sértetlenül találták székesfehérvári sírboltjában és kegyelettel őrzik Budavárában.

*(Sz. István jelleme.) A magyar nemzet megtérése oly gyors és állandó volt, mint talán egyetlen nyugati népé sem. Ennek főoka István jelleme, ki *példájával* oltotta be népébe a keresztény vallás igazságáról való meggyőződést. István ugyanis alattvalóitól nem követelt olyasmit, mit önmaga nem teljesített. Erős, tevékeny katolikus hite, egyházának lángoló szeretete, az imádság szeretete, a szegények és betegek iránt való könyörülete főjellemvonásai. „Szent István kicsiny termetű, nagy lelkű, bátor, okos és Krisztus-tisztelő vala." (Laskai Osvát kronikás.) Szerette a tudományt; korához mért műveltségét igazolja „Erkölcsi Tanítás" című könyve, melyet fia számára írt.

18. A pápai és püspöki székek betöltése Nagy Károly után.

(Méltatlan pápák.) A X—XI. században többször *méltatlan pápák* kerültek Szent Péter székébe. A pápaválasztást, melyet ősidőktől fogva a római papság és a nép ejtettek meg, károsan befolyásolták egyes hatalomra jutott nemesi pártok. Az egyház védői: a német-római császárok otthon voltak elfoglalva s így nem törődtek egyes olasz nemesi (kivált a tusciai és spoletói) pártok elhatalmasodásával, kik magukhoz ragadták a pápai szék betöltését is. Még nők (Theodora s leányai) is bitorolták ezt a jogot, pápákat ölettek és másokat emeltek helyükbe. Valószínűleg ez adott a nőpápáról szóló mesének tápot. A szomorú állapotokat jellemzi, hogy nyolc év alatt kilenc pápa követte egymást a trónon és hogy egy 18 éves ifjú (XII. János) került a pápai trónra. Ezeknek viselt dolgaiért az elnyomott és szabadságától megfosztott egyház nem felelős.

(Méltatlan püspökök.) Nemcsak a pápai trón, hanem *egyéb egyházi hivatalok betöltése* körül is nagy visszaélések fordultak elő. A fejedelmek ugyanis nagy javadalmakkal látták el s ezzel a birodalmi fejedelemségek rangjába emelték a püspökségeket; ennek fejében befolyással bírtak a püspökválasztásokra. Később egyszerűen kinevezték a püspököket és semmibe sem vették a választásokat. Sőt tovább mentek: az új püspököket *gyűrű és pásztorbot átadása* mellett iktatták be új hivatalukba (= investitura), tehát egyházi jelvényekkel. Ez azt a látszatot kelthette, hogy nem csak a javadalom, hanem a lelki hatalom

is a fejedelemtől és nem az egyháztól ered. Ezen jogbitorlás következménye, hogy a fejedelmek a püspökök és apátok kinevezésénél sem ezek érdemeire, sem életszentségükre nem néztek, hanem arra, hogy mindenben vakon követik-e őket, kivált a többi fejedelmekkel való harcban. Nem csoda, ha ilyen módon jó harcosok, de tudatlanok és méltatlanok jutottak a püspöki székekre; megtörtént, hogy egy kiérdemült szakács, istállómester püspök lett. IV. Henrik bűntársait nevezte ki püspököknek. Emellett egyes fejedelmek *püspökségekkel kereskedtek;* a legtöbbet ígérőknek adták oda (szentségárulás = simonia). Az ilyen püspökök azután a kisebb javadalmakat: a plébániákat is pénzért osztogatták. Mivel továbbá akkor könnyebben lehetett az egyházi rendet fölvenni, a papok száma nagyon megszaporodott, sok pap állás nélkül volt és erkölcsileg tönkrement.

(Méltatlan papok.) A X. században a kolostorok megromlásával a *papság is elvilágiasodott.* A papok a nőtlenséget nem igen tartották meg. Ezt azonban inkább az említett *fejedelmi befolyásnak,* néhol *tudatlanságnak, helyi szokásnak,* és nem mindenütt rossz akaratnak kell betudni.

Mindezek a visszaélések azt bizonyítják, hogy gyarló embereken kívül *isteni kéz is vezeti Krisztus egyházát,* melyet méltatlan pápák korában is megóvott téves tanok hirdetésétől és a végenyészettől.

Sőt e sötét korba is bevilágít egy-egy szentnek élete.

Igy I. Ottó német császár anyja *sz. Matild.* Ezt kolostorból vette el feleségül Henrik német herceg, ahol nagyanyja, a kolostor apátnőjének oltalma alatt élt évek óta. A nem fiatal, de nemes, jámbor háziasszony kedvességével gyakran megtöri férjének merev akaratát. Fiainak, leányainak önfeláldozó, szerető anyja ő, ki mint királynő sem szégyelte az akkori pórnők rendes munkáját: a rokkát és orsót úgy kezelte, mint a cselédsége. Értett a hárfához is, de csak ünnepnapokon áldozott a víg éneknek és zenének. Különben a munka az ő istenszolgálata. Szabad óráit az imádságnak szenteli. Különös áhítat honol szombatonkint a királyi udvarban, sz. Mária tiszteletére; az alamizsna is bővebben hullott e napon. Több kolostort alapított († 968). Utolsó akarata volt: harminckét évi özvegysége után is férje mellett akart pihenni. Fiainak (I. és II. Ottó) és unokáinak (III. Ottó és II. sz. Henrik német császárok) beavatkozása a pápaválasztásba jobb viszonyokat teremtett.

19. VII. Gergely.

(Hildebrand; rendszabályai.) Az egyházban lábra kapott visszaélések megszüntetésére gondviselésszerű férfiú támadt *VII. Gergelyben,* ki eredetileg Hildebrand nevet viselt s állítólag egy toszkánai kézműves fia volt. Kis termet, élénk vérmérséklet, gyermeki kedély és jámborság, de egyszersmind hajthatatlan akaraterő jellemzi. Korán került a pápai udvarhoz, hol öt pápa alatt tehetségeivel és tiszta erkölcseivel nagy szolgálatot tett az egyháznak. 1073-ban egyhangúlag pápává választották. Első dolga volt a simoniát megszüntetni: aki püspökségeket vagy apátságot pénzen vásárol vagy elad; továbbá aki világinak kezéből egyházi méltóságot elfogad, azt az egyházból kiközösíti. Meghagyja továbbá a papi nőtlenséget, melyet eddig több mint 200 zsinati és pápai határozat sürgetett; megtiltja a népnek, hogy nős papoktól szentségekben részesüljön és miséjükön jelen legyen.

(Az investitura-harc.) VII. Gergely szigorú rendszabályai heves ellenállásra találnak, sőt merényletet is vonnak Gergelyre. Németországban *IV. Henrik* a szászokon aratott győzelmétől elvakítva, továbbra is kereskedett a püspöki és apáti székek betöltésével. Gergely ezért a kiközösítés büntetésével fenyegeti. Henrik, a tehetséges, szép megjelenésű, de rosszul nevelt császár, erkölcstelen életével is rászolgált a fenyegetésre: törvényes feleségét eltaszította, a legyőzött szászokkal kegyetlenül bánt. A pápai fenyegetésre a simonia útján kinevezett püspökökkel zsinatot tart, melyen Gergelyt trónfosztottnak nyilvánítja. Ezt tudtára is adja a pápának levélben, mely így kezdődik:

„Hildebrandnak, nem a pápának, hanem a hamis barátnak."

Másnap a pápa Henriket *az egyházból kiközösítette.* Német jog szerint a kiközösített nem viselhet közhivatalt, még kevésbbé lehet császár, ki hivatalból az egyház védője. Azért a német fejedelmek, kik maguk is megsokallták Henrik gonosz tetteit, — őt trónfosztottnak nyilvánították.

(Canossa.) Henrik barátaitól is elhagyatva, télnek idején nejével, kis fiával és egy-két szolgájával átkelt az Alpeseken, mert könnyebbnek tartotta a pápával, mint a német urakkal való kibékülést. A pápa ekkor Matild őrgrófnő *Canossa* várában tartózkodott, hogy biztonságban legyen, mert útban volt Németország felé, hogy a fejedelmeknek tett igérete szerint Henrik ügyét Augsburgban rendezze. Henrik megjelent Canossában, mezítláb, a bűnbánók gyapjúingét vi-

selvén, böjtölt és imádkozott, hogy a pápa őt a kiközösítéstől föloldja. Henrik önkényt és számításból vezekelt; így akarta a föloldást a pápától kierőszakolni. (Az akkori fölfogás szerint ily nyilvános vezeklés nem volt megalázó, sőt tiszteletet gerjesztő. Megtette ezt Henrik atyja is és előtte több uralkodó.) Miután Henrik vezeklő ruhában nem tágított és esküvel megigérte, hogy bűneiért eleget tesz, Gergelyben a pap szíve győzedelmeskedett a pápa értelmén és Henriket föloldozta.

(Henrik esküszegése.) Henrik azonban *megszegte esküjét.* Ezért a pápa újból kiközösíti. Henrik ellenpápát állít, seregével Rómába megy, fölgyujtja a Péter-templomot, körülzárja az angyalvárat, ahol a pápa tartózkodik. Gergely a normannokat hívja segítségül, kik megszabadítják, de el is pusztítják Rómát. Róma e puszításért a pápát okolja, ki ezért titokban *Salernoba* megy, ahol 1085-ben meghalt. Utolsó szavai: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hamisságot, azért számkivetésben halok meg". A protestáns Gregorovius ezt mondja róla: „A barát fegyvertelen győzelmének több joga van a világ bámulatára, mint egy Sándor, Caesar vagy Napoleon összes győzelmeinek".

(A wormsi egyezség.) Henriket is elérte Isten ujja. Neje elhagyta, fiai ellene támadtak és mindenkitől elhagyatva, hirtelen meghalt. (1106.) VII. Gergely utódai folytatták a küzdelmet, melynek a *wormsi egyezség* (konkordátum) vetett véget 1122-ben. Eszerint a német püspökök és apátok választásának szabadon kell történnie. A megválasztottat a király iktatja be a hűbérbe, de nem gyűrű és pásztorbot, hanem kormánypálca átadásával. Csak azután történik meg a fölszentelés.

20. A keresztes háborúk.

(Okuk és céljuk.) Hogy mennyire át volt hatva e kor a kereszténység szellemétől, hogy mennyire lelkesedett érte, mutatja a *keresztes háborúk története.* Mióta Szent Ilona, Nagy Konstantin anyja, fölépítette a jeruzsálemi szentsír-templomot, minden időben nagy volt az oda zarándoklók száma. Ám a XI. században Palesztina szeldsuk törökök kezére került, kik a szent helyeket pusztították, a zarándokokkal rosszul bántak, őket megrabolták és megölték. (1064-ben 7000 német zarándokból csak 2000 tért vissza.) Ezen állapotokat kivált *amiensi* (amié-i) Péter festette megrázóan. Egy öszvéren ülve, szegényes csuhába öltözve országról-országra járt s mindenütt szent lelkesedést szított. *II. Orbán* zsinatot hívott össze Clermontba, 1095-ben. Beszédjére a nép lelkesedve fölkiáltott: „Isten akarja!" és rendkívül nagy számmal fölcsaptak keresztes vitéznek. Igy nevezték, mert jobb vállukra vörös keresztet varrattak. A háború *célja:* a zarándokok és szent helyek oltalma. Az *eszközökről* az egyház gondoskodott: tizedet rendelt és az egyházi javadalmakból pénzösszegeket. A *résztvevőknek* teljes búcsút engedett és gondoskodott otthon maradt családjukról. Tagadhatatlan, hogy a vezeklők száma mellett, akik az út fáradalmait és a halált Krisztusért szenvedték el, nem csekély azok száma, kiket a kalandok és zsákmányok szeretete indított Palesztina felé.

(Lefolyásuk.) Az első keresztes hadat, 3—500 ezer embert, *Bouilloni* (olv. buljoni) *Gottfried* lotharingiai herceg vezette. Serege tized részére olvadt össze, midőn Emmausz magaslatairól Jeruzsálemet először megpillantotta. Sokan örömükben sírtak, mások a földet csókolták, mely az Úr lábaival egykor érintkezett. A szent várost 1099-ben (egy pénteki napon d. u. 3 órakor) kemény ostrom után bevették és Gottfriedet „jeruzsálemi királynak" választották; de ő csak „a szent sír védőjének" nevezte magát és nem akart aranykoronát viselni ott, hol Üdvözítője töviskoronát viselt. A jeruzsálemi királyság azonban nem volt tartós, mert jóllehet *még hat keresztes had,* köztük II. Endre magyar és IX. Lajos[1] francia királyé, vonult Palesztinába, ez végre is a mohamedánok kezébe került (1291.). Ennek oka: a görögök árulása, a keresztes vezérek széthúzása. A cél, messze keleten európai mintára új államot alapítani, különben is túlságosan fenséges volt s az akkori viszonyok közt meg nem valósítható.

(Eredményeik.) Mindazonáltal nem folyt hiába annyi vér. 1. A népek *vallásossága,* együttérzése, a keresztény lovagok lelkesedése szép kifejezésre jutott. A pápa tekintélye nőtt, hisz az ő szavára, mint egy közös atya szavára seregletttek népek és fejedelmek a kereszt zászlaja alá. — 2. *Anyagi* haszon is származott a keresztes háborúkból: a jobbágy, ha keresztes vitéznek beállt, szabadságot és több jogot kapott. Föllendült a kereskedelem és ipar. Új látókör nyilt meg nyugat előtt. A mohamedánok pedig saját hazájukban voltak megtámadva

[1] Anyja *sz. Blanka* volt, ki gyakran így szólt fiához: „Inkább lássalak holtan lábainál feküdni, mint halálos bűnt elkövetni." E szavakat a szent király, mint maga megvallja, folyton hallotta: a tengeri viharban Ciprus szigete előtt, a szaracénok fogságában, halálos ágyán Tunisban, hol a seregében kiütött pestis áldozata lett.

és így századokkal később indulhattak Európába hódító útjukra. Kivált Magyarország látta ennek hasznát, mert ha keresztes háborúk nincsenek és az izlam csapatai századokkal előbb foglalják el Magyarországot, esetleg a tatárokkal egyidejűleg, alig kerültük volna el a végpusztulást.

21. A középkor szociális eretnekségei s az inkvizició.

(A waldiak.) A XII. században veszedelemes eretnekségek az egész társadalmat fölforgatással fenyegették: vallási tanításuk forradalmi jellegű volt. Ilyenek a waldiak és albiiak. Tilos szerintük az adófizetés, a hadiszolgálat, a magántulajdon, a házasság; az öngyilkosság hőstett, a felsőbbség a sátán intézménye stb.

E veszélyes tanok hirdetésével nem elégedtek meg, hanem a III. laterání zsinat szerint „nem kímélik az özvegyeket és árvákat, az öregeket és gyermekeket és pogányok módjára mindent megsemmisítenek és elpusztítanak"; kolostorokat, templomokat lerombolnak, a magánvagyont megrabolják, a katolikusokat kegyetlenül öldösik, a szent ostyákat lábbal tapossák. Megtörtént, hogy egy ilyen eretnek nagypénteken a piacra hordta össze a kereszteket, meggyujtotta s a tűznél húst sütögetett magának. A nép fölháborodásában a lángokba vetette a nagypéntek meggyalázóját. Ezek az eretnekek „anarchisták voltak, minden gaztettre képesek. Azon kor kommunistái. Ha győznek, általános fölforgatás következik be." (Döllinger.)

Az egyház *békés úton* igyekezett az eretnekeket megtéríteni; III. Ince követeket és mezítlábas prédikátorokat küldött hozzájuk, de midőn ezek a védtelen hittérítőket, sőt Castelnau Pétert, a pápai követet is megölték, keresztes háborút hirdetett ellenük.

(Az inkvizició.) Hogy az egyház az eretnekségek által fölidézett véres háborúknak elejét vegye, ezeket már csirájukban akarta elfojtani. Azért a III. és IV. laterání zsinaton (1215.) előírta az eretnekek *fölkutatását, nyomozását* (= inquisitio). E nyomozó intézmény felállítását a *toulousi zsinat* (1229.) hagyta meg. Néhány évre rá dominikánusokra bízták vezetését. Az inkvizitorok (egy egyházi s két világi) kötelessége volt kutatni s megállapítani, vajjon eretnek-e valaki. A makacs eretneket átadták a világi hatóságnak azzal a szokásos meghagyással, hogy a „váldottat kíméljék meg és ne rabolják el életét". Ezzel az egyházi hatóság dolga véget ért.

A bűnbánó ruházata (sanbenito). Limborch Historio inquisitionis után.

A világi hatóság ezután *keményen járt el* az eretnekekkel szemben; rendszerint vagyonelkobzással, számkivetéssel, halállal büntették őket; II. Frigyes tűzhalált szabott ki rájuk, melyet nem egy pápa rosszalt.

A *büntetések, igaz,* túlszigorúak voltak, de az akkori korban minden büntetés szigorú, gyakran hajmeresztő volt. Igy pl. abban az időben, midőn Hus János máglyán kiszenvedett, elégettek Prágában két kereskedőt is sáfránhamisitásért. Már pedig a hit ellen vétőket akkor a legnagyobb gonosztevőknek tartották. E szigorú büntetésekre különben is az eretnekek véres pusztításai adtak okot. Hiszen az akkori eretnekek nemcsak az egyháznak, hanem az államnak alapjait is támadták és fenekestől fölforgatni igyekeztek.

(A spanyol inkvizició.) Az inkvizíciót Spanyolországban Ferdinánd és Izabella szervezték újjá (1481.), azzal a titkos céllal, hogy a királyi hatalmat növeljék, a nemesit megtörjék. A király nevezte ki a nagy inkvizitort (dominikánust) és az összes tisztviselőket; ítéletet az ő nevében hoztak. A szabályok is tőle valók. Az elítéltek vagyonát az állam elkobozta, egy ok, mely miatt az áldozatok száma oly nagy és bizonyára nagyobb, ha az egyház ettől az intézménytől távol marad és nem kutatja, vajjon csakugyan eretnekség forog-e fönn egyes esetekben. A spanyol inkvizícióval püspökök és pápák is gyakran harcoltak. A toledói prímást (Caranza Bertalant) egy alkalommal a pápa is alig tudta megmenteni az inkvizíció kezeiből.

(III. Ince.) A zsinaton, mely az inkviziciót előírta, III. Ince (1198—1216) elnökölt, ki alatt a pápaság világi hatalmának tetőpontján állott. E nagy pápát magas, szép termetén kívül kitűnő ismeretei, csodálatos emlékezőtehetség, nagy elmeél, hajthatatlan szigor jellemzik. Alázatosságában szombatonkint megmosta 12 aggastyán lábait, udvarába egyszerűséget hozott be, prédikált a hívőknek,

egymaga 3000 szegényt eltartott és bárkit kihallgatáson fogadott. E hatalmas pápa minden tettét siker koronázta:

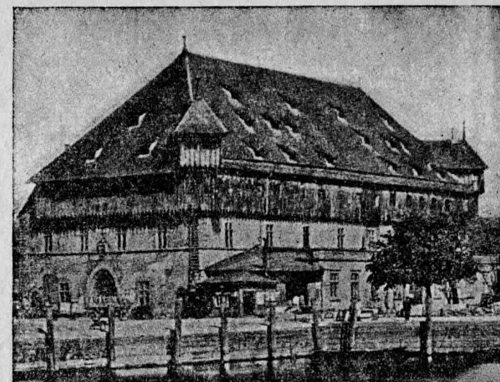
Németországban azzal vet véget a trónviszálynak, hogy a szószegő és az egyházi javakat rabló braunschweigi Ottót kiközösíti és II. Frigyesnek, az ő gyámfiának pártjára áll, kit a német fejedelmek meg is választanak. — *Angliában* az istenkáromló, vallástalan, jószágfosztogató Földnélküli Jánost javulásra kényszeríti. — *Fülöp* francia királyt rábírja, hogy eltaszított törvényes nejét fogadja vissza. — *Spanyolországban* a viszálykodó keresztényeket kibékíti; ezek után egyesült erővel fényes diadalt aratnak a mórokon (Tolosa, 1212.), kiknek uralma ezzel megtörik. — *Magyarországon* a törvényes Imre királyt és az ellene lázadó testvérét, Endrét követe által kibékíti. A velenceieket pedig kötelezi, hogy amit Magyarországtól elraboltak (Zárát), adják vissza.

A pápa e nagy világi hatalmának árnyoldalai is mutatkoztak: a harci készületek (pl. keresztes háborúk), a világuralom fenntartása óriási pénzösszegeket igényelt (magas egyházi adók és illetékek), az egyházfejedelmek és nagy kolostorok elvilágiasodtak, az erkölcsök lazultak.

22. Wiklif és Hus.

(Wiklif.) III. Ince idejében Angolország feje, Földnélküli János ezer márka évi összeget ajánlott meg az egyház javára, mely összeget már 33 éven át nem folyósítottak. Ezt az eljárást *Wiklif* (= Uiklif) oxfordi tanár igazolni akarta, hogy így a király kegyét megnyerje. Azért tagadta, hogy a pápának és a papságnak birtoklási joga van. Sőt tévtanításában tovább ment: tagadta a papi hatalmat; szerinte az egyház láthatatlan és csak azokból áll, akik az örök életre előre ki vannak jelölve (predestinálva). Ezeknek nem árt a bűn, amelyre őket különben is Isten kényszeríti; a tudományos intézetek és szerzetesrendek az ördögtől származnak; semmiféle világi vagy egyházi elüljárónak nincs hatalma, ki halálos bűnben van; a Szentírás az egyedüli forrás, melyből hitünket meríteni kell stb.

(Hus.) Az angol és cseh királyi ház rokon tagjai révén Wiklif tanai Csehországba is hatoltak, hol nagy részüket *Hus* János, egy aszkéta alakú, tiszta erkölcsű, de gőgös prágai tanár magáévá tette. Hus tanait előbb a prágai érsek, majd a pápa is elítéli, őt magát

Ahol a konstanzi zsinatot tartották.

pedig *kiközösíti*. Hus az egyetemes zsinatra hivatkozik. Zsigmond császár *menlevelet* ad neki, hogy szabadon jelentkezhessék Konstanzban a zsint előtt.

A *zsinat* előtt Hus, mint eddig mindig, gőgösen viselkedik, tanításának egy részét bevallja, a másikat hazudva eltagadja. A *zsinat* elveti összes tanait, de bár maga a császár az utolsó napokban is küldött hozzá egyházi s világi méltóságokat, hogy visszavonásra bírják, Hus tévelyeihez makacsul ragaszkodik. Amire a zsinat megfosztja papi rangjától és átadja a világi hatóságnak azon kéréssel, hogy életét kíméljék meg. Zsigmond császár azonban Hust, mint eretneket és forradalmárt az akkori jog szerint *máglyára vezetteti*. Zsigmond az utolsó pillanatban is kegyelmet ígért neki, de midőn Hus hajthatatlan maradt, jelt adtak a máglya meggyujtására. (1415.) Mielőtt elégett, a füst megfojtotta.

(Huszíták.) Iszonyú háborúk követték Hus tragédiájának hírét. A huszíták *Žižka* vezérlete alatt ostrom alá fogták Prágában a városházát, néhány tanácsost az ablakon át a *lent állók lándzsáiba dobtak;* az egyházi javakra áhítozó cseh nemesek pártjukra álltak és rettenetes pusztításokat vittek véghez: templomokat, kolostorokat kiraboltak, egész falvakat fölgyujtottak, ezreket kivégeztek. A katolikus papokat rendesen tűzhalálba vitték. Csehországon kívül a szomszédos országokat is pusztították; így Magyarországot is (zsebrákok), míg Mátyás király meg nem törte őket.

23. A kereszténység az Árpádok alatt.

(Pogány fölkelések.) Szent István halálakor úgyszólván az egész nemzet keresztény volt; a pogányság legfölebb titokban élhetett tovább és kutak, fák melletti áldozatokban nyilvánulhatott. De midőn István halála ntán Péter és Aba Sámuel miatt polgárháború ütött ki,

a németek pedig Péter körül elhatalmasodtak, a pogányok lázongani kezdtek, mert a keresztény *németek* és *Péter* miatt minden rosszat a kereszténységnek tulajdonították. *Vata* vezérlete alatt pedig azt követelték az országba érkező I. Endrétől, hogy állítsa vissza a pogányságot. Endre a szükséges hadierő hiányában határozott választ nem adott. Ezt beleegyezésnek vették a pogányok és hozzáláttak a kereszténység kiirtásához: a templomokat kirabolták, a keresztényeket öldösték.

(Sz. Gellért.) A pogány lázadásnak *Szent Gellért* csanádi püspök is áldozatul esett. Gellért Velencéből származott (ott is van eltemetve) és már ötéves korában kolostorba lépett. Nagy képzettségénél és jámborságánál fogva a kolostor apátja lett, később pedig Magyarországba jött, ahol Szent Istvánhoz vezette őt a pécsi püspök. Miután Imre királyfi mellett nevelői tisztét befejezte, Bakonybél vadonjában hét évig szigorú remeteéletet élt. Szent István ekkor megtette *marosvári* (= csanádi) püspökké. Mint ilyen, rendkívüli érdemeket szerzett a magyarság megtérítésével, iskolák, templomok, monostorok emelésével, a boldogságos Szűz tiszteletének terjesztésével. *Endre* hazajövetelekor Gellért is Ó-Buda felé sietett, hogy az új királyt üdvözölje. Útközben a diódi egyháznál, a buda-fehérvári úton megállapodott; itt étkező társainak e kijelentést tette: „Testvéreim és barátaim! holnap a Bárány ebédjére hivatunk". Másnap meggyóntatván és megáldoztatván társait, vértanúságának színhelyéhez, a budai *Kelenhegyhez* közeledett. Itt körülvette a pogányok sokasága és kövezte őt. Gellért kövezőire folytonosan keresztet vetett, mi dühüket fokozta; kocsiját felfordították, egy talyigában a Kelenhegyre vitték s onnét ledobták és mellét lándzsával átdöfték. Társai (Bőd, Beszteréd és számos világi) hasonlóképp jártak. (1047.) Azóta e hegy az ő nevét viseli.

(A pogányság enyészete.) Amint *Endre* elég erősnek érezte magát, hogy a lázadó pogánysággal megvívjon, ezt megtámadta, legyőzte és a pogány vallás elhagyására szigorú parancsot adott ki. Az igy elnémított pogányság ismét fölemelte fejét Vata fia, *Jánus* vezérlete alatt, midőn Endre halála után *Béla* került trónra. A pogányok tőle is vallásuk visszaállítását követelték. Béla három napi gondolkozási időt kért, mialatt sereget gyüjtött és a pogányokat végkép megtörte. Ha félreeső helyeken még tovább is fönntartotta magát a pogányság, még sem élte túl *Szent László* és *Könyves Kálmán* idejét, kik szigorú törvényeikkel utolsó maradványait is kiirtották.

(I. Géza korában.) A pápaság nemcsak megadta Magyarországnak

a királyi koronát s ezzel hazánk függetlenségét, hanem ezt hathatósan meg is védelmezte. Igy midőn a trónkövetelő Salamon IV. Henrik német császárnak hűbéres tartományul ajánlotta föl Magyarországot, ha ez megsegíti őt a trónra, *VII. Gergely* Salamont egyházi büntetéssel fenyegette. „Mert, úgymond I. Gézához intézett levelében, Magyarországnak, mint minden más országnak a maga függetlenségében kell maradnia. A magyar király ne legyen királyka, hanem valóságos független király és Magyarország ne legyen más országnak alávetve."

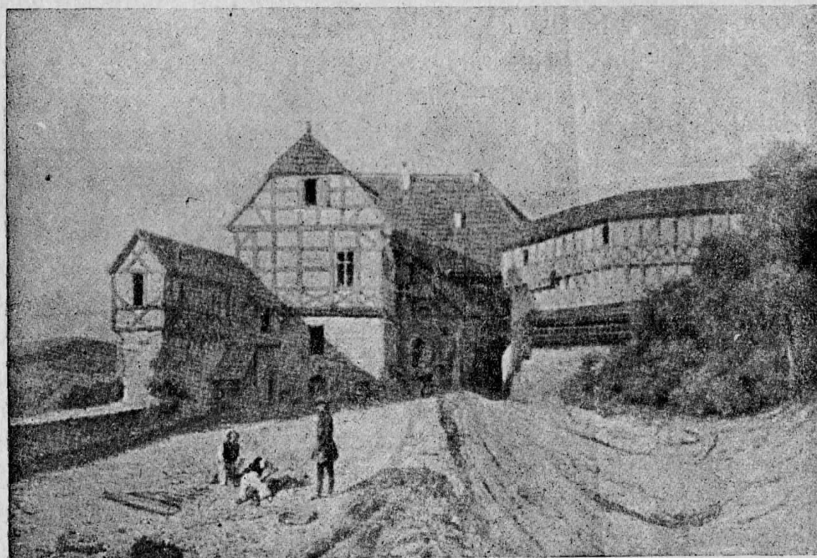
*(II. Endre alatt.) Midőn II. Endre alatt már-már kiütött a *polgárháború*, a pápa rendeletére püspökeink egyházi kiközösítéssel sujtották azokat, kik a törvényes királynak meghódolni nem akartak. A pártütők letették a fegyvert, de Endre kénytelen volt kiadni az aranybullát, melynek egy mását a pápai levéltárba küldték. És midőn a korona-javak kezelése, az adók, vámok, révek stb. *zsidók* és *muhammedánok* kezébe kerültek, kik mint kamarai tisztek is uzsorákkal és emberkereskedéseikkel valósággal nyúzták a népet: az egyház volt az, mely Endrét és gonosz tanácsosait egyházi büntetéssel sujtotta, hogy a visszaéléseket megszüntesse.

(IV. Béla idejében.) Kivált a vész idején tűnt ki, mennyire eggyé forrt egyház és haza, mennyire osztozkodott az egyik a másik jó- és balsorsában. — A *Mohi-pusztán* két érsek, három püspök és több más főpap esett el. — *IX. Gergely* pápa könnyekre fakadt, midőn királyunk jelentését a tatárok pusztításáról olvasta. Keresztes háborút hirdetett ellenük és a résztvevőknek ugyanazokat a búcsúkat engedélyezte, mint a Szentföldön harcolóknak. — *Utóda* pedig a II. lyoni egyetemes zsinaton fölszólította a keresztény világot, hogy a magyarokat segítsék meg a tatárok ellen. A tatárok *kivonulása után* püspökeink, szerzeteseink leghívebb segítői voltak IV. Bélának a második honalapítás nagy művében. Midőn végül IV. Bélát saját fia legyőzte, hogy trónra jusson, a pápa kibékítette a fiút atyjával s nagyobb bajoknak elejét vette.

* (Az Anjouk alatt.) *Nagy Lajos* 17 éves korában nyervén el a trónt, először is Nagyváradra zarándokolt László sírjához, — kit mintaképül választott — hogy Isten áldását kérje egész kormányzására. Az 1350-iki jubileumi búcsún seregestül vett részt. Istenfélő lévén, eltökélte, hogy a balkáni népeket mind a katolikus vallásra téríti. Ám csak azt érte el, hogy ezek elismerték őt urukul. Vallásosságáért a pápa „az egyház zászlótartója" címmel tisztelte meg. Alatta Magyarország nagyhatalom volt és az egyház fénykorát élte; a melléktartományok nyelvén ekkor „katolikus" és „magyar" egyet jelentett.

24. Árpádházi szentek.

(Szent László.) Hogy a magyarság aránylag rövid idő alatt vette föl a keresztény hitet és ebbe oly gyorsan bele is élte magát, azt józan ítéletén kívül főleg vallásos királyainknak köszönhetjük. A legtisztább magyar eredetű királyi ház, az *Árpádház, szívvel-lélekkel katolikus volt*. Alig alakult szerzet, melyet az Árpádok hazánkba be nem telepítettek volna. Az Árpádház mély vallásosságát bizonyítja a szentek

A Wartburg udvara a XIX. században történt helyreállítása előtt.

nagy száma is, mellyel ez a színmagyar uralkodó család az egyházat megajándékozta.

Ilyenek az első királyon és fián kívül *Szent László*, a keresztény lovagkor daliás alakja. A bálványozó tótokat legyőzte, megtérítette és Zágrábban püspökséget alapított; a keresztény erkölcsöket országában meghonosította: szigorúan megtiltotta a vasár- és ünnepnapok megszentségtelenítését, a lopást, rablást, gyilkolást, gyujtogatást, a zsidók rabszolgakereskedését. Szigorúságát szelídséggel és irgalommal párosította. Isten csodákkal tüntette ki, az érte rajongó nép pedig legendáiba foglalta.

(Szent Erzsébet.) II. Endre királyunk leánya, a kedves *Szent Erzsébet* a magyar anya és hitves mintaképe. Már gyermekkorában is kezeit összetéve áhítattal térdelt a thüringiai vár kápolnájában. Négy éves korától ugyanis Wartburgban nevelkedett, mint Lajos őrgróf leendő hitvese. Felnövekedvén, királyi öltönyei alatt a bűnbánók ruháját viselte, a szegényeket személyesen kiszolgálta, a betegeket önkezűleg ápolta. Leendő anyósa s ennek leánya ezért folyton becsmérelték és Lajosnak azt tanácsolták, küldje őt Magyarországba, mert nem fejedelemasszonynak, hanem apácának való. Lajos azonban nyiltan kijelentette, hogy Erzsébet az ő neje lesz s 1220-ban el is vette. Erzsébet adakozása, kivált éhínség idején, tízezreket emésztett föl, miért is megvádolták férjénél, ki azonban így szólt: „Alamizsna nem tesz bennünket szegényekké". Lajosnak nemsokára II. Frigyes keresztes hadával mennie kellett. Hogy mily szeretettel csüngött rajta Erzsébet, megmutatta azzal, hogy napokig elkísérte őt és alig tudott tőle megválni. Nem is látta többé élve. Halálának hírére Erzsébetet szívtelen rokonai télnek idején várából kitaszították, négy gyermekével együtt. A királyleány kezemunkájával kereste meg kenyerét és ezt is megosztotta szegényeivel. A visszatérő keresztesvitézek visszahelyezték tulajdonába, de Erzsébet már nem sokáig élte túl férje halálát; 24 éves korában meghalt. (1234 nov. 17.)

(B. Margit.) IV. Bélának szent életű leányai közül Jolánta és Kunigunda férjük halála után a klarissza-apácák rendjébe lépett, *Margit* pedig már 12 éves korában tette le a szűzességi fogadalmat a Nyulakszigetén (most az őróla elnevezett Margitszigeten) levő híres apácakolostorban, hol a királyi és főúri családok gyermekei nevelkedtek. A kolostorban Margit királyi kérőit egymásután elutasította, az alázatosság és önmegtagadás erényeit szinte túlságig gyakorolta. Nagy kedvvel teljesítette a kolostor legalacsonyabb szolgálatait: mosást, súrolást, víz- és fahordást, általában mindazt, mi királyi származását vele feledtette. Imádsága úgyszólván folyvást tartott, még az éjnek nagyobb részében is. Meghalt 28 éves korában. (1270.)

25. Pápai támogatás a török háborúk alatt.

(Hunyadi János.) Ép pártviszályok dúltak V. László és Ulászló királyok közt, midőn hazánkat a török veszedelem fenyegette. *IV. Jenő* pápa elküldi *Cesarini Julián* bíbornokot, hogy az átkos szakadást megszüntesse. A többi országokat is felszólítja a török elleni küzdelemre;

a háború költségeire az egyházi jövedelmek tizedét rendeli s ő maga is jövedelmének ötödrészét ajánlja föl.

Szerencsére volt hazánkban egy férfi, ki mély vallásosságát rettenthetetlen bátorsággal párosította és ezzel meg is tudta menteni hazáját a félhold uralmától. *Hunyadi János* igazi keresztény lovagiassággal tűrte irígykedő országnagyjaink (Garayak, Ujlakiak) fondorkodásait és élete végéig csak az egyházi pártfogásra támaszkodva gyönyörűséggel küzdött hitéért és hazájáért. Első dolga is az volt, hogy Murad fölött nyert győzelmeiről a pápát értesítse. Cesarini Julián kíséretében a pápától támogatva hatszor verte meg a törököt a Balkán-félszigeten.

V. Miklós, ki Hunyadin kívül Skander bég, albán herceget (Castriota György) is támogatta a török ellen, mindenfelé követeket küldött, hogy Európa népei Magyarország segítségére siessenek. Utóda, *III. Kallixt,* szintén. Ez értékesebb evőeszközeit is pénzzé tette, egyes birtokait eladta, az egyháziakra tizedet vetett s az így begyült összeget a török elleni védekezésre fordította. Rajta kívül a legtöbb fejedelem nem is törődött Magyarország bajával.

(Kapisztrán János.) A keresztes háborút hirdető pápai követek közül hazánkba *Kapisztrán János* ferendcrendi szerzetest küldi a pápa. Kapisztrán megbízatásának fényesen megfelelt. Gyujtó szónoklataival nemcsak hazánkban, hanem Németországban is sok vitézt gyüjtött a kereszt zászlaja alá. Hunyadi, miután László király és a főurak csak áskálódni tudtak ellene, de hadakozás helyett Bécsbe vonultak, saját költségén állított sereget: a pápa pedig hajóhadával a görög vizeken iparkodott a török had nagy részét hazánktól távol tartani. *Nándorfehérvár* alatt történt meg a döntő ütközet. Hunyadi és Kapisztrán egyesült hada a kereszt jele alatt Muhammed 2—3-szor akkora seregét tönkreverte. (1456.)

Fájdalom, Hunyadi, kit a pápa a legkiválóbb embernek mondott, nem sokáig élte túl legszebb győzelmét. Nemes életét igazi keresztény hős módjára fejezte be. Miután fiait megcsókolta s barátaival kezet szorított, magát szűz Mária templomába vitette. Itt példásan meggyónt, megáldozott és ájtatos ima és éneklés közben adta vissza lelkét Teremtőjének. A pápa a római Szent Péter templomban könnyes szemekkel mondott érte gyászmisét, „a hit védőjéért", ahogy őt nevezte. Hunyadi hű barátja, Kapisztrán szent János két hónap mulva követte őt a béke honába.

26. Valláserkölcsi élet.

1. A hitélet általában.

(Bűnbánat.) A *vezeklésre való hajlandóság bámulatos.* Egy-egy legsúlyosabb bűnért hét évig tartó penitencia járt. Ima, bőjtölés, ostorozás, búcsújárás, keresztes hadjáratban való részvétel, kolostorokban való tartózkodás váltotta föl a régi nyilvános vezeklést. Nagybőjtben a hús-, tojás- és tejételek élvezete tilos volt (még vasárnap is). A búcsúk engedélyezéseinek elmaradhatatlan föltételei mindig ezek voltak: a kegyelem állapota (igazi bűnbánat), jó cselekedetek, gyakran közhasznú munkák végzése.

„Egy kor sem tett annyit a szegényekért, mint a középkor." (A prot. Uhlhorn.) Szegény- és kórházak alapításával a XIII. és XIV. század versenyen kívül áll. Gyermektelen gazdagok szegényeket tettek meg örökösöknek, a legtöbben azért, hogy ezáltal bűneiktől megszabaduljanak. A kolostorok kapuit, főleg drágaság idején, százan és százan vették körül, ahol élelmet, sőt ruhát is kaptak, nem ritkán eladott egyházi szerek árából.

A heti vagy havi *gyónás* és *áldozás* ritka, de annál általánosabb volt évenkint háromszor a szentségekhez járulni.

A *Mária-tisztelet* mindinkább fejlődik. Kivált *hazánkban,* hol első királyunk Mária-tiszteletét a nemzet is örökölte. Ezt bizonyítja a sok templom, melyet e korban szűz Mária tiszteletére emeltek. II. Géza a háború előtt a boldogságos Szűzhöz folyamodik. Nagy Lajos seregével neki ad hálát a győzelemért és kegyeletét lerójja a máriacelli templom gazdagításával. A harci lobogókat, később a pénzeket Mária képe díszíti.

(Hősnők.) Nevezetesebb szentek e korból: Nepomuki János, Rókus, Sienai sz. Katalin és Jeanne d'Arc (= orleánsi szűz). Ez utóbbi kettő „a világtörténelem legcsodásabb jelenségei közé tartozik".

Sienai sz. Katalint szülei már 12 éves korában akarták eljegyezni; ő azonban inkább cselédként végezte el a legalacsonyabb munkát, örömest teljesített minden parancsot, de az eljegyzésből nem lett semmi. Türelmével s kész engedelmességével megtörte szülei ellenállását. A borzasztó pestisjárvány idején (1374.) vigasztaló angyalként látogatta s imájával gyógyította a betegeket. Azután a polgárháború idején városról-városra járt, hogy az ellenfeleket kibékítse. Ebben az időben (1309—1377-ig) a pápa Franciaország Avignon (= Avignyon) nevű városában székelt: „Róma Péter nélkül" pusztaság lett, templomokban fű nőtt és folytonos zavarok voltak. Katalin Avignonba ment és az ő sürgető kérésére XI. Gergely pápa vissza is tért Rómába. Midőn Gergely halála után VI. Orbánt választották meg pápává, a francia bíborosoknak ez nem tetszett és ellen-

pápát állították. Ezzel megtörtént az úgynevezett *nyugati egyházszakadás.* Katalin a legtöbb fejedelemhez nagyszerű levelet írt, hogy a törvényszerű VI. Orbánt ismerjék el pápának. Még ma is csodálják Katalin mély gondolatait és szép nyelvezetét, mely leveleit az olasz nyelv remekei közé avatja. Katalin meghalt 33 éves korában. (1380.)

(Harcok, istenítélet.) A középkor népei pogány szokásaikkal csak nehezen tudtak végkép szakítani; nem is emelkedhettek egyszerre a művelődés magas fokára. Azért találkozunk annyi *barbár szokással,* melyek a — párbajhoz hasonlóan — az egyház minden rosszalása dacára fönnmaradtak. Ilyen az ököljog (az erősebb egyszerűen elvette a más tulajdonát); *a vérbosszú;* a lovagok és nagy urak *magánharcai.* Az egyház, hogy ezeket legalább korlátozza, behozta az istenbékét (treuga Dei), mely szerda estétől hétfő reggelig tartott, továbbá a tiltott időkben fegyverszünetet parancsolt.

A pogány eredetű *istenitéleteket* (ordaliák, ordal = Urteil, ítélet) mindig elítélte a szentszék, kivált III. Ince. Ilyenek voltak: a párbaj, mely máig fönnmaradt, kockavetés, tűz- és vízpróba stb. Azt hitték, hogy az Isten maga tanuskodik annak ártatlanságáról, ki a párbajban győz, vagy akit forróvíz, tűz stb. sértetlenül hagy. Aquinói szent Tamás e hitet esztelennek bélyegezte. — A *boszorkányokban való* ó-germán hit is el volt terjedve.

* (Zsarnokok.) A zsarnok főurakat és fejedelmeket *kiközösitéssel,* vagy *egyházi tilalommal* fékezte meg az egyház — a népek javára. Az utóbbi abban állott, hogy a főúr, vagy fejedelem területén tiltva volt a nyilvános istentisztelet, szentségek ünnepélyes kiszolgáltatása, harangozás.

2. A lovagrendek.

(Szervezetük.) A középkori vallásosság igazi virágai az *egyházi lovagrendek.* Tagjai voltakép szerzetesek, de a kereszttel egyesítik a kardot: a szegénység, tisztaság, engedelmesség fogadalmához azt is hozzátették, hogy a hitetlenek ellen harcolnak, mivel ezek szintén karddal támadnak. A tagok háromfélék: papok, lovagok (a zarándokok védelmére), a szolgálattevő testvérek (a betegek ápolására). A lovagrend élén a nagymester állott.

(A János-lovagok.) Eredetileg betegápolásra alapították amalfi-i kereskedők (1048), csak később alakultak lovagrenddé (1118). Nevüket a jeruzsálemi első kórházukhoz csatolt kápolnától vették, mely Keresztelő szent János tiszteletére volt szentelve. Ruhájuk: fekete köpeny fehér kereszttel.

A johannitákról énekli szépen *Schiller:* „Nagyszerűen áll rajtatok a kereszt félelmetes fegyverzete, harc oroszlánjai, ha Akkont és Rhodust véditek, de szebben ékít a betegápoló kötënye, ha ti, harc oroszlánjai, a betegnek ágya mellett szolgáltok, a tikkadónak enyhítőt szereztek és a keresztény gyöngédség alacsony szolgálatát teljesítitek. Kereszt vallása, csak te kötötted egyszerre egy koszorúba az alázat és erő kettős pálmáját!" — A szabályok szerint a betegek hetenkint háromszor kapnak sertés- vagy birkahúst; az ápolóknak szigorúan meghagyták, hogy a betegeket jól szolgálják ki, zokszó nélkül.

(A templomosok.) Alapítóik francia lovagok (1118); első birtokuk Jeruzsálemben, a keresztes vitézekről nevezett „Salamon-templom" közelében volt, ezért „templomosok" (templarii). Kivált az útonállók és rablók elleni küzdelmeikkel, a zarándokok és a Szentföld védelmezésével szereztek érdemeket. Ruhájuk: fehér köpeny vörös kereszttel.

„Krisztus lovagja, írja szent Bernát a rend szabályaiban, éljen fegyelemben és engedelmességben, legyen józan és mértékletes, feleség és gyermek és vagyon nélkül... Erős, száguldó lovon menjen a csatába, csak győzelem, de nem dicsőség után áhítozva. Egyesítse a bárány szelídségét az oroszlán vakmerőségével, a barátot a lovaggal."

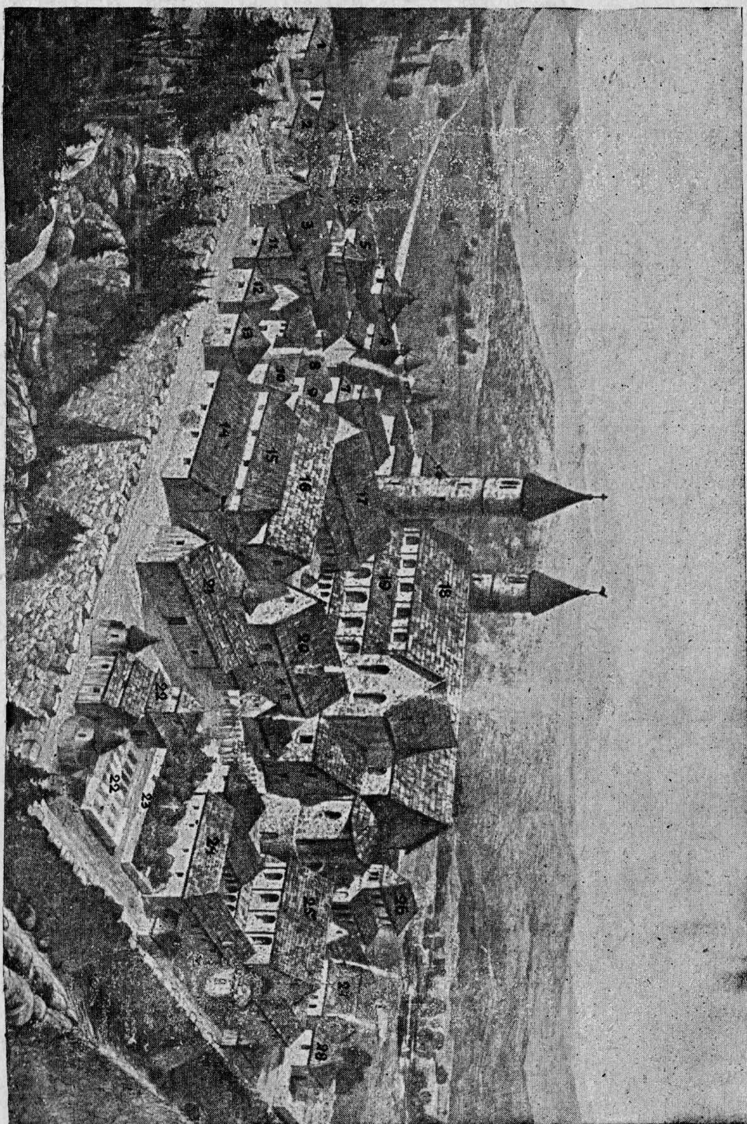
A templomosrend pecsétje. (Sigillum militum — Christi de templo.)

(A német lovagrend) brémai s lübecki polgárok alapítása (1190). A pogány poroszok, a magyarországi kunok és a törökök elleni küzdelmeik említésre méltóak. Ruhájuk: Fehér köpeny fekete kereszttel.

27. Középkori szerzetesrendek.

(A bencések) régi rendjében, a X. században megindult a régi szigorúfegyelem helyreállítása, főleg *Cluny* (= Klüni) francia város kolostorában. Onnét áradt el az igazi egyházias szellem az egész kereszténységre. István királyunk is e kolostor apátjához küldött követeket s ennek imájába ajánlotta magát és országát.

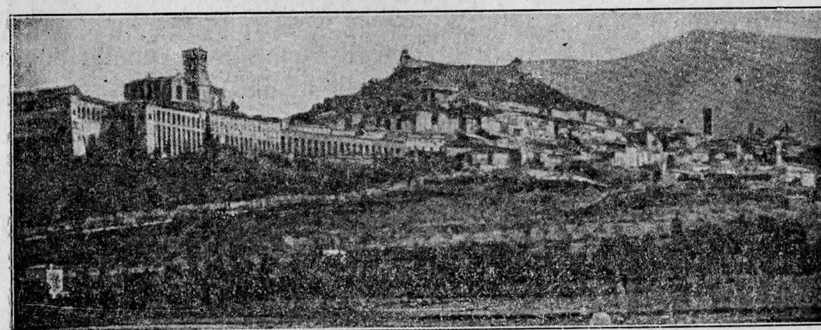
(A ciszterciek) nem mások, mint szigorított bencések. A rend dísze clairvauxi (= klérvói) szent *Bernát,* korának leghatalmasabb embere. Szerette a magányt („óh, boldog egyedüllét, óh, egyedüli boldogság" — mondogatta); szerinte a „bükkös és tölgyes voltak tanítómesterei isteni dolgokban". Szerette az imát is; az előírt földmíves-

Bencés apátság.
1—6. istállók, 7. zarándokház, 8—13. gazdasági pületek, 14—15. műhelyek, 16. ebédlő, 17. pince és éléskamra, 18. templom, 19. a templom mellékhajója, előtte a káptalani terem, 20. háló, 21. csűr, 22. kertészet, 23. temető, 24. iskola, 25. ujoncok temploma, 26. az apát lakása, 28—29. kórház.

munkát összekötötte elmélkedéssel. Naponkint e kérdést intézte önmagához: „Bernát, mivégre jöttél?" Ő egymaga több, mint 160 kolostort alapított. († 1153.)

(A Domonkosrend) alapítója *Domonkos*, nemes spanyol család sarja. Midőn megismerte az albigensek üzelmeit, püspökével a legnagyobb szegénységben gyalog indult megtérítésükre, és pedig nagy sikerrel. A tévelygők megtérítésére szerzetesrendet alapít, melynek célja prédikálás; azért *prédikálók rendjének* is nevezik. Tagjainak a szószékre és tanszékre buzgó tanulás, szigorú életmód által kell készülniök. Ruhájuk (kötéllel, kapuciummal) fehér. *Hozzánk* szent Domonkos halála után néhány évvel (1225 táján) jöttek be. Főleg a bogumilek és

Assisi. (Balról szent Ferenc főkolostora a templommal.)

kunok megtérítésével foglalkoztak. A IX. században elszakadt magyarok fölkeresésére is domonkosiak indultak.

(A Ferencrend) alapítója *Szent Ferenc*. Assisiban született, mint gazdag posztókereskedőnek fia, kit eredetileg Jánosnak neveztek. Szépen beszélt franciául, azért atyja francesco-(= kis francia, innét Ferenc) nek szerette hívni. Élénk természete nagyon szerette a fényes és víg ünnepélyeket, azért társai az ilyenek főrendezőjévé, „az ünnepek királyává" tették. Rajongott a trubadúrok költészetéért és lovag szeretett volna lenni. Jó szíve nem csüngött a pénzen, szeretett segíteni a szegényeken és betegeken. Egy alkalommal, amint egy kis templomban imádkozott, ezt a fölhívást hallotta: „Ferenc, menj és állítsd helyre házamat, mely amint látod, roskadozik". Ferenc szó szerint vevén e szavakat, otthon a roskadozó templom építésére fordította összes pénzét. Atyja ezért kitagadta. Ferenc szívesen lemondott örökségéről, kivált midőn az evangélium e szavait hallá: „Ne legyen aranyotok, se

ezüstötök, se pénzetek öveitekben, se táskátok az úton"; és rossz, barnás koldusruhát öltvén magára, a szegénységet választotta arájának, alamizsnát kéregetett a maga és az építendő templomok számára. Az igazi boldogságot abba helyezte, hogy az ember a méltatlan bánásmódot és nélkülözéseket nyugodtan tűrni tudja. Körülövezte magát kötéllel és mezítláb bejárta a vidéket, a szegénységben is túláradó boldogsággal. Isten iránt maga a szeretet volt; ezenkívül testvér volt neki Isten minden teremtménye: a rét virágai, a vizek halai, az erdők vad lakói. Szinte elmerül a nagy természet csodálatába. Megnyerő külseje, szavai, melyekkel bűnbánatra és javulásra szólította az embereket, rendkívüli hatást tettek. Csakhamar akadtak követői, kiktől először azt követelte, hogy egész vagyonukat a szegények közt szétoszszák. Igy keletkezett a *kisebb testvérek rendje,* ahogy maga Szent Ferenc elnevezte azt. Ruházata az akkori olasz pórnép ruhája: durva sötét csuha fejtakaróval (capucium) és öv gyanánt fehér kötél. Még az alapító életében ezrekre ment tagjainak száma.

Szent Ferenc a nők számára is írt szabályokat. Ezekkel alapította *Szent Klára,* ugyancsak Assisiből, egy gróf leánya, a róla nevezett klarisszákat. — Szent Ferenc nagy szenvedések után meghalt (1226) puszta földön, kedvenc tartózkodási helyén: a *Portiuncula*-templomban. Nem akart ágyban meghalni, mikor Üdvözítője keresztfán halt meg.

Hazánkban a ferencieknek már 1229 táján volt kolostoruk Egerben. A nép annyira megszerette őket igénytelenségükért, hogy egyszerűen „barátoknak" nevezte. Csakhamar elterjedtek majd minden nagyobb városban. Egyesek közülök külföldön is becsületet szereztek a magyar névnek: így *Temesvári Pelbárt* hittudományi művével és szentbeszédeivel.
Szent Ferenc ép úgy, mint Domonkos, *harmadrendet* is alapított azok számára, kik a koldusrendek szellemében, de a kolostoron kívül akarnak élni. Ilyen harmadrendű testvér volt a nagy Dante is, Szent Ferenc rajongó tisztelője, továbbá Kolombus Kristóf és mások.

28. Tudomány és művészet a középkorban.

(Az iskolák alapitása.) A népművelés első tűzhelyeit, az *iskolákat* az egyház alapította: Nagy Károly capitularéja értelmében minden *székesegyház és kolostor mellett* iskola volt. Már az ő idejében találkozunk felső iskolákkal is, úgynevezett akadémiákkal. Ezekben az írás és olvasáson, valamint a zsoltárok tanulásán kívül a „hét szabad művészetnek" l. 15. §.) szenteltek hosszabb tanulmányt. A kolostori iskolákban korán művelték az éneket is. A kolostorokban mindenütt könyvtárakat is létesítettek (leghíresebbek a szent galleni, fuldai, vatikáni, nálunk a pannonhalmi); kolostor könyvtár nélkül olyan volt, mint „vár fegyverek nélkül". A fuldai kolostorban például tizenkét szerzetes állandóan foglalkozott másolással. A kolostori iskolákat, melyekből nagy tudósok és híres püspökök kerültek ki, nemsokára követték a plébániai iskolák, melyekben a tanítás ingyenes volt. Ilyen plébánia-iskola a középkor második felében nálunk is majd minden faluban volt. (II. Jenő a IX. században, III. Sándor a XII. században a püspökökhöz és plébánosokhoz rendeleteket intéztek népiskolák felállítására.)

A kolostori és káptalani iskolákból *egyetemek* fejlődnek. „Ezeknek tulajdonképeni alapítói a pápák. Az egyetemeket általában papi intézményeknek tekintették." (A prot. Menzel történész.)

(A művészetek.) Az építő művészetek ápolására vallásos egyletek alakultak szerzetesek vezetése alatt. — A régi *bazilika*-stílust követte és a XII. században virágzik a köríves vagy *román* stíl; remekei a mainzi, wormsi dómok, nálunk a jaáki, a pécsi templom. — A *gót*-(csúcsíves) stílus remekei a kölni, strassburgi, nálunk a kassai, bártfai dóm, a budai Mátyás-templom.

Az építészettel együtt a *szobrászat* is virágzásnak indult. Az egyháznak a szentképek tiszteletéről szóló tanítása kedvezett a szobrászatnak és festészetnek. A templomokat gyönyörű öntvények, oltárok, szobrok, faragványok díszítik, melyeket korunk csak utánozhat, de felül nem múlhat. A pápák nevelik és támogatják a legnagyobb szobrászokat és festőket az úgynevezett *renészánsz* korban. (Az ókori mesterek utánzása a művészet terén: renaissance vagy újjászületés.) Ilyenek: *Michel Angelo* (= Mikelandzselo, mint építész, szobrász és festő nagy); *Leonardo da Vinci* (= Vincsi, utolsó vacsora), a festők királya *Raffael Sanzio* (a sixtini madonna, stanzái, a loggiák, Madonna della Sedia).

A *költészet* terén örök nevet szerzett magának a vallásos *Dante,* kinek „Divina Commediája" híven tükrözi vissza korának egész egyházi s profán tudományát; tavábbá *Torquato Tasso, Petrarca.*

A reneszánsz-pápák sok érdemet szereztek, mint a tudomány és művészetek mecénásai, de épen ezen minőségükben megfeledkeztek tulajdonképeni hivatásukról, az erkölcsök javításáról. Ebben nagy részük van az udvarnál élő humanistáknak is.

(A humanisták.) Az ókor újjászületése a művészetek terén *rene-*

szánsz, az irodalom terén *humanizmus* néven ismeretes. A *későbbi humanisták* már magát a pogány szellemet is magukévá tették, megvetették az egyházat, kigúnyolták szolgáit, a szerzetesi intézményt, a legszentebb dolgokat.

(A fejedelmek, városok, nép.) A fejedelmek „egyedüli pápák és császárok" akartak lenni, püspököket kinevezni s letenni, jövedelmeiket saját céljaira fordítani stb. Hatalmukat ezzel növelték, mi a népek teljes elnyomására vezetett. A földhözragadt *nép* az adó és robot súlya alatt kapva-kapott minden újításon, mert ettől csak jobbat várhatott, rosszabbra már nem fordulhatott sorsa. — A *nemesség,* melynek hadi szolgálatait a puskapor föltalálásával nem jutalmazták már eléggé, nagy szegénységbe jutott. Ilyenformán az egyházat vagyona miatt általánosan irígyelték és nem ritkán gyűlölték. Az elégületlenségnek csak egy szikrára volt szüksége, hogy kitörjön.

HARMADIK KORSZAK: AZ ÚJKOR.

Luthertól a francia forradalomig.

29. Luther Márton.

(Az ágostonrendi szerzetes.) A nyugati hitszakadás vagy „reformáció" szerzője *Luther Márton* (szül. 1483). Atyjának és tanítójának túlszigorú bánásmódja elkeserítette kedélyét. Ifjúkorában egy alkalommal zivatar lepte meg barátjával, kit a villám agyonsujtott: ő ekkor szent Annának azt a fogadalmat tette, hogyha megmenekül, kolostorba lép. Megmenekült, és ő az erfurti ágostonrendi kolostorban fölvételre jelentkezett. „Nem szívből és készséggel", hanem „kierőszakolt fogadalomból", mint ő maga mondja. A szerzetben annyira töprengő, aggodalmas lelkiismeretű volt, hogy bűnei miatt a kétségbeeséshez közel állott. Majd az ellenkező végletbe csapott át. Mivel rendkívül ingerlékeny, kevély és érzéki ember volt, minduntalan visszaesett bűneibe. Lassankint az lett a meggyőződése, hogy az embernek rosszra való hajlama legyőzhetetlen és az eredeti bűn folytán képtelenek vagyunk a jóra. Szent Pál leveleiből pedig, nagy örömére azt olvasta ki, hogy a *hit egyedül üdvözit.* Ennek folytán nincs szükségünk *jócselekedetekre, bűnbánatra, búcsúra;* ezeket bőven pótolják Krisztus érdemei. Szerinte aki hisz, a legnagyobb bűnökkel sem veszítheti el üdvét, csak higyjen.

(Tetzel—Luther.) Ezidőtájt *X. Leó* pápa a török eleni háborúra, vagy ha ez létre nem jön, hogy a kereszténység közös templomának, a római Szent Péter templomnak építését folytathassa, búcsút hirdetett. Ilyen búcsút a középkorban más jótékony közcélokra is szoktak hirdetni: iskolák, egyetemek, utak, hídak, menhelyek építésére. Csak az volt a baj, hogy ezen valóban keresztény szokás gyakori lett és a sokféle búcsú hirdetésébe bizonyos visszaélések csúsztak be. Németországban *Tetzel János* domonkosrendi szerzetes volt a búcsú hirdetésével megbízva. Ez nem igen válogatta meg kifejezéseit, midőn adakozásra hívta fel hellgatóit s ebben túlságig ment. Luther mind a szószéken, mind a gyóntatószékben hevesen kikelt a „búcsúkereskedés" ellen. *1517 október 31-én* pedig 95 tételt függesztett ki a wittenbergi vártemplom ajtajára, az akkori szokás szerint vitatkozás és a búcsúról való felvilágosítás céljából. Mert „hogy nem tudtam mi a búcsú, az olyan igaz, mint ahogy az én Uram Krisztusom megváltott", vallja ő maga.

Luther szerzetes korában. (Cranach egykorú rézmetszete.)

(Luther vitái; makacssága.) Luther kifüggesztett tételei sok jóbarátot, kivált az ifjúságban s általában az elégedetlen elemek köréből, de sok ellenfelet is szereztek neki.

Luther ellenei *nyilvános vitatkozást* ajánlottak, mely Lipcsében meg is történt. Itt Mayr János dr. (Eck) ingolstadti tanár fényes győzelmet aratott Lutheren és barátján, Karlstadton. Ám hiába volt minden érvelés: Luther sem a pápa, sem a zsinat tekintélyét nem fogadta el. Ekkor Eck fölkiáltott: „Tisztelendő Márton atya, ha azt állítja,

hogy az egyetemes zsinat tévedhet, akkor olyan, mint a pogány és nyilvános bűnös".

(Végleges szakítás.) Luther újabb irataiban a fejedelmeket az egyház ellen ingerli. A pápa bullájában kiközösíti Luthert, ha tévedéseit 50 nap alatt vissza nem vonja. De ő nem von vissza semmit. *„Az antikrisztus bullája ellen"* iratot ad ki, melyben a pápát „megátalkodott, átkozott eretneknek" nyilvánítja és a *pápai kiközösítő bullát* Wittenberg kapuja előtt *elégeti,* még pedig e szavak kíséretében: „Mivel megszomorítottad az Úr szentjét, ezért szomorítson és emésszen meg téged az örök tűz". Ezzel Luther az ősegyházzal végleg szakított (1520).

30. A lutherizmus terjedése.

(Worms.) Mivel Luther tanítása rohamosan terjedt, V. Károly a *wormsi* birodalmi gyűlésre idézte (1521), hogy ott téves tanait visszavonja. Egynapi gondolkodási idő után kijelentette, hogy nem von vissza semmit. Midőn a birodalmi gyűlés Lutherre és követőire kimondta a birodalmi számkivetést és minden újítást megtiltott, álarcos lovagok *Wartburgban* biztonságba helyezték őt.

Wartburgban, az ő „Patmos"-án gyakran bántotta Luthert lelkiismerete: „Csak egyedül te vagy az okos? A többi mind tévedett annyi századon át?" „Hátha te is tévedsz és annyi embert a tévedésbe s így a kárhozatba viszesz?" „Akarnám és kívánnám, hogy a dolgot soha meg nem kezdtem volna. Ingerlékeny természete néha oly izgalomba jött, hogy képzelődésében az ördögöt látta és egy ízben a tintatartót vágta hozzá. Az ördöggel különben sok baja van, talán rossz lelkiismerete miatt. Egyetlen iratában 146-szor emlegeti.

(A parasztháború. Luther házassága.) Luther durva hangon szerkesztett iratai fellázították a népet, mely „az evangéliumi szabadság" nevében szabad fát, halászatot, vadászatot és minden tehertől fölmentést kért. Midőn ezt meg nem kapták, embertelen kegyetlenséggel romhalmazzá változtatták a kolostorokat, a legszebb műemlékeket, a várakat, egész tartományokat. A fejedelmek *véres csatában* legyőzték a parasztokat; vagy százezer ember vesztette el életét. Luther, ki tíz hónap után Wartburgot elhagyta, aki irataival előbb a népet az urak ellen lázította, most „A gyilkoló és rabló parasztok ellen" című röpiratában azt követeli, „hogy a parasztokat, mint veszett kutyákat, üssék agyon, mert mindnyájan az ördögéi". Ezzel épúgy lehet érdemeket szerezni, mint imádkozással. Pedig igaza volt Erasmusnak, midőn Luthernek

így felelt: „Az ő lázadásuk csak a te reformációdnak következménye és voltaképp a te műved".

Luther a parasztlázadás borzalmai közt egy ciszterci apácával, *Bora Katalinnal* házasságra lépett. Ő ugyan az angyalok örömének és jámbor cselekedetnek mondta e tettét, de hívei közül sokan rosszallták azt, *Fülöp* hesszeni őrgróf és sok *birodalmi város* szintén Luther mellé áll.

(Speier; ág. hitv.; Nürnberg, Augsburg.) Az eddigi egységes és hatalmas német birodalom néhány év alatt kétfelé szakadt. V. Károly császár állt a katolikus tábor élén, de a törökök annyira szorongatták, hogy a szövetséges lutheránus fejedelmek ellen semmit sem tehetett. A *speieri* birodalmi gyűlésen (1529) a katolikus többség azt követelte, hogy a misehallgatásban senkit se bántsanak, katolikus és lutheránusok tartsák meg eddigi területeiket és minden újítástól tartózkodjanak, míg az egyetemes zsinat össze nem ül. Ez ellen a szabadelvű határozat ellen a lutheránusok tiltakoztak — protestáltak; ezért „protestánsok".

Egy évre rá az *augsburgi* gyűlésen benyujtják a protestánsok hitvallásukat, az augsburgi vagy ágostai hitvallást, melyet Melanchthon szerkesztett. Midőn ezt a császár el nem fogadta, a protestáns fejedelmek Schmalkaldenben szövetségre léptek és Németország ellenségeivel (Francia-, Angol-, Dánországgal) szövetkeztek. Ekkor a töröktől szorongatott császár kénytelen volt velük *Nürnbergben* békére lépni. (1532).

A schmalkaldeni szövetség nem tartotta meg a béke pontjait, a háború újból kitört és csak az *augsburgi békekötés* vetett annak véget (1555). E békekötés teljes vallásszabadságot biztosít mindenkinek, azzal a megszorítással, hogy a fejedelem alattvalóit saját vallásának elfogadásra kényszerítheti. (Cujus regio, illius religio.) Ezt, a lelkiismereti szabadságba ütköző elvet a pápa sohasem ismerte el.

31. Luther halála. Tanai.

(L. végnapjai.) Luther kedélyállapota élete vége felé mindig sötétebb lett. Betegségét a pápának és bíborosoknak kívánta. — Föllépésének keserű gyümölcseit szemeivel láthatta; ezek az ő utolsó napjait „kimondhatatlan gondokkal és kínokkal" keserítették. A prédikátorok meghasonlottak, a fejedelmek a katolikusoktól elvett egyházi vagyonból az új hit hirdetőinek semmit sem juttattak. A parasztokról

pedig azt írja, hogy ezek „az evangélium által nem félnek semmiféle pokoltól". Az „evangélum alatt (t. i. az új vallás alatt) sokkal rosszabb minden, mint azelőtt a pápaság alatt". „Csak el ebből a Szodomából (= Wittenbergből), inkább kolduskenyere akarok enni szegény öreg napjaimban, mint itt maradni", írja halála előtt néhány hónappal feleségének. El is ment szülővárosába, Eislebenbe, hol hirtelen halál vetett véget viharos és boldogtalan életének; valószínűleg szélütés érte (1546 február 18).

(L. tanítása.) Luthernek alig van tana, melyet előtte mások nem hirdettek volna (Wiklif, Hus). Makacssága, gőgje, hogy mindent jobban tud, vitte arra, hogy tagadja azt is, mit eleinte nem tagadott, de amivel ellenfelei sarokba szorították. Igy elvetette az egyházi *hagyományt,* mert ez ellene szólt. A Szentírást megtette *egyedüli hitforrásnak,* melyből mindenki maga meríti hitét és melyet mindenki esze szerint magyarázhat. — Az *egyházi tanítóhivatalt,* mert tételeit kárhoztatta, elvette. A pápa és püspökök tűzzel-vassal kiirtandók. Az egyház szerinte láthatatlan, hogy a külső egyházszakadás miatt magát megnyugtassa. Az egyházról azt tanítja, hogy az (az V. század körül) tönkrement és ő állította vissza. — A szentségek, kettő kivételével, elvetendők. E kettő a *keresztség* és az *oltáriszentség* (Úrvacsora), de ez utóbbiról azt tanítja, hogy a kenyér nem átváltozik, hanem Krisztus a kenyérben (in, cum, sub pane = impanatio) van jelen, de csak vételkor. Azért a szentmise bálványozás. — Az ember *akarata* nem szabad. Rotterdami Erasmus humanista elleni iratában az akaratot lóhoz hasonlítja, melyen vagy Isten, vagy az ördög lovagol; Isten műveli bennünk a jót és a rosszat. — Mária s a *szentek tisztelete* szerinte bálványozás.

32. Egyéb vallási újítások.

(Zwingli.) Lutherrel majdnem egyidejűleg lép föl Svájcban *Zwingli Ulrik,* zürichi pap. Tanai megegyeztek Lutherével; eltérés a kettő között főleg az oltáriszentségről szóló tanban mutatkozik. Zwingli Jézus szavait: „Ez az én testem" úgy érelmezi, hogy Jézus e szavak kimondásakor saját testére mutatott; a kenyér csak „jelenti" Jézus testét. Luther a Szentírásból nem tudván őt megcáfolni, „a kedves atyák könyveire s irataira", vagyis az annyira megvetett katolikus hagyományra hivatkozik.

(Kálvin.) Néhány évvel Zwingli halála után Genfben szintén hitújító lépett föl: *Kálvin János.* Ez Zwinglivel ugyanazt tanította, a következő jellemző hozzáadással: Az emberek egy részét Isten *előre kijelölte* (predestinálta) örök boldogságra, akik ezt el nem veszíthetik és akik az oltáriszentségben Jézus testének és vérének isteni erejét veszik magukhoz, míg a kárhozatra kijelölt emberek csak kenyeret és bort. Ez utóbbiaknak vétkezniök kell, hogy Isten a pokolbeli kárhozattal kimutathassa rajtuk igazságosságát. — Az *ünnepeket,* még a karácsonyt is eltörölte.

Kálvin *példátlan rémuralmat* gyakorolt Genfben. „Protestáns történetírókról is elfogadott tény, hogy szörnyű kegyetlenségek egész sorozata nyilatkozott meg Kálvinnak a legvadabb türelmetlenséggé fajult erkölcsi szigora". (A prot. Warga L.—Zoványi J.-féle egyháztörténet 733. l.) Behozta az inkviziciót: „a vének tanácsát". Ez arra vigyázott, hogy a képektől megfosztott üres templomokat mindenki látogassa; családi összejöveteleket, lakodalmakat, a magánházakat sorra látogatta és a legártatlanabb mulatságokat (táncot, sőt gyermekek játékát, színdarabok és vendéglők látogatását) börtönnel büntette. Boszorkányokat jelentett föl, hogy „e fajzat kiirtassék". Külön iratban védte az „eretnekek" (nem kálvinisták) halálbüntetését. És tényleg, aki őt, vagy az ő tanait, „a reformációt" ócsárolta, kegyetlenül bűnhődött; 14 év alatt sokan életükkel (58-an) vagy száműzetéssel (76) lakoltak. Servede Mihály spanyol orvost Genfen való átutaztában a „Szentháromság tiszteletére" lassú tűzhalálra ítélték. Ezt az ítéletet a szelíd Melanchthon is dícsérte. († 1546.)

(Anabaptisták.) Miután *Münzer Tamás* Zwickauban több mesteremberrel nem találta meg a bibliában azt, hogy gyermekeket is meg lehet keresztelni, azért a gyermekkeresztelést érvénytelennek mondották és felnőtt korukban *újrakeresztelték* őket (újrakeresztelők = anabaptisták). Egyúttal elvetettek minden egyházi s világi elöljáróságot, behozták a többnejűséget és várták a Messiás új országát.

Egy pékmester (Mathisen), egy takács (Knipperdolling) és egy szabó (Bockelson = Leydeni János), kutatván a Szentírást, Münzerrel hasonló meggyőződésre jutottak és fanatikus anabaptisták lettek. Párthívekkel iszonyú kegyetlenségek és erkölcstelenségek közt behozták Münsterben a vagyonközösséget, a népuralmat, voltakép féktelen zsarnokságot, „az új Sion királyságát". A „földkerekség királya", Bockelson, 16 feleséget vett és királyi kezeivel gyilkolta a máshitűeket. Minthogy mindegyikből a Szentlélek szólott, nem volt szükség levél-

és könyvtárakra, azért ezeket elégették. Őrült tánc, prófétálás napirenden volt. Végül is püspöki csapatok Münstert bevették és a főembereket kivégezték.

(Unitáriusok.) Egyesek annyira mentek a Szentírás szabad kutatásában, hogy a Szentháromságot (= trinitas) is tagadták, azt állítván, hogy Istenben egy személy (= unitas, ezért *unitáriusok)* van, bár Jézus megérdemelte, hogy Isten gyanánt imádjuk Föltámadás nincs, a jók rögtön mennybe jutnak, a gonoszok megsemmisülnek. Ezek az *unitáriusok.*

33. Az angol hitszakadás.

(VIII. Henrik.) angol király azt akarta, hogy Aragoniai Katalinnal kötött házasságát a pápa érvénytelennek nyilvánítsa és engedje meg, hogy udvarhölgyével, Boleyn (olv. Bulen) Annával új házasságot köthessen. A pápa természetesen ezt nem tehette: isteni törvény alól a királyt ép oly kevéssé oldozhatja föl, mint a koldust. Sem vesztegetési kísérletek, sem a francia király közbenjárása nem használt. Erre Henrik Boleynnel egybekelt (1534), az egyháztól elszakadt és felségsértés büntetése alatt megkövetelte mindenkitől, hogy esküvel ismerjék el őt az ország legfőbb *egyházi s világi* fejének. (Pápakirály.) Első dolga volt az ezrekre menő egyházi intézeteket beszüntetni „Isten kedvéért és a királyság tiszteletére", hogy így több, mint 100 millió koronához jusson. Kiküldött biztosai a legszebb műremekeket, könyvtárakat, templomokat lerombolják, a vagyont maguk közt szétosztják. *Moore Tamás* kancellár, korának egyik legnagyobb tudósa és *Fischer János* püspök, a király nevelője, vértanú halált halnak. A 80 éves aggastyán egy évig a börtönben sinylődött; mielőtt lefejezték volna, elmondta a „Téged Isten dícsérünk" kezdetű himnuszt. Hulláját közszemlére tették, fejét lándzsára tűzték és a londoni hídra állították. Ezenkívül több, mint 70 ezer ember esik Henrik dühének áldozatul. A zsarnok hat feleséget vett el, kik közül kettőt (Boleynt és Howardot) kivégeztetett.

(Erzsébet.) A protestáns vallás Angliában *Erzsébet,* Henrik és Boleyn leánya alatt erősödött meg végkép. Ez, hogy a katolikusokat megnyerje, katolikus módon megkoronáztatja magát és esküvel igéri, hogy a katolikus vallást fönntartja. „Isten nyissa meg a földet és nyelesse el vele, ha ő nem igazi római katolikus". Mivel azonban a kat. hit elvei szerint nem lehet őt VIII. Henrik törvényes leányának tekinteni, tehát törvényes uralkodónak sem, azért önzésből hive lett Kálvin vallásának, mely nem nézte törvénytelen származását. A püspöki intézményt és néhány katolikus szertartást megtartott, de különben a kálvinizmust vallotta és ezt nemzetére ráerőszakolta. A katolikusoktól úgyszólván minden jogot megvont. Aki a protestáns istentiszteletet elmulasztotta, arra pénzbírságot (havi 20 font), testi fenyítést és börtönt szabtak. A gyóntatás, papszentelés vagy jezsuita elszállásolása halálbüntetéssel járt. Misemondás és misehallgatásért pénzbírság (200—100 márka) és börtönbüntetés volt kiszabva.

(Skóciában) *Stuart* (= Sztjuert) *Mária* egy ideig ellenáll a puritánoknak, ám *Knox* (= Nox) János prédikátor féktelenül izgat ellene s a katolicizmus ellen. Inkább 10.000 ellenséget, mintegy misét kíván országának. Egyházi személyeket kegyetlenül meggyilkolnak, a vagyont elveszik, iszonyú rombolás követi az izgatásokat; a „bálványozó" királynénak házi kápolnájába is betörnek és kifosztják, ki végre is kénytelen saját népe elől futni. Rokonánál, Erzsébet angol királynőnél keresett menedéket, ahol azonban 19 évi börtön várt reá, mely után (1587) a kegyetlen királyné lefejeztette őt. Halála előtt így szólt hóhéraihoz: „Még két dolog van, mit el nem vehettek tőlem: a királyi vér, mely engem a trónörökségre jogosít és a hűség, mely szívemet atyáim vallásához fűzi".

(Írország.) Amit az írek katolikus hitükért szenvedtek, azt csak az első keresztények szenvedéseivel lehet összehasonlítani. Kiéheztetéssel és halálbüntetéssel igyekeztek a protestáns angol királyok őket hithagyásra bírni. Erzsébettől III. Vilmosig tízmillió hold földet raboltak el tőlük (több milliárd forint értékben). *Cromwel* (= Kromuel) az asszonyok és gyermekek seregeit végeztette ki, az országot katonái közt felosztotta és 20.000 írt Amerikába adott el rabszolgának. *III. Vilmos* az íreknek tett esküjét megszegve, e törvényeket adta ki: A katolikusoknak nem szabad végrendelkezni, földet venni (az örökölt vagy szerzett földet tőle elvenni minden protestánsnak szabad), öt fontnál többet érő lovat tartani, tanítani (halálbüntetés terhe alatt), jogot vagy hivatalt viselni, katolikus vallását gyakorolni (ismételt esetben szintén halálbüntetés terhe alatt). Protestánssá lett fiú szüleinek egész vagyonát örökölte. A katolikus íreknek fizetniök kellett a protestáns prédikátorokat, kik az ír földből úgyis kétmillió holdat bitoroltak. A szegény írek egykori tulajdonukon, min bérlők tengethették életüket; rosz esztendőben ezer meg ezer ír halt meg éhhalállal. És az írek mégis katolikusok maradtak. Ezen embertelen törvényeket csak 1829-ben törölték.

34. A protestantizmus nem germán országokban.

1. Franciaországban.

(A hugenotta-háborúk.) Kálvin tanai *Franciaországban* is csakhamar elterjedtek. Gúnyiratok terjesztették, azután főleg a nemesség egy része, mely mint mindenütt, Franciaországban is az új vallást alkalmas eszköznek tekintette arra, hogy birtokát és hatalmát gyarapítsa s a királyi hatalmat gyöngítse. A kálvinisták, vagy mint itt nevezték őket: a *hugenották,* megkapták Medici (= Medicsi) Katalintól a türelmi rendeletet (1561), mely nekik szabadságot biztosít. Ám ez a hugenottáknak nem elég: ők *a katolikus vallás kiirtását* akarják. Azért ezernél több katolikus templomot lerombolnak, földúlják a sírokat, gyilkolják a katolikus papokat (vagy 3000 szerzetest), az oltáriszentséget lábbal tiporják.

(A Bertalan-éj.) IX. Károly király azzal is kitüntette a hugenottákat, hogy Colignyt udvarába fogadta és mindig nagyobb és nagyobb befolyást engedett neki. Coligny ezt a befolyást úgy akarta biztosítani, hogy a király anyját, Medici Katalint, az udvartól eltávolítja. De a lelkiismeretlen nő annyira féltette hatalmát, hogy orgyilkost fogadott, ki Colignyt kivégezze. A merénylet nem sikerült és a hugenották az anyakirályné ellen bosszút forraltak és ennek nyiltan is kifejezést adtak. Hogy a bajt megelőzze, Medici *augusztus 23-án* este néhány nemessel (és nem pappal) rávette a királyt, hogy a hugenották meggyilkolására rendeletet adjon ki, mert szerinte azok összeesküvést szőttek. A király ezt megtette. Még azon éjjel orozva meggyilkolták Colignyt és egész Franciaországban vagy ötezer hugenottát.

A Bertalan-éj borzalmai tehát nem vallási *okokra* vezetendők vissza. A jellemtelen és fondorkodó Medici Katalinról a pápai követ úgy ítélt, hogy még Istenben sem hisz.

A polgárháború tovább folyt. Végre *Navarrai Henrik,* ki haszonlesésből („Párizs megér egy misét") a katolikus egyházba visszatért, kiadja a *nantesi* (= nanti) ediktumot (1598.) A hugenották némi megszorítással szabad vallásgyakorlatot nyernek.

2. A protestantizmus hazánkban.

(Mohács előtt.) Néhány évvel Luther föllépése után máris voltak neki hívei Magyarországon, főleg a német kereskedő- és iparos-városokban, a Szepességben és az erdélyi szászok között. A magyarság, kivált a nemesség, Verbőczy Istvánnal az élén, mindenkép ellene volt a német eredetű új vallásnak, sőt az *1523-i budai országgyűlés* kimondotta: a „lutheránusokat, mint a boldogságos Szűz ellenségeit" fej- és jószágvezetés érje.

(Mohács után.) A mohácsi vész után lépésről-lépésre, egész észrevétlenül hódított a protestantizmus. Először a *bányavárosokban* (Körmöc-, Selmec-, Besztercebánya stb.), azután a többi felvidéki német városban. — *Szeben* 1529-ben a szerzeteseket ,mint magyarpártiakat, kikergette. — *Brassóban* (1543-ban) már nem tűrtek katolikust; a kiköltözés és halálbüntetés közt kellett ezeknek választaniok. Nemsokára az *egész szász nép* (1544) lutheránussá lett. A tősgyökeres székely magyarság javarésze a mai napig hű maradt ősi vallásához. Erdélyben különben Martinuzzi (Fráter) György s az álruhában járó szerzetesek mentették meg a katolicizmust a végpusztulástól. *Magyarországon* a wittenbergi egyetemről hazatérő ifjak buzgólkodtak Luther szellemében. (Dévay Bíró Mátyás hittagadó pap.) 1550 közül már majdnem az egész ország lutheránus lett. Az esztergomi egyházmegyének 800 plébániája már protestáns volt és csak 100 katolikus.

(A kálvinizmus hazánkban.) Ekkor kezdték terjeszteni *Kálvin tanait* is, mégpedig legtöbb sikerrel magyar vidékeken. Terjesztői ugyaris azzal a fogással éltek, hogy az idegen eredetű kálvinizmust a német lutheránizmussal szemben *„magyar vallásnak"* nevezték el, a magyarok nemzeti hiúságára számítva. (Ép a legnagyobb magyarok, az Árpádok, a Hunyadiak, Zrínyiek buzgó katolikusok voltak.)

A kálvinizmushoz Erdélyben még az *unitáriusok* és a zsidóskodó *szombatosok* járultak. Az eddigi egységes magyarság tehát több részre szakadt.

35. Miért terjedt el annyira a protestantizmus?

(Mert általános volt az elégületlenség.) Elégedetlenek voltak a fejedelmek, a nemesek és a nép. Nagy erkölcsi bajok is voltak. Sokan azt hitték, hogy Luther és társai csak ezeket a bajokat akarják megszüntetni s nem új vallást behozni. És valóban Luther eleinte maga sem gondolt arra, hogy az egyházzal végleg szakítani fog. Ehhez járul, hogy Luther kitűnően értett a valódi visszaélések *kiszinezéséhez,* a katolikus tanok *elferditéséhez.* Ilyen ferdítés, hogy a katolikusok a képeket, a szenteket imádják, tehát bálványimádók.

(Mert sokan nem tudták, hogy új hitre térnek.) A nép nagyrésze járatlan volt hitében. Azt hitte, hogy az új vallás nem sokat különbözik a ka-

tolikus vallástól. Hiszen az újítók „a tiszta evangéliumot" emlegették, a kat. istentiszteletek (mise, gyónás, miseruhák és ének) külsőségeit pedig megtartották és csak lassankint hagyogatták el. Wasa Gusztáv is ily hamis úton iparkodott Svédországot protestánssá tenni: a lelkésznek ostyát és kelyhet kellett kezébe vennie „a gyöngék és ostobák megnyugtatására", voltakép megcsalására. Hazánkban még 1557-ben is meghagyták a szent képeket, egyházi öltözeteket, gyóntattak és misét mondtak még Debrecenben is. Ezenkívül a protestáns prédikátorok a katolikusoktól elvett templomokban működtek s azért azt hitték sokan, hogy a régi vallás nem sokat változtat, hiszen *ugyanaz a templom* szolgál az istentisztelet helyéül.

(Mert az új vallás kedvez a szenvedélyeknek.) Az új vallás szerint a jó cselekedetek, gyónás, vezeklés, bőjt fölöslegesek, a szerzetesi szabály „veszett és félszeg", az egyházi vagyon szabad préda, az egyházi elöljáróság törlendő. E tanítás tetszett a pogány erkölcsű humanistáknak és mindazoknak, kik eddig sem szerették a jót gyakorolni. Ezenkívül az egyházi vagyon sok tönkrement nemest, rablólovagot és kapzsi fejedelmet csábított az új hitre, mert így meggazdagodtak. Nálunk Erdélyben pl. az összes egyházi javakat elfoglalták.

(Mert erőszakot használtak.) A német nép általában nem akart az ősegyházzal szakítani, legnagyobb részét erőszakkal vitték erre. A protestáns elv szerint ugyanis a fejedelem vallása az alattvalóké is és a fejedelemnek jogában áll a más vallásúakat a saját hitére kényszeríteni. Ennek következtében például Oppenheim birodalmi város a vesztfáli békéig tízszer volt kénytelen vallást változtatni, a Pfalz ötször, stb. Tényleg a legtöbb helyen csak erőszakkal kényszeríthették a népet hite elhagyására. Nagy-Britanniában, Poroszországban, Svájcban ezt már láttuk. Hazánkban is, ahol lehetett, erőszakot használtak. Váradról mindazokat a kanonokokat, kik hitüket meg nem tagadták, elűzték; még Szent László hamvait is szétszórták. Tiszántúl és Erdélyben számos ferencrendi és pálos szerzetes vesztette el hite miatt életét. Később (1588) Erdélyből a jezsuiták, egyes városokból az összes katolikus papok ki voltak tiltva.

(Magyarországon a paphiány) miatt is terjedt a protestántizmus. A mohácsi csata után tíz évvel csak három püspök volt az egész országban. A szegény jobbágynép azután kapva-kapott minden papon. Igy bő aratás várt a prédikátorok munkájára. „Közöttünk csak három pap vagyan", írták a temesváriak (1582) a pápának, kitől papot kérnek. — A *töröknek* is ép kapóra jött a katolikusok és protestánsok testvér-

harca. S mivel tudta, hogy Hunyadi óta, sőt a keresztes háborúk óta a pápa az ő legnagyobb ellenfele, azért a pápa ellenségeinek, a protestánsok pártjára állt.

36. A protestantizmus következményei.

(Vallásérklicsi téren.) Mivel mindenki szabadon magyarázhatta a Szentírást, a *felekezetek száma* folyton nőtt, ez 80 évvel Luther föllépése után 270-re emelkedett. Az *erkölcsök* nem lettek jobbak, hiszen Luther szerint a jócselekedetek fölöslegesek. Az erkölcsök elvadulásáról, kivált a nép közt, Luther maga is panaszkodik.

(Annyi háborút) és vérontást idézett elő a protestantizmus, hogy Melanchthon szerint „az Elba vize kevés lett volna azok megsiratására". A *pogányok* közt sem fejthetett ki az egyház oly áldásos működést. A hitterjesztés nem haladhatott oly szépen. A kereszténység ősi ellensége: a török, nem talált megfelelő ellenállásra, ellenben a protestantizmusban nem ritkán szövetségesre. Midőn a pápai követ a német fejedelmeket 1522-ben a török ellen fölszólította, gúnyos nevetéssel válaszoltak. (V. ö. e. korral a keresztes háborúk korát!) A pápaság ugyanis, mely nem nyugodott egy pillanatig sem, amíg a török uralom hazánkban meg nem tört, sokkal többet tehetett volna értünk, ha a hitújítók el nem pártolnak tőle és ha a német-római császár ellen nem támadnak.

(A harmincéves háború.) A német protestánsok saját véreik ellen hazájuk legnagyobb ellenségeivel, a franciákkal szövetkezve *unióra* léptek, hogy a közösen gyűlölt Habsburg-házat megdöntsék. Erre a katolikus fejedelmek megkötötték a katolikus *ligát*. A két ellenséges tábor harcra készen áll, csak jeladásra várnak. Ez meg is történt. *Mátyás* császár Csehországban egy protestáns templomot bezárt, egy másikat pedig lerontat. Erre a protestáns rendek Prágában összegyűlnek és a császári tisztviselőket a Hradsin-vár ablakaiból a mélységbe dobták (1618). Ezt általános fölkelés követi, melyből a *harmincéves valláháború fejlődik*. *V. Frigyes* fejedelem, az unió feje, elveszti a csatát; *Gusztáv Adolf* svéd király, ki a protestáns fejedelmekkel inkább azért szövetkezik, hogy a Habsburg-ház romjain ő üthesse föl császári trónját, legyőzi ugyan *Tillyt* Lipcsénél (1631), de a következő évben Lützennél elesik. Tilly, ki eladdig 36 csatában győzött, mindvégig hű maradt égi és földi urához. A rózsafűzért buzgón imádkozta.

Mértékletes volt az evésben, bort sohasem ivott. Bár gyakran volt alkalma a gazdagodásra, a pénzt, címeket és méltóságokat megvetette.

Gusztáv Adolf eleste után zsoldos seregek vetekedtek az ország pusztításában. A Habsburg-ház régi ellensége, Franciaország, ekkor sem nyugszik és a háború tovább folyik, míg mindkét fél végleg ki nem merül. A *vesztfáli béke* (1648) harangjai parlagon heverő, gaztól benőtt vidékek, romok és omladékok, számtalan halott csontjai fölött hangzottak el. Az áldatlan vallásháború Németországnak közel 20 ezer falujába, 1600 városába és közel kétezer várába került. A népesség száma 18 millióról 4 millióra szállt alá. A béke értelmében még elveszti Elszászt, valamint északi részeit, míg a protestáns fejedelmeket elrabolt katolikus vagyonnal kárpótolják. (Ekkor nevezték el az egyházi vagyon elrablását *szekularizációnak.)*

37. A katolikus hit igazi reformációja.

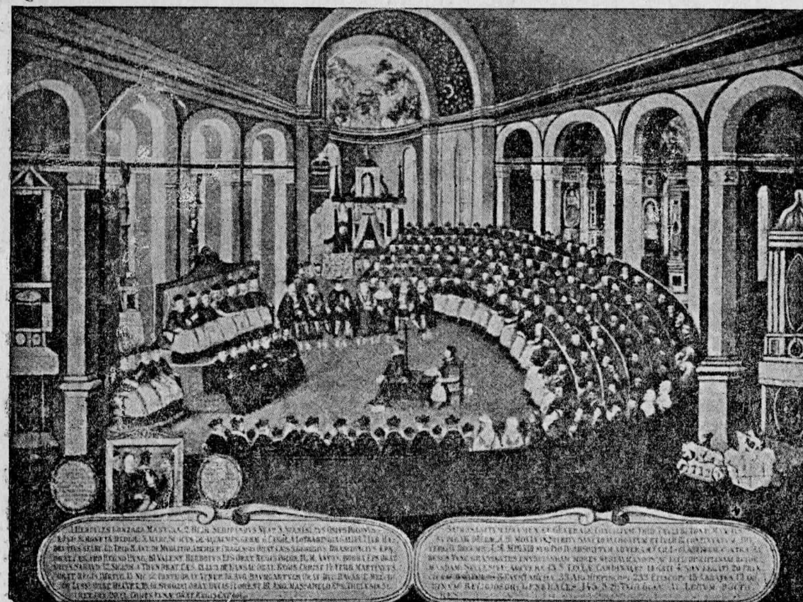
(A katolikus visszahatás.) A protestántizmus még alapítóinak életében oly erőre kapott, hogy megsemmisítéssel fenyegette a régi egyházat. Hisz alig volt ország, hol mélyreható sebet nem ütött volna az egyház testén, mely a vérveszteséget máig is sínyli. Ám ahelyett, hogy Jézus egyháza elpusztult volna, ismét legyőzhetetlennek bizonyult. Ez volt a protestántizmus jó következménye: az egyház komolyan hozzáfogott a bajok orvoslásához s virágzó hitvédő irodalom támadt. (Pázmány.) Főleg a *trienti zsinatnak* és a *jezsuita rendnek* lehet köszönni, hogy új hitélet fejlődött és a protestánsok százezrei az egyházba visszatértek.

1. A trienti zsinat.

(Összehívása.) Az egyház benső reformja főleg a *trienti* (XIX. egyetemes) *zsinattal* vette kezdetét, melyet III. Pál pápa hívott össze (1545) és amely többszöri megszakítással 18 évig tartott. A zsinatra ismételten meghívták a protestánsokat is, mint akik eleinte mindig egyetemes zsinatot követeltek; ám Luther tanácsára elmaradtak. Pedig ép az ő kedvükért nem olasz földön, hanem a déltiroli Trient városában tartották meg azt.

(A trienti határozatok.) A zsinat 25 ülésben (sessio) 1) rendkívül

éles, szabatos meghatározásokba (capita) foglalta a *hit igazságait*, főleg a protestánsoktól megtámadott tanokat; az ellenkező eretnekségeket pedig az úgynevezett kánonokban elvetette. Az eretnekek neveit azonban kíméletből sehol sem említette. 2) A „papság és keresztény nép megjavítására" üdvös *fegyelmi határozatokat* (decreta) hozott, melyet főleg a „búcsúk elnyerése körül elkövetett üzérkedések" kiirtására, a prédikációkra, a papság kiképzésére és nevelésére (pap-

A trienti zsinat. A zsinati templom (s. Maria Maggiore) egy falfestménye.

nevelők), a házasságkötésre, a párbajra, a római katekizmus és a tiltott könyvek jegyzékének (index) kiadására vonatkoznak.

* (Borromei sz. Károly.) A trienti zsinat azért is nyert olyan fontosságot, mert határozatait kitűnő pápák, derék püspökök és papok az életben meg is valósították. E munkában a szerzetesek nagy száma is versenyezve résztvett. A zsinat egyik legbuzgóbb résztvevője s határozatainak legpontosabb végrehajtója *Borromei sz. Károly*, milánói érsek, ki apostoli életével nagy hatással volt az újkor vallási életére. Főrangú családja révén 12 éves korában apáttá lett (nem fölszentelt pap). Már mint ilyen, kitűnt jótékonyságával: jövedelmét a szegényeknek adta. Elérvén a törvényes kort, szülei ellenkezése dacára fölvette az egyházi rendet. Mint érsek, körútjában többnyire beérte kenyérrel és vízzel, poggyászát önmaga vitte. Nem ritkán deszkán vagy padlón aludt. Palotájából kórházat csinált s abban maga ápolta a betegeket. Svájban a protestántizmus terje-

désének útját állotta. Még a pestis idején sem riadt vissza attól, hogy a járványos betegeknek a haldoklók szentségeit föladja. († 1584.)

2. A Jézus-társaság.

(Alapítója.) A *Jézus-társaságnak,* vagy a *jezsuiták rendjének* alapítója *Loyolai sz. Ignác* (sz. 1491). Ez előkelő spanyol családból származott s az udvarnál nevelkedett. Égett a vágytól nagy tetteket vinni véghez; harcias, félelmet nem ismerő bátorsága arra vitte egyszer, hogy Pampelona utcáin a nagy tolongásban kardot rántson s így utat csináljon; erővel kellett őt a vérontástól visszatartani. Pampelona ostrománál (1521) sebet kap, betegágyán lovagregényeket kér olvasni, ezek hiányában Jézus és a szentek életét olvassa, miközben tökéletesen megváltozik: egészsége helyreállván, magányos kolostorba vonul, hol egyetemes gyónással könnyít lelkiismeretén, fegyvereit az oltárra teszi, majd egy barlangba megy, hol elmélkedés és szigorú vezeklés közt tölti napjait. E magányos elmélkedések gyümölcse „A lelkigyakorlatok" című könyve, mely egy szent mondása szerint több bűnöst térített meg, mint ahány betűből áll: Jeruzsálemi zarándoklása után, 35 éves korában megkezdi a latin nyelv tanulását és nemsokára rá egyetemi tanulmányait. Egyetemi évei alatt Párizsban, a Montmartre-templomban hat társával fogadalmat tesz a szegénységre, a tisztaságra, a szaracénok megtérítésére s ha ez lehetetlen volna, mindannak elvállalására, mit a pápa kíván. Néhány év mulva III. Pál pápa az új rendet „Jézus-társaság" néven megerősítette (1540).

(Célja, szervezete.) Az új rend *célját* legjobban kifejezik e szavak: „Mindent Isten nagyobb dicsőségére." (O. A. M. D. G.) E cél elérésére pedig csak becsületes eszközöket használt: a szólás- és tanszabadság elvével élve a szó-, tan- és gyóntatószéket.

A nagy tudomány mellett életszentség jellemzi a rendet. Mutatja ezt a *szentek nagy száma,* kik a Jézus-társasághoz tartoztak. (Xav. Ferenc, Regisi sz. Ferenc, Gonzaga sz. Alajos, az „angyali ifjú" s az ifjúság védőszentje, Kosztka sz. Szaniszló, Can. sz. Péter).

A jézustársaságiak ezért idővel nagy hatalomra és gazdagságra tettek szert, ami fölkeltette az egyház ellenségeinek irigységét és *határtalan gyűlöletét.*

(A jezsuiták üldöztetése.) „A jezsuitákat vagy agyon kell verni, vagy ki kell dobni, vagy legalább hazugságokkal és rágalmakkal el kell nyomni." Kálvinnak ezen tanácsát megfogadták, főleg a katolikus országokban.

A Bourbon udvarok Rómától való elszakadással fenyegetőztek, ha a pápa a jezsuita-rendet föl nem oszlatja. A félénkszivű, gyönge, különben is beteges XIV. Kelemen ez utóbbit tartván kisebb bajnak, „a kedves béke kedvéért" *1773-ban* csakugyan *föloszlatta a Jézus-társaságot.* Ennek következtében Mária Terézia is megszüntette azt az ő országaiban.

A protestáns *II. Frigyes* porosz király, valamint *Katalin* orosz cárnő, tiltakoztak a rend eltörlése ellen és pápai engedéllyel menedéket és kedvezményt nyujtottak annak.

VII. Pius, a katolikus világ nagy örömére, (1814-ben) a rendet ismét visszaállította.

38. A katolikus visszahatás hazánkban.

(Oláh Miklós.) A protestáns térfoglalással szemben nálunk is megkezdődött a védelem: az elhódított hívek és elvett javak visszaszerzése. A katolikus vallás visszaállításában legtöbbet tettek az esztergomi érsekek. Igy *Oláh Miklós* betelepítette a protestántizmus rettegett ellenfeleit, a jezsuitákat.

* Rudolf *Forgách Ferenc* esztergomi érsek és kancelár tanácsára a protestánsokat az elrabolt templomok visszaadására kötelezte. Midön e rendelet Belgioso (= Beldzsózó) tábornok, a kassai dóm visszafoglalásával keresztül is vitte, a protestánsok ebben nagy sérelmet láttak, holott buzgó katolikus királyaink (Nagy Lajos) azt katolikusok számára építették. Ezen okok és főleg Básta kegyetlenkedései Erdélyben előidézték Bocskay István fölkelését. Bocskay ép akkor, midőn a pápa minden erejét a magyarországi török uralom megtörésére fordítja, a törökkel szövetkezik az „igaz vallás", tudniilik a protestantizmus érdekében és a német uralom ellenére. A török ekkor ismét százezernél több magyart vitt fogságba.

(Pázmány Péter.) A katolikus visszahatás legnagyobb alakja *Pázmány Péter,* református szülők gyermeke, Nagyváradon született (1570). A gyermek Pázmányra nagy hatással volt az első magyar jezsuita, Szánthó István, később pedig katolikus mostoha anyja. Úgy, hogy 13 éves korában szintén katolikus lett. Nagy hírre vergődtek ebben az időben a jezsuiták iskolái — melyeket protestánsok is szívesen látogattak — kivált Kolozsvárt. Ide került Pázmány is, ki tanárait annyira megkedvelte, hogy 17 éves korában rendjükbe lépett. *Tanulmányait* Rómában elvégezvén, Grácban tanított, ahonnan gyakran ellátogatott haza. Igy került többször Forgách Ferenc esztergomi érsekhez, ki saját öccsét, Zsigmond nádort hiába kérte a protestáns

vallás elhagyására. Pázmánynak ez egyszeri látogatás alkalmával sikerült. Az érsek, ki a protestáns vitatkozók megcáfolására embert keresett, ezt megtalálta Pázmányban. Kérésére ez Magyarországba jött protestáns honfitársainak visszatérítésére.

Pázmány derekasan megfelelt e célnak. Prédikációi a szónoki beszédek mintaképei, miért is *magyar Cicerónak* nevezik. Egész irodalmi működésével megalapította a magyar irodalmi nyelvet, melyet tősgyökeres erejében és tisztaságában az ő ajkairól hallottak először. Rendkívüli elmeéllel nemcsak védelmezte hitét, hanem átment a támadásba. Maguk a protestánsok messze vidékről jöttek hallgatására. *Igazságra vezető kalauza* (1613) legnevezetesebb azon sok irata közül, melyben tudományos, megcáfolhatatlan érvekkel a katolikus egyház igazságát bizonyítja. E munkára a magyar protestánsok nem tudtak felelni, csak nyolc év mulva érkezett rá a külföldről felelet, ez is hatás nélkül maradt.

Pázmány *hatása* korszakalkotó a magyar egyház történetében. A protestantizmus százezreket veszített. Csak a főúri családokból vagy harmincat térített meg.

Forgách halála után a király Pázmányt emelte az *esztergomi érseki székbe* (1616). E nagy állásban is szerényen élt. Nagyszombaton, ahol a török uralom miatt székelt, *kollégiumot* és *konviktust*, később pedig (1635) *egyetemet* alapít azon célra, „mikép kellene előmozdítanunk a katolikus vallás terjedését Magyarországon s egyúttal emelni a nemes magyar nemzet díszét", hogy „erkölcsei szelídülnének" stb.

Bár II. Ferdinándnak hű alattvalója volt — ez főleg neki köszönhette, hogy fiát királlyá választották —, mindig azon volt, hogy a magyar alkotmányt megtartsa.

Pázmány mint bíbornok halt meg 1637 március 19-én. Munkáját, a katolikus vallás régi fényébe való visszaállítását, sikeresen folytatták utódai: *Lósy* Imre és *Lippay* György.

39. Az egyház a haza függetlenségeért.

(Támogatás a török ellen.) A pápaság állandó támasza és mondhatjuk, Velencén kívül egyedüli szövetségese volt a törökkel küzdő magyarságnak. Németországot vallási belviszonyok foglalkoztatták és Luther egyenesen lebeszélte a német rendeket egy, a magyaroknak

nyujtandó segítségről, melyet ezek azoktól kértek. Szerinte „a törökök ellen küzdeni annyi, mint Isten akaratának ellenszegülni". Azért szövetkeztek is velük hazai protestánsaink a katolikus uralkodóház ellen.

A pápák anyagi s erkölcsi támogatásban részesítették hazánkat. *II. Piustól XI. Incéig* több, mint *ötmillió aranyat* küldtek; ezenkívül egyesek évenkint százezer aranyat küldtek (mint II. Pius és II. Pál). Sőt voltak, akik havonkint küldtek ezreket (VIII. Kelemen havi 39.000 tallért). Egész hajórajt szereltek föl, vagy kifizették királyaink helyett a katonák zsoldját, sőt teljes fölszerelésű hadat nem egyszer indítottak Magyarország felé. Az elfogulatlan hazafi szívéből beszél tehát a pozsonyi országgyűlés (1596, VIII. Kelemen pápához intézett) hálafölirata: „Szentségeden kívül senki sem volt, ki kétségbeesett helyzetünkön segített volna. Vajha oly boldog időket élnénk, hogy a szentszék végtelen bőkezűségét meghálálhatnánk".

„A töröktől való felszabadítást nem a németeknek, hanem *XI. Ince* pápának köszönhetjük, kinek sírját kegyelettel látogatom meg, valahányszor Rómában járok", mondja egy protestáns történetíró (Thaly Kálmán). Tényleg XI. Ince volt az, ki a keresztény fejedelmek közt ligát hozott létre. Ennek eredménye Bécs fölmentése, a párkányi diadal, Budavár visszavétele, végül a török kiűzése hazánkból.

A pápák mellett *főpapjaink* áldozatkészsége is említésreméltó. Csak a mohácsi csatában öt püspök és számos főpap esett el. A pápai sereg is egy szálig. — *Szelepcsényi* György esztergomi érsek egymaga több, mint egymillió forintot fordított a háború céljaira. Hasonló áldozatkészséget tanusítottak *Lippay* György és *Széchenyi* György esztergomi érsekek. (V. ö. a pénznek akkori nagy értékét!)

(Küzdelmek az alkotmányért.) A protestáns erdélyi fejedelmek, egy Bocskay és Bethlen fölkeléseit úgy szokás fölfogni, mint a magyar alkotmányért folytatott küzdelmeket.

Ép a legnevezetesebb és legnagyobb jelentőségű fölkelésben, melynek élén *II. Rákóczi Ferenc* állt, katolikusok vitték a vezetőszerepet (Bercsényi, Eszterházy).

40. A katolikus hit Európán kívül.

(Indiában.) A hitszakadás folytán támadt veszteségeket némileg pótolták a *katolikus hitterjesztés* (missiók) rendkívüli sikerei. E nagy munkában előljártak a jezsuiták, a ferenciek, a domonkosiak stb.

Indiának apostola *Xavéri sz. Ferenc*, a jezsuita-rend alapítójának munkatársa. Csöngetyűvel gyüjtötte maga köré az embereket, hogy beszédeit hallgassák; milliónál több pogányt keresztelt meg. Jelszava

azonban az volt: „Még többet!" (Amplius!) Apostoli működése kiterjedt Ceylonra, a Molukki szigetekre, Japánra, honnét Kínába akart menni, de útközben meghalt.

(Japánban.) Xavéri sz. Ferenc nyomán rendkívül szép virágzásnak indult a katolikus hitterjesztés. Halála után néhány évtizedre 200.000 *keresztény japánt* számláltak. Ám a kálvinista hollandiak a hittérítőket a japán császárnál és népnél megrágalmazták, mintha ők a hitterjesztés leple alatt a császár ellen összeesküdnének s az ország vesztére törnének. Ekkor véres üldözés támadt, a keresztények majdnem végkép kipusztultak. Újabban a keresztény hit ismét gyökeret vert.

(Kínában.) A *mennyei birodalomban* főleg a jezsuiták kedveltették meg a kereszténységet nagy tudományukkal. P. Ricci órákat, térképeket készít s ezzel a császár kegyét teljesen megnyeri. Egyik társa (P.Schall) csillagászattani ismeretei révén első osztályú mandarin és a matematikai iroda igazgatója lesz. Egy másik társa (P. Verbiest) pedig a császári ágyúöntés elnöke. A XVIII. század kegyetlen üldözései az egyházat rendkívül sok vértanúval ajándékozták meg; ekkor a császári ház egyes rokonai is áldozatul estek.

(Amerikában.) Már *Kolumbus Kristófot* amerikai fölfedező útjára is vallásos lelkülete vitte; az új világrész pogány népeit az egyháznak megnyerni, az ott található kincsekkel a mohamedánok megtörésére hadat szervezni volt a célja. Az előbbi terv sikerült is: a katolikus hittérítők, kik Kolumbust fölfedező útjaiban mindenütt kísérték és akik nélkül a spanyol csapatoknak tilos volt előnyomulni, egész *Dél-* és *Középamerika* indiánjait térítették meg.

A bevándorló európai *kalandorok* és zsákmányolók nagy akadályokat gördítettek a hittérítők útjába és minden valószínűség szerint teljesen kiirtják a bennszülötteket, ha az egyház a vadak emberi méltóságának és szabadságának védelmére nem kel. III. Pál — és később utódai — az ez ellen vétőket kiközösítéssel sujtja. Kétszer utazott De Las Casas Bertalan dominikánus Spanyolországba az ő indiánjaiért, míg kieszközölte, hogy bennszülöttet halálbüntetés terhe alatt tilos rabszolgává tenni.

A kapzsiság mellett a bevándorolt európaiak *erkölcstelensége* is sokat rontott a hittérítők munkáján. Ez az erkölcstelenség a mai hittérítők egyhangú tanúbizonysága szerint is meghaladja a vad népekét.

(A „propaganda".) Mivel a hitterjesztés műve (főleg üldözések, elhagyatottság, éghajlat folytán) rendkívül sok ember- és pénzáldozatot

követel, azért már XV. Gergely (1622) megalapította a *hitterjesztés* (de propaganda fide) *kongregációját*, melynek föladata új hittérítőkről és a missziókhoz szükséges eszközökről gondoskodni.

41. Vallási élet az újkorban.

E kor vallásosságát leginkább kiváló férfiak életéből ismerjük meg. Ilyenek:

(Páli sz. Vince,) az emberiség egyik legnagyobb jótevője (ministre de la charité chrétienne, pére de la patrie, így nevezik a franciák). Tanulmányi évei alatt magánórák adásával tartotta fönn magát. Gróíi pártfogója révén a gályaraboknál tisztséget vállalt; szelid bánásmódjával a legnagyobb gonosztevőket hasznos keresztény polgárokká, sőt szerzetesekké s magasrangú állami tisztviselőkké képezte; vagy 1200 gályarab lett ismét szabaddá. Egy alkalommal egy ártatlanul elítélt családos ember rabláncait vállalta magára s mialatt ez visszatérhetett családja körébe, Vince a gályarabok közt ült. A nyomor enyhítésére vagy 50 millió frankot gyüjtött, részint maga, részint társulatai által. A népmissziók tartására megalapíotta a missziós papok, vagy *lazaristák* (1632), a szegények és betegek szolgálatára pedig az *irgalmas nővérek* (szürke nénék) kongregációját, mely később a női ifjúság nevelését is elvállalta. A legszegényebb teremtések, a lelencgyermekek számára Vince alapított elsőnek lelencházat. Az ő neve alatt ma több ezer „Vince-egylet" működik. Meghalt 84 éves korában.

(Kalazanti sz. József) spanyol grófi család sarja, előbb betegápolással és szegények gyámolításával, majd az utcákról fölszedett szegény ifjúság tanításával foglalkozott (1597 óta). A köréje gyűlt segítőtársakkal megalapította később a *kegyesrendet* (piaristák, Scholae piae), mely leginkább Spanyolországban, Olaszországban és hazánkban terjedt el és főleg az ifjúság valláserkölcsi és hazafias nevelésével foglalkozik.

(Egyéb szerzetek.) Az első ipariskola és tanoncképző intézmény alapítója *De la Salle János* (1684) reimsi kanonok, az *iskolatestvrek* rendjét is megalapította, melynek tagjai főleg népiskolákban működnek. — A nőneveléssel nagy érdemeket szereznek: az *orsolyaszüzek*, az *angol kisasszonyok*, a *Szent Szívről* nevezett nővérek (Dames du Sacré Coeur), a *Miasszonyunkról* nevezett nővérek stb.

Az *orsolyaszüzek* alapítója *sz. Angela Merici.* Már gyermekkorában a szegények javára lemondott kedvenc ételeiről. Testvéreit és más gyermekeket gyakran gyüjtött maga köré és isteni dolgokra oktatta őket. Ugyanezt tette később Bresciában elhagyott leánykákkal. Itt 12 szűzzel szerzetet alapított és ezt szent Orsolya oltalmába ajánlotta (azért Orsolyaszűzek). A szerzet célja az irgalmasság összes cselekedeteit gyakorolni. Most főleg neveléssel, oktatással foglalkoznak (Angela † 1540).

(Vallásos élet hazánkban.) Hogy nálunk is milyen *vallásos korszellem* támadt, csak néhány vezéremberünk példáján mutatjuk ki. *Pálffy Miklós* (Győrnek 1508-ban fölszabadítója), ki 26 kemény csatában tette kockára életet, minden csata előtt meggyónt és megáldozott. — *Gróf Esterházy Miklós* nádor Pázmánnyal együtt buzgólkodott a katholikus vallás érdekében. Lelkét „sok imádság és a szakramentumok vétele után" adta vissza Teremtőjének (1645). — *Zrinyi Miklós* († 1664), a törökverő hős és költő époszának bevezető soraiban nem a múzsához, hanem a boldogságos Szűzhöz folyamodik. A törökök és a magyarok harcában a pogányság és kereszténység küzdelmét ecseteli. — *Herceg Esterházy Pál* nádor (1691-ben) 8765 személlyel, túlnyomórészben férfiakkal Mária-Cellbe zarándokolt, hova évenkint elment s ahol azok mind a szentségekhez járultak. Tőle ered a Magyarok Nagyasszonyához intézett páratlan szépségű ima. — *Gróf Kohári István* országbíró (†1731) Máriaünnepek előtt két napig böjtölt és az ünnepeken mindig a szentségekhez járult. — *Pest városa* még 1720-ban sem tartotta megengedhetőnek, hogy ott zsidó, vagy nem katolikus ember házzal bírjon és polgárnak fölvétessék.

A szűz Máriás lobogók alatt szívták magukba azt a nagylelkűséget, mely a hazánkért és hitért áldozni is tud. Hiszen e korban szépen virágoztak a *Mária-kongrgációk,* melyeknek föladata volt a magyarok hagyományos Mária-tiszteletét terjeszteni s őket az Istenanya erényeiben fölnevelni.

(Magyar vértanúk.) Nem hiányoztak e korban férfiak, kik hitükért a kegyetlen vértanúi halált is szívesen elszenvedték.

Kivált Alvinczi prédikátor mesterkedik a katolikusok elleni hajszában; ő értelmi szerzője a három kassai vértanú: *Körösy Márk* esztergomi kanonok, *Pongrácz István* és *Grodecz Menyhért* jezsuita atyák halálának is. (Boldogokká 1905-ben avatták.)

Rákóczi György követével Kőrösynek azt üzente, hogy a széplaki apátságot megkapja, ha Kálvin hitére tér. „Jelentsd Rákóczi nagyságának, volt a válasz, hogy hitemhez oly erősen ragaszkodom, hogy bármikor kész vagyok életemet föláldozni érte". Rákóczi erre elküldi hajdúit, kik a három papot, „mert pápisták", (1619 szeptember 7-én éjjel, a mostani premontreiek házában) megrohanják: Kőrösyt embertelen kínzások után lefejezik, a másik kettőt iszonyúan megcsonkítják, fáklyákkal égetik, összehasogatott testeiket egy szennygödörbe dobják, honnét — mivel nem haltak meg azonnal — egész napon hallhatók voltak megtört fohá-

szaik. Hoffmann György kamarai tanácsost a hóhérok szintén kivégezték, valamint Kőrösynek ifjú ministránsát, ki föllelkesedve a szenvedő lelkészek példáján, önként odaállt a bakók elé.

42. A XVIII. századbeli hitetlenség.

(Franciaországban) a teljes hitetlenség annál könnyebben verhetett gyökeret, mert ott bizonyos körök már régen nem éltek a hit szerint és az udvar példájára hihetetlen erkölcstelenség kapott lábra. Legtöbbet rontottak az úgynevezett „fölvilágosodás" írói. Igy elsősorban *Voltaire* (= Voltér), a tehetséges, de jellemtelen és erkölcstelen bölcselő, ki finom élceiben és szatíráiban a legszentebb dolgokból is gúnyt űzött. Nem az igazi „fölvilágosodás", sem a demokrácia feküdt szívén. Hiszen szerinte „a népet kormányozni kell, de nem oktatni, mert erre nem érdemes". Ellenben főcélja az egyház eltiprása; ismeretes ez a jelszava: „Écrasez l'infame", irtsátok ki az infámist, t. i. az egyházat. Azt hitte, amit 12 együgyű halász alkotott, azt 12 tudós tönkreteheti, akár a hazugság és rágalom fegyvereivel is. „Hazudnunk kell, mint az ördögnek", írja egy barátjának. Már kora ifjúságában romlott volt; de Maistre azt mondja róla, hogy Sodoma megkövezte volna. Egy istenkáromló jövendölése, melyet 1758 február 25-én mondott, hogy t. i. 20 év mulva Isten bezárhatja boltját, úgy ment teljesedésbe, hogy ép 20 év mulva (1778 február 25) halt meg a jövendölő. Utolsó óráit, iszonyú fájdalmaktól gyötörve, oly átkozódások, szinte örjöngések közt töltötte, hogy egyik szemtanú állítása szerint: „ha az ördög meg tudna halni, így halna meg".

A „fölvilágosodás" második írója *Rousseau* (= Russzó) a legnagyobb ellenmondások embere, ki várt előnyök miatt kétszer is vallást cserélt és kit szintén erkölcstelenség miatt az országból kiutasítottak. A „fölvilágosodottakkal" egyidejűleg egykép rombolólag működtek az *enciklopedisták.*

Mindezen írók műveit többmillió példányban terjesztették. Igy nemcsak a párizsi szalonokban, hanem a nép széles rétegeiben is divat lett az istentagadás, melyet „bölcselet"-nek csúfoltak, míg a hithez való ragaszkodást és a jobb erkölcsöket elmaradottságnak.

(A szabadkőművesség.) A hitetlenség terjesztésében legtervszerűbben a *szabadkőművesség* járt el. Főcélja, jóllehet a vallásszabadságot hirdeti, minden keresztény, kivált katolikus vallás kiirtása. A *társadalomra* is káros az ő működésük.

NEGYEDIK KORSZAK: LEGÚJABB KOR.

A francia forradalomtól napjainkig (1789—).

43. A francia forradalom.

(Közelebbi okai.) A nagy francia forradalmat alaposan előkészítették: 1. a *hitetlenség,* az *udvar* és kegyenceinek nagy erkölcstelensége, a nemesség méltatlan élete. Ismeretes Pompadour mondása: „Utánunk akár a vízözön jöhet". XVI. Lajos alatt a határtalan pazarlás válságba hozta a francia pénzügyi helyzetet. — 2. A királyság önkényével, a nemesség kiváltságos helyzetével szemben *jog nélkül volt a köznép,* melyre rendkívüli terhek (adó, robot) nehezedtek.

(A papság polgári alkotmánya.) Az egyház kész volt a rossz kormányzás és szerencsétlen gazdálkodás folytán beállott pénzügyi zavarokon segíteni: önként lemondott adómentességéről és 400 millió államadósságot saját vagyonából volt kész födözni. Ám a Bastille lerombolásával (1789) a féktelen szenvedélyesség győzött a józan belátáson. A nemzetgyűlés törvénybe iktatta ugyan a szabadság, egyenlőség és testvériséget (= emberi jogokat), a tökéletes vallásszabadságot is, de ugyanakkor elvették az egyházi vagyont, melynek értékét (4 ezer millió) rövid idő alatt elfecsérelték. Ennek fejében megigérték, hogy az istentisztelet fönntartásáról, a papság ellátásáról az állam gondoskodik. A szerzetek eltörlése után behozták a *papság polgári alkotmányát* (constitution civile du clergé), melynek értelmében a pápaságnak nincs joga Franciaország fölött; a papságot a nép, másvallásúak is, választja. A papságnak ezen új alkotmányra meg kellett esküdnie (1791), a vonakodókat letették. Négy püspök kivételével a többi (127) megtagadta az esküt, a papság túlnyomó többsége (50.000 körül) szintén.

A híres szeptemberi héten (1792 szeptember 2—7) több mint 300 pap vesztette el életét; hasonló sorsban részesültek a kolostorok lakói „a haza szabadsága" érdekében. Az egyházi ruhákat szétszaggatták, vagy bűnös mulatságoknál gúnyöltözetnek használták. A nyugodt polgárok és hű katolikusok vére patakokban folyt. Kartácsok és ágyuk tömeggyilkolásokat végeztek. Vendée lakóit házaikban elégették, kemencékben megsütötték, elevenen eltemették; a legyilkoltak vérét külön csatornákban kellett a Loireba levezetni. Gyermekeket csupa kedvtelésből kétfelé szakították. Egész csoportokat rozoga hajókon a Loire (=Loár) vizébe süllyesztettek. Megható volt a Montmartre (=Montmartr) kolostor apácáinak halála, kik a Salve Reginát énekelték, míg utolsónak az apátnőt le nem fejezték.

(A rémuralom.) A jólelkű XVI. Lajos engedékenységével és ingadozásával nem tarthatta vissza a mindent elsodró árt, mely őt is, elődei vétségeiért engesztelő áldozatul, nejével együtt a guillotine alá vitte (1793). A *rémuralom* (1792—1795), élén Robespierrel (= Robbeszpier) és Dantonnal, kiáltó bizonyságot tesz arról, hogy a szenvedélyek uralma alá kerülő ember vadságában és kegyetlenségben messze meghaladja az állatvilág bármilyen faját. Ezrenkint végezték ki az embereket. Megtörtént, hogy a csőcselék emberhúst evett, embervért ivott; egy hercegnő (Lamballe) szívét megették, levágott kezét Robespierre lakomáján a terített asztalra helyezték. Akinek szemébe könnycsepp gyűlt az ártatlanul elvérzők láttára, vagy aki csak egyetlen elítélő szót mondott, vagy tisztább ruházatot viselt, mint a vérengző csőcselék, azt meggyanúsították s a guillotine alá vitték: a szabadság, egyenlőség és testvériség elveinél fogva. Az áldozatok számát kétmillióra teszik, hiszen vagy 44.000 guillotine (= „francia nemzeti borotva") működött egész Franciaországban. A kereszténységet, sőt a keresztény időszámítást is eltörölték. A templomokat néhol raktárakká változtatták át; máshol a tornyokat lerombolták, mert az egyenlőség elvével láthatólag ellenkeztek. A nyilvános keresztény istentisztelet megszűnt; helyébe behozták az „ész istennő vallását". Az „ész istennőjét" a párizsi opera egy nőtagja személyesítette fehér ruhában, kék köpennyel, jakobinus-sapkával a fején. A Notre Dame főoltára helyén pázsitból és zöld gallyakból trónt emeltek neki, lábai alá keresztet tettek és tömjénillattal hódoltak neki. A bibliát és feszületet tűzbe dobták, a szent ostyákkal iszonyú szentségtörést követtek el, sok szentedényt beolvasztottak, az ereklyéket meggyalázták, ellenben Voltaire bundájának egy-egy szőrszálát rendkívüli tiszteletben tartották. Danton lefejeztetése után Robespierre belátta, hogy ha nem is létezik Isten, kellene egyet csinálni, azért ismét törvénybe iktatta, hogy van egy legfőbb lény (L'être suprême) és a lélek halhatatlan. A francia népet nem elégítette ki a legfőbb lény vallása, hanem a keresztény istentisztelet után vágyódott. Kivált 1795 óta nagy buzgósággal látogatta ismét a katolikus istentiszteleteket.

„A legfőbb lény ünnepére" szóló jegy (1794 jún. 8.), mikor Robespierre, mint főpap végezte az istentiszteletet.

44. Napoleon és az egyház.

(VI. Pius.) A lelkes francia seregek európaszerte győztek, kivált a fiatal *Bonaparte Napoleon* tábornok vezetése alatt. Majd Rómában is eljátszották a párizsi komédiákat: fölállították a szabadság istennőjének szobrát, amint lábaival tiporja a pápai koronát. A 80 éves pápával kíméletlenül bántak, lehúzták ujjáról a halászgyűrűt és midőn ez minden jogfosztás ellen állhatatosan tiltakozott, ide-oda hurcolták, míg végre Franciaországban meghalt.

(VII. Pius.) Ugyanekkor (1799) Napoleont kikiáltották első konzullá. A Velencében összejött bíbornokok pedig a kitűnő *VII. Piust* választották meg. Napoleon, mint eddig minden államférfi, belátta, hogy rendezett állami életnek legbiztosabb alapja a vallás, Franciaországban a katolikus vallás. Tárgyalásokat kezdett tehát VII. Piusszal. A megegyezés *(konkordátum)* létre is jött: az új püspököket a konzul nevezi ki, a pápa megerősíti.

(VII. Pius fogsága.) Midőn Napoleont császárrá kiáltották ki, kívánságára VII. Pius Párizsba utazott, hogy megkoronázza. Utja a falvakon keresztül szakadatlan diadalmenet volt. Ám a hadi dicsőségtől elkapatott császár csakhamar a legdurvább bánásmódban részesítette a pápát. Napoleon ugyanis mindenféle igazságtalan követelésekkel állott elő.

Mivel a pápa ezen és más jogtalan követelések teljesítését megtagadta, Napoleon elfoglalta Rómát (1808) és a pápai állam még meglevő részét. Pius szelíd nyugodtsággal tiltakozott a rablás ellen és Napoleont, kitől egész Európa rettegett, kiközösítette. Napoleon erről gúnyosan írta Muratnak: „Hát azt hiszi a pápa, hogy az ő kiközösítése folytán katonáim kezéből kiesik a fegyver?" — Parancsára a pápát éjjel megrohanták és Franciaországba, majd az olasz Savonába hurcolták.

(Napoleon és Pius vége.) A nagyravágyó császárt orosz földön elhagyta hadi szerencséje, úgy, hogy szánon volt kénytelen menekülni. „Katonáink kezéből kiesnek a fegyverek", így hangzott a hazaküldött hadi jelentése (1812). Majd a szövetséges hadak verték meg Lipcsénél (1813). Erre szabadon bocsátotta VII. Piust, ki a nép végtelen örömújjongása közt tért vissza Rómába. Napoleon ellenben ugyanazon fontainebleau-i kastélyban volt kénytelen lemondását aláírni, hol a pápát fogva tartotta. Pius nagy lelkét akkor mutatta ki Napoleon iránt, amikor ennek bukása után a nagyhatalmaknál érte közbenjárt s rokonait oltalmába vette. — Az Elba-szigetére száműzött Napoleon ismét szerencsét próbált: 1500 emberével Franciaországba tért, hol csakhamar sereget gyüjtött és a szövetséges hadakkal Waterloonál ismét megütközött. Itt újra megverték, a trónról lemondatták és Szent Ilona szigetére száműzték, hol teljesen magábaszállt. Ismeretesek nyilatkozatai, melyeket Krisztus örök országáról tett: „Hol vannak udvaroncaim balsorsom idején? Hol vannak barátaim?... Mily különbség az én nyomorúságom és Krisztus örök országa közt, kit hirdetnek, szeretnek, imádnak, ki az egész földkerekségen él!" Halála előtt meggyónt s egynapi haláltüzdelem után meghalt (1821). VII. Pius két évvel később követte.

45. Az utolsó század pápái.

(IX. Pius) koronáztatásának napján így szólt: „Ma kezdődik az én üldöztetésem". E szavakkal találóan jellemezte uralkodását. Bár a politikai foglyoknak szabadságot, népének pedig alkományt adott, a *Mazzini* alatt lévő forradalmi párt a pápai palotát körülzárta, a pápa miniszterét (Rossi) megölte, úgy, hogy Pius maga is kénytelen volt menekülni (1848). „Róma Péter nélkül" csakhamar féktelen rablások és orgyilkosságok színhelyévé lett. Még a szentségházakat sem kímélték meg. Templomajtókon ily föliratokat lehetett olvasni: „Halál Krisztusra, éljen Barnabás". Pius a francia köztársaság és Ausztria közbevetésére azonban alig két év mulva ismét elfoglalta trónját.

A francia-német háború kitörésekor az utolsó francia csapatok is elhagyták Rómát, mire *Viktor Emanuelnek*, az „egységes Olaszország" királyának csapatai 1870-ben (szeptember 20) az egyházi állam utolsó maradványát, Rómát és környékét is elrabolták. A pápának csak vatikáni palotáját közvetlen környezetével hagyták meg. A világegyház kormányzati költségeit azóta a híveknek önkéntes filléreiből („péterfillérek") fedezi.

(Pius egyházi sikerei.) Több örvendetes esemény is jellemzi a nagy pápa uralkodását. Nevezetesen Angliában, Hollandiában, Skótországban, hol a hitszakadás óta katolikus püspököket nem tűrtek, a katolikusok ismét püspökségeket kaptak. Pius nem kevesebb, mint 161 új érsekséget és püspökséget alapított.

(A német „kultúrharc".) A német vaskancellár, *Bismarck*, a katolikus alattvalókat mindenáron el akarta szakítani Rómától. A jezsuitákat

és más rendeket Németországból kitiltották, a hírhedt „májusi törvények" szerint szentségeket kiszolgáltatni, „idegen felsőbbséggel", t. i. a pápával érintkezni csak az állami hatalom engedélyével volt szabad.

(XIII. Leó.) Pius meghalt 1878-ban. Bölcs és békeszerető utóda, XIII. Leó alatt megváltozott a helyzet. Bismarck, ki fönnhangon hirdette, hogy Canossába nem megy, a német katolikusok egyöntetű ellenállása következtében tárgyalásokat kezdett XIII. Leóval. Az eredmény az lett, hogy a *májusi törvényeket majdnem mind visszavonták.*

XIII. Leó főgondját a *tudomány* emelésére fordította. Bölcs tanácsokat adott a munkások és munkaadók viszonyának rendezésére. A názáreti családot állította oda a keresztény családok mintaképéül; ott ugyanis az ima, a munka és megelégedettség szelleme honolt, mely a család és állam alapja. — *Afrika* megtérítésén, az ott uralkodó rabszolgakereskedés kiirtásán nemes hévvel fáradozott.

Bölcsesége megnyerte valláskülönbség nélkül úgyszólván az egész világ rokonszenvét. Régóta nem volt a pápaságnak oly *osztatlan tekintélye,* mint Leó alatt. Utolsó szavai: „Leó meghal, de a pápa tovább él".

(X. Pius.) XIII. Leó halála után *X. Pius* következett. Jelmondata: „Mindent megújítani Krisztusban."

Uralkodásában kevés öröm érte. A katolikus *Franciaország* teljesen a szabadkőműves sajtó és az erőszak áldozata: A francia szerzeteseket — bírói kihallgatás nélkül — hontalanokká tették, iskoláikat bezárták, az önmegtagadással szerzett vagyon ottmaradt részét elkobozták. A munkásokat azzal hitegették, hogy a kongregációk milliárdnyi vagyonát nekik juttatják és kitűnt, hogy az állam ráfizet a rablásra: a likvidátorok (= az ingatlanok elárverezői) kezei közt eltűnt az elrabolt vagyon legnagyobb része.

(XV. Benedek. XI. Pius.) X. Piust utolsó napjaiban az 1914-ben kitört világháború szomorította meg végtelenül. Meghalt augusztus 30-án. Utóda, *XV. Benedek,* mindent megtett hogy a hadakozó feleket kibékítse, a foglyok sorsát a fegyverképtelenek kicserélésével enyhítse s nyilvános könyörgések elrendelésével a békét leesdje. Az új kánonjog (Codex juris canonici) alatta látott napvilágot (1917). Megérte a világháború végét (1918), de nem a nemzetek békéjét. († 1922.) Utóda *XI. Pius* (Ratti Achilles), ki iszonyúan megcsonkított országunk zarándokaihoz e bíztató igéket intézte: „Szent István koronáján a kereszt csak elhajolt, de meg nem tört". A pogány népek megtérítését nagy hévvel fölkarolta. A laterani szerződéssel (1929

II. 11) kibékült Olaszországgal; bizonyos területi függetlenségen kívül azt érte el ezzel, hogy az egyházi házasság államilag is érvényes és az olasz iskolákba bevonult a kötelező vallástanítás. Mint elődje XIII. Leó, ő is a szociális kérdéseknek keresztény szellemben való megoldását sürgette (Quadragesimo anno k. enciklikájában). Az 1938. évi nemzetközi eucharisztikus kongresszus színhelyéül Budapestet jelölte ki, ahová legátusként elküldte Pacelli Jenő bíborost, ki őt 1939-ben a pápai trónon követte, XII. Pius néven.

A Vatikán a sz. Péter templomról nézve, most a vatikáni állam része

46. A magyar katolicizmus legújabbkori helyzete.

(Az 1848-i szabadságharc) a katolikus egyházra nézve nem járt minden veszteség nélkül. Ekkor törülték el a nyolcszázados viszonyt, mely a katolikus egyház és a magyar állam közt fönnállott: a katolikus egyház megszűnt államvallás lenni, sőt valamennyi felekezet több szabadságot és jogot kapott.

(Katolikus szervezkedés) A katolikusok akkor kezdtek ébredni, mikor a szabadelvű kormány behozta a *kötelező polgári házasságot és anyakönyvvezetést* (1894) és törvénybe iktatta a *felekezetnélküliséget.* Erre megkezdődött a katolikus szervezkedés; nevezetesen akkor alakult meg gróf Zichy Nándor kezdeményezésére a katolikus politikai párt, a néppárt.

A *hírlapok* szerkesztését nálunk majdnem teljesen a nem keresztény elem ragadta kezébe. Lapjaikban tervszerű hadjárat folyt min-

den ellen, ami keresztény, főleg azonban a katolikus egyházi vagyon és az iskolai hittanítás ellen. Ez mégjobban kinyitotta a katolikusok szemeit, kik belátván, hogy az egyházat csak egyesült erővel lehet megvédeni, különféle *egyletekbe* szervezkedtek. *Ezért* alapítottak keresztény szellemű *újságokat*, ezért tartanak évenkint *nagygyűléseket*, legújabban pedig a vidék nagyobb városaiban *katolikus napokat*. A hitélet mélyítésére, a papság és világi elem szorosabb összekapcsolására, a katolikus öntudat fölébresztésére vagy ébrentartására legújabban minden plébánián *egyházközségek* alakultak. Amit eddig különálló egyletek végeztek, azt most mind az egyházközség végzi; és pedig külön szakosztályokban (a hitéleti, a szociális és szegénygondozó, a sajtó- és kulturális szakosztályokban). Ez a „katolikus működés (actio catholica) különben az egész világra terjed.

(A világháború és a Trianon) földig sujtotta hazánkat és magyar egyházunkat. A szentkorona viselője kénytelen volt idegenbe menekülni (1918 október = őszirózsás forradalom, októbrizmus!) s az apostoli királyság helyét elfoglalta a *nemzeti tanács*, amelynek szégyenteljes szerepét a *tanácsköztársaság* (proletárdiktatúra) vette át (1919 március). Ennek a négyhónapos rémuralma a hazai szociáldemokrácia s kommunizmus zsidó jellegét — a népbiztosok egy-kettö kivételével mind zsidók voltak —, valamnit Marx tanainak, t. i. a szocializálásoknak (= elközösítéseknek) csődjét napnál világosabban megmutatta. Többtermelés helyett munkakerülés, az egyéni ambíció letörése, a meglévő vagyonok lassú fölemésztése, a fővárosban pedig valódi éhinség következett be. Azok, akik eddig hangos szóval követelték az általános, titkos választójogot, a meglévőt is megvonták a gyűlölt „burzsoá"-tól, t. i. a polgároktól, kiknek legjobbjai minden bírói kihallgatás nélkül börtönbe kerültek, sőt többszázan ki is végeztettek. (Ezek közt a katolikus papság képviselői sem hiányoznak.) A gyülekezési, szólás- és sajtószabadságot sutba dobták: még a templomi szószék alatt is a „vörös" kiküldött őrízte ellen Krisztus evangéliumát. A papságot fenyegetésekkel igyekeztek rendjük elhagyására bírni, igen kevés kivétellel, hiába; a kórházak önfeláldozó nőszerzeteseit kiutasították, a többi szerzeteket is állandó zaklatásokkal és kifosztásokkal sanyargatták. A nemzeti háromszín ép úgy, mint a Himnusz, bűnjel volt a forradalmi törvényszék előtt.

Könybelábadt szemekkel énekelte ezt ismét és adott hálát a keresztény nép a zsúfolt templomokban, midőn a vidék ellenállása s a munkásság józanabb részének kiábrándulása folytán a tanácsköztársaság megbukott. (Augusztus 1.)

47. A legújabb kor vallási élete.

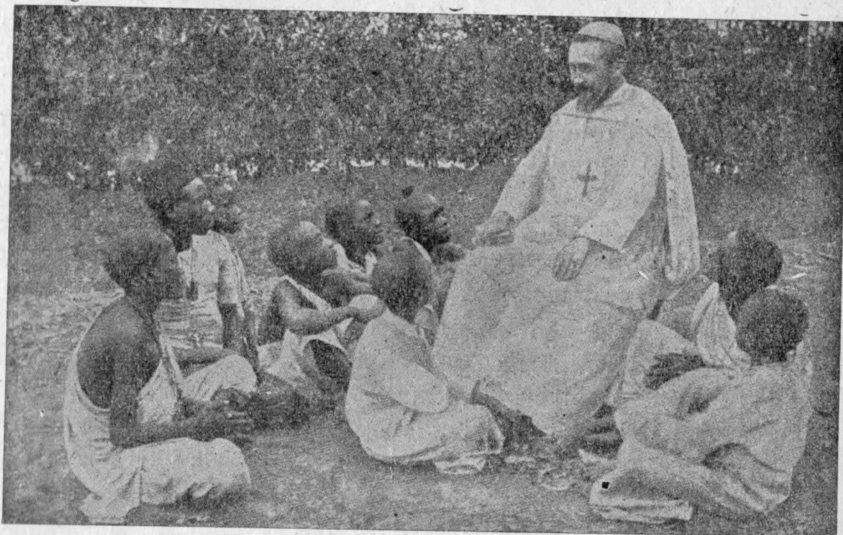
(A jelenkor vallástalan) irányát a *kommunizmus* (vagy bolsevizmus) képviseli. Nyomát mindenütt embervér jelzi. Igy Oroszországban milliókra megy a kivégzett hivatalnokok, ipari munkások és parasztok száma, kik más elveket vallani mertek.[1] A magántulajdon elkobzásával a földművelés és állattenyésztés annyira hanyatlott, hogy iszonyú éhinség támadt az egész országban; volt rá sok eset, hogy az éhenhalt családtagok hulláját ették az életbenmaradottak. A munkások éhbérért dolgoznak, a kifosztottakat kényszermunkára ítélik. Főleg a vallás és papok ellen dühöng az „istentelenek szövetsége", állami támogatással. Templomokat légberöpítenek, vagy színházakká változtatnak át; a monstranciákat szétzúzzák s képeket elégetnek, a harangokat elkobozzák. A papnevelést, az ünnepek megülését megtiltják. Aki csak egyszer is templomot látogat, azt a szovjet állásából elbocsátja. A törvényszék előtt, akárcsak a római üldözések alatt, az első vértanuk bátorságával hangzanak el a szovjet-bíró kijelentéseire a feleletek: „Ha a két törvény (t. i. a szovjet-é és Istené) összeütközik, mindig az isteni s az egyházi törvénynek fogok engedelmeskedni." A hívek padlásokban, pincékben jönnek össze közös imára, mint régente a katakombákban.

Spanyolországban szintén sikerült tért nyernie a kommunista szellemnek. A királyság megszüntetése (1931) után a szovjet pénzével fölizgatott tömeg kolostorok, templomok, könyvtárak elhamvasztásával százmilliókrao menő kárt okozott nemcsak a kat. egyháznak, hanem az országnak is. Itt is a vörös terror visszahatást keltett s a keresztény, nemzeti táborba egyesítette a jobbérzésűeket.

(A hitterjesztés müve.) A fehér faj elpártolását pótolják a missziók sikerei a színes népek között. *Egész Afrika partvidékén* sok virágzó missziótelepet találunk, ahonnét a nagy világrész belseje felé sikeresen halad a hitterjesztés. *Ugandában* 22 ifjú néger vértanú a fekete faj nagy hajlandóságát a keresztény vallás iránt szépen igazolta. *Marokkóban* a fehér atyák nagy sikereket értek el. *Kongó* államban 1921-ben közel negyedmillió volt a hitújjoncok száma.

[1] Csak néhány példát: Neotarius pap halántékába szögeket vertek, szájába forró ólmot öntöttek; Andronicus érsek szemeit kiszakították; Hermogen püspököt egy gőzös kerekeihez kötötték s ezt meginditották. Húsz év alatt 3 millió embert végeztek ki, 12 millió éhenhalt, 6.5 millió gyüjtőtáborokban halt meg, 8 millió nő erején felüli munkákkal pusztult el. („Croix" 1937. XI. 12.) Kommunista vezetőemberek is 80—90%-ban mint árulók — akárcsak a francia forradalom idején — kivégeztettek.

Általában a katolikus missziók talán sohasem lelkesítették jobban az igazi keresztények szívét, mint manap. A missziók lapjai, számos egyesület (első helyen a *hitterjesztés egyesülete, a sz. gyermekség müve*, a papi missziós egyesület = *unio cleri* pro missionibus és közel 200 más missziós egyesület), sok szerzet és kongregáció, női testületek, világi katechisták, missziós papnevelők, mind az apostoli mű szolgálatában állanak, az első századok hitével és áldozatkészségével.[1]

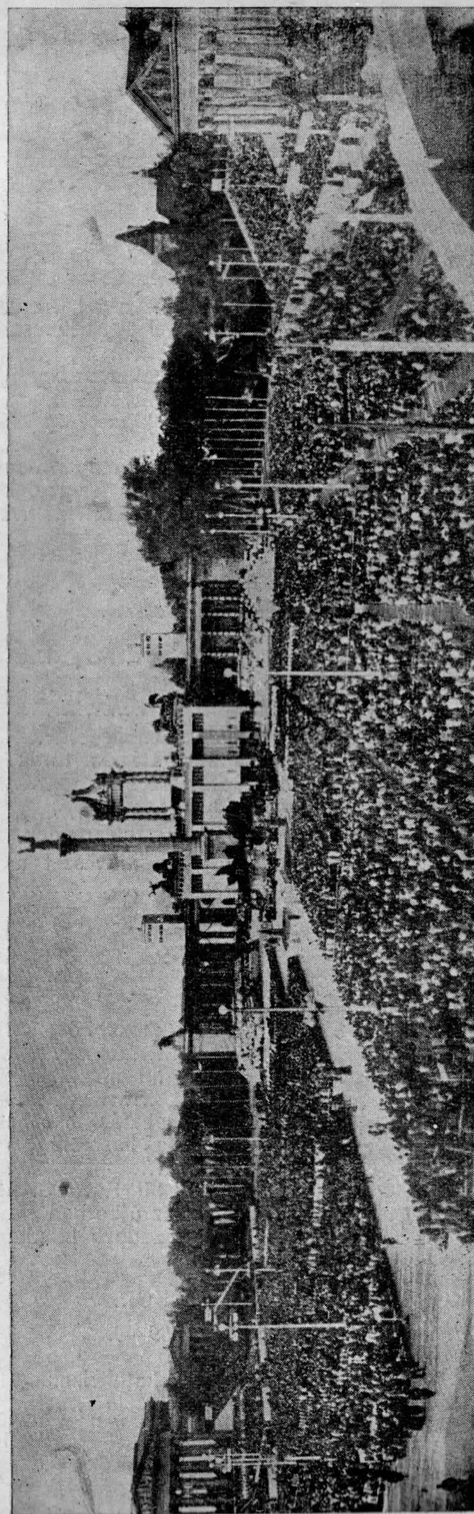

Hithirdető püspök (a fehér atyákból) az ugandai bérmálkozók közt.

(A vallásos élet) föllendülése majdnem minden országban észlelhető. Tapasztalat, hogy a hitetlenség (szociáldemokrácia) protestáns vidékeken inkább terjed, mint katolikusoknál. Tapasztalat, hogy katolikus ember vagy pap ritkán, vagy sohasem hagyja el hitét vallási okokból, hanem más érdekből (házasság, politika stb.). Tény az is, hogy a katolikus templomok látogatottabbak, a hitélet nagyobb és a házasfelek válása ritkább katolikus körökben, mint nem katolikusoknál.

A katolikusok szervezkedése, bátran állítható, *világszerte* megindult. Ragaszkodásuk a Szentszék iránt annál nagyobb, minél több ellenség veszi ezt körül. A hitélet megerősítésére a szokásba jött eucharisztikus kongresszusok, lelkigyakorlatok, népmissziók, ájtatossági társulatok (olvasó-, Szent Vince-, oltáregyesület, Mária-kongregáció) kitűnő szolgálatot tesznek. Igy bátran állítható, hogy az egyház történelme a középkor óta nem visszafejlődés, hanem haladás.

[1] Jelenleg az egész világon 400 millióra tehető a katolikusok száma. A kat. papok száma kb. 325 ezer, és pedig 260 ezer világi, 65 ezer szerzetes-pap. (Az izlam 306 m, a buddhizmus 221 m, a keleti szakadár keresztények 162 m, a protestánsok 207 millió hívőt számlálnak.)

Az Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten (1938 máj. 25—29). Lefolyása kicsiben egész korképet tár elénk. A résztvevők száma a fővárosiakon kívül 210 ezer vidéki, 40 ezer külföldi, mint 44 nemzet képviselői. A nemzeti hadsereg generálisaival (5000), a frontharcosok, az ifjúság (170 ezer), a férfiak (200 ezer) közös áldozása s ez utóbbiak éjjeli szentségimádása felejthetetlen. Épúgy a szentségi hajókörmenet a Dunán, melynek két partján egy millió ember énekelt, imádkozott egy lélekkel. A legátusi misén 300 pap alig győzte a résztvevőket áldoztatni. Ugyancsak jellemző kortünet, hogy parancsszóra távol kellett maradnia 42 ezer németnek a kongresszustól. Odahaza azonban, és pedig minden országban minden templomban a résztvevőkkel együtt áldozott, imádkozott, érzett a földkerekség 20—25 millió kath. hittestvérünk, akik Budapestre nem jöhettek. Ha ehhez hozzávesszük, hogy már a kongresszus előkészülete gyanánt mennyi népmissiót, lelkigyakorlatot tartottak országszerte s hogy a kongresszus utóhatásai is sokáig tartanak, úgy az eucharistia, mint a szeretet köteléke, a keresztény népek együttműködésének legerősebb alapját és a hitélet erősödésének legjobb zálogát képezi.

TARTALOM.

ELSŐ KORSZAK: A KERESZTÉNY ÓKOR.

A vértanúk és nagy hitviták kora. 33—VIII. századig.

MÁSODIK KORSZAK: A KÖZÉPKOR.

A német és szláv törzsek megtérésétől Lutherig.

HARMADIK KORSZAK: AZ ÚJKOR.

Luthertől a francia forradalomig.

NEGYEDIK KORSZAK: A LEGÚJABB KOR.

I. A francia forradalomtól napjainkig (1789—).